FRANSIZ BELGELERİNE GÖRE

MİDHAT PAŞA'NIN SONU

bilâl n. şimşir

FONDS
M. REMZI DJOAK

LIV. TUR. 179
06/06/2016
1023 SIM FRA
FONDS
M. REMZI BUCAK

Fransız Belgelerine Göre

MİDHAT PAŞA'NIN SONU

(1878 - 1884)

LES DERNIÈRES ANNÉES DE MIDHAT PACHA

(d'après les documents français)

Bilâl N. Şimşir

INSTITUT KURDE DE PARIS
ENTRÉE N° 2257

Ankara — 1970

Ayyıldız Matbaası A. Ş. Ankara — 1970

ÖNSÖZ

Üç yıl kadar Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde araştırmalar yaptım; yakın tarihimizle ilgili belgeler topladım. Bu araştırmalarım sırasında Midhat Paşa'nın son yılları ile ilgili çeşitli Fransız belgeleri buldum. Bunlar bana, ilgi çekici, bazı noktalara ışık tutucu ve yayınlanmağa değer göründü.

Belgeleri önce "Midhat Paşa'nın Sonu Üzerine Fransız Belgeleri" başlığıyla aynen yayınlamayı düşündüm. Sonra bunların bir kısmını türkçeleştirip aynen yayınlamayı, bir kısmını ise sadece özetlemeyi uygun buldum. İncelemenin adını da "Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu" olarak değiştirdim.

Burada yayınlanan ve özetlenen belgeler, Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivlerinin şu cildlerinden derlenmiştir:

1 — Correspondance Politique = Büyükelçiliklerin Siyasî Yazışmaları serisinden:
— Turquie, Octobre 1879, Tome 431
— Turquie, Mai 1881, Tome 446
— Turquie, Juin-Juillet 1881, Tome 447
— Turquie, Janvier-Mars 1883, Tome 455

2 — Correspondance Politique des Consuls = Konsoloslukların Siyasî Yazışmaları serisinden:
— Beyrouth, 1877-1878, Tome 21
— Beyrouth, 1879, Tome 22
— Beyrouth, 1880, Tome 23
— Djeddah, 1880-1885, Tome 4
— Smyrne, 1881-1883, Tome 8.

İnceleme, yalnız Fransız belgelerine dayanmakta, onlar dışına taşmamaktadır.

Dipnotlarda, Fransız Dışişleri Arşivleri (AAE), Büyükelçiliklerin siyasi yazışmaları (CP), Konsoloslukların siyasi yazışmaları da (CPC) kısaltmalarıyla gösterilmiştir. Fransız arşiv ciltleri yaprak (folio) olarak numaralanmış bulunduğundan dipnotlarında bunlar gösterilmiş, ayrıca, belgelerin kimden kime yazıldığı, tarihi ve numarası da belirtilmiştir.

Araştırmalarım sırasında bana her türlü kolaylığı gösteren, belgeleri yayınlamama izin veren Fransa Diplotik Arşivler Dairesine ve özellikle Fransa Dışişleri Başarşivcisi M. Roger Glachant'a burada teşekkürü borç bilirim.

Ankara, 15.I.1970 B. N. Ş

İ Ç İ N D E K İ L E R

Ö n s ö z 3
G i r i ş 9

B Ö L Ü M I

MİDHAT PAŞA'NIN SON YILLARI
(1878-1884)

I. Midhat Paşa'nın Suriye Valiliği (1878-1880) . 15
II. İzmir'deki Fransız Konsolosluğuna sığınması (17-18.V.1881) 39
III. Yargılanması ve hüküm giymesi (27-28.VI.1881) 52
IV. Taif'e sürülmesi, kaçırılması teşebbüsü ve ölümü. (1881-1884) 63

B Ö L Ü M II

BELGELER

1. Fransa'nın İzmir Konsolosluğunca düzenlenen tutanak. (17.V.1881) 74
Midhat Paşa'nın Fransız Konsolosluğuna sığınması
2. Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Tissot'dan Dışişleri Bakanı B. St.-Hilaire'e. Şifre tel. (17.V.1881) 78
Sultan Abdülhamid'in, Midhat Paşa'nın teslimini istemesi. Büyükelçinin düşünceleri.
3. Fransa Dışişleri Bakanı B. St.-Hilaire'den İstanbul Büyükelçisi Tissot'ya. Şifre tel. (17.V.1881) 80
Midhat Paşa'nın teslim edilmesi kararı.
4. İzmir'deki yabancı konsolosluklarca düzenlenen ortak tutanak. (17.V.1881) 82
Midhat Paşa'nın bütün devletlerden himaye istemesi.
5. Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Tissot'dan Dışişleri Bakanı B. St.-Hilaire'e. Şifre tel. (17.V.1881) 84
Midhat Paşa'nın devletlerden ortak himaye istemesine tepki.

6. Fransa Dışişleri Bakanı B. St.-Hilaire'den İstanbul Büyükelçisi Tissot'ya. Şifre tel. (18.V.1881) 86
Midhat Paşa'nın Fransız Konsolosluğunda kalamıyacağı. İzmir Başkonsolosuna bu yolda emir verilmesi talimatı.
7. Fransa Dışişleri Bakanı B. St.-Hilaire'den İstanbul Büyükelçisi Tissot'ya. Tel. (18-V.1881) . . 88
İzmir Başkonsolosuna emir verilmesi.
8. Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Tissot'dan Dışişleri Bakanı B. St.-Hilaire'e. Şifre tel. (18.V.1881) 90
Devletlerin Midhat Paşa'yı himaye etmemesi. Fransız Konsolosunun suçlanması.
9. İzmir'deki yabancı konsoloslarca düzenlenen ortak tutanak. (18.V.1881) 92
Midhat Paşa'nın teslim olması.
10. Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Tissot'dan Dışişleri Bakanı B. St.-Hilaire'e. Şifre tel. (18.V,1881) 94
Midhat Paşa'nın teslim edilmesine Sultan'ın sevinci. Tunus meselesinde Sultan'ın tutum değiştirmesi.
11. Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Tissot'dan Dışişleri Bakanı B. St.-Hilaire'e. Siyasî rapor. No. 84. (19.V.1881) 96
Sığınma olayı üzerine Büyükelçi'nin düşünceleri ve yorumu.
12. Fransa'nın İstanbul Maslahatgüzarı Monthalon'dan Dışişleri Bakanı B. St.-Hilaire'e. Şifre tel. (30.VI.1881). 102
Midhat Paşa'nın yargılanmasındaki usulsüzlükler.
13. Fransa'nın İstanbul Maslahatgüzarı Monthalon'dan Dışişleri Bakanı B. St.-Hilaire'e. Siyarî Rapor. No. 108. (11.VII.1881) 104
Midhat Paşa'nın idam hükmü giymesi karşısında devletlerin ve Fransa'nın davranışları. Maslahatgüzarın yorum ve tutumu.
14. Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliği Tercümanı Outrey'den Monthalon'a. Rapor. (10.VII.1881) . 108
Midhat Paşa'ya ölüm cezası veren Yıldız Mahkemesinin yerinde izlenmiş olması. Bu Mahkemede çevrilen entrikalar, usulsüzlükler vs. konusunda geniş bilgi.

15. Fransa Dışişleri Bakanı B. St.-Hilaire'den İstanbul Maslahatgüzarı Monthalon'a. Yazı. (21.VII.1881) No. 148. 148
Midhat Paşa'ya idam cezası verilmesi karşısında Fransa Büyükelçiliğinin tutumunun Bakanlıkça tasvip edilmesi. Outrey'in raporunun İngiltere'ye de verilmesi.
16. Fransa'nın Cidde Viskonsolosu Lostalot'dan Başbakan ve Dışişleri Bakanı Duclerc'e. Şifre yazı. (4.I.1883, No. 15). 152
Midhat Paşa'nın kaçırılmasına yardım için Fransız Viskonsolosluğuna başvurulması.
17. Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Duclerc'ten Cidde Viskonsolosu Lostalot'ya. (28.I.1883) . . . 154
Midhat Paşa'nın kaçırılması teşebbüsüne karışmama talimatı.
18. Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Noailles'den Dışişleri Bakan Vekili Fallières'e Şifre tel. (8.II.1883) 156
Midhat Paşa'nın kaçırılması teşebbüsüne katılmama fikri
19. Fransa Dışişleri Bakan Vekili Fallières'den İstanbul Büyükelçisi Noailles'e. (10.II.1883). No. 27. Tel. 158
Midhat Paşa'nın kaçırılması teşebbüsüne katılmama.
20. Fransa'nın Cidde Viskonsolosu Lostalot'dan Başbakan ve Dışişleri Bakanı J. Ferry'ye. Yazı. (12.V.1884). No. 27. 160
Midhat Paşa'nın şüpheli ölümü.

FOTOKOPİLER

No. 1 — Belge No. 2'nin fotokopisi 167
No. 2 — Belge No. 3'ün fotokopisi 169
No. 3 — Belge No. 6'nın fotokopisi 170
No. 4 — Belge No. 7'nin fotokopisi 172
No. 5 — Belge No. 10'un fotokopisi 173
No. 6 — Belge No. 18'in fotokopisi 175
No. 7 — Belge No. 19'un fotokopisi 176

Endeks 177

MİDHAT PAŞA
(1822 - 1884)

GİRİŞ

Türkiye Ziraat Bankasının, Emniyet Sandığının, Sanat okullarının kurucusu; Birinci Meşrutiyet hareketinin başı ve ilk Türk anayasasının babası olan Midhat Paşa, büyük Devlet adamlarımızdan biridir. 1822 yılında İstanbul'da doğdu. Asıl adı Ahmet Şefik'tir. Kadılıklarda bulunan Rusçuk'lu Hacı Eşref efendinin oğludur. On yaşında Kur'anı ezberliyerek hâfız oldu. On üç yaşında Bab-ıâli'nin Divan-ı Hümayûn kalemine girdi. Bu kalemde iken Medrese derslerine devam ederek ve bazı hocalardan özel dersler alarak arapça ve farsca öğrendi. Büyük Reşit Paşa'nın tavsiyesi ile 35 yaşlarında iken fransızca çalıştı ve bir süre Avrupa'da bulunarak bu dili de oldukça elde etti. 1844-1849 yıllarında kâtiplik göreviyle Şam'da, Konya'da ve Kastamonu'da bulundu. İstanbul'a dönünce Mektupçu kaleminde çalıştı, sonra Mazbata Odası Başhalifeliğine geçirildi. Buradayken önemli bir tahkikat için Suriye'ye gönderildi ve ötekinin berikinin elinde kalmış olan Devlete ait binlerce liranın ortaya çıkmasını sağladı. O zaman Arabistan Ordusu Müşiri bulunan ve sonradan Sadrazam olan Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın görevden atılmasına sebep oldu. Bu yararlığı dolayısiyle Reşit Paşa kendisini daha iyi tanıdı ve korudu. Kıbrıslı Mehmet Paşa Sadrazam olunca onu azletti ve hattâ bir suç uydurarak mahkemeye verdi. Ama aleyhinde uydurulan deliller boşa çıkınca bu

defa onu daha önemli işlerde kullanmağa başladılar. Âli Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında, 1858'de, izin alarak altı ay kadar Avrupa'nın fransızca konuşulan yerlerinde bulundu ve yabancı dil bilgisini ilerletti. Dönüşünde vezir rütbesiyle 1861 yılında Niş Valiliğine atandı.

Niş Valisi olarak Midhat Paşa büyük başarı gösterdi. Haydutluğu kaldırdı, şoseler, köprüler, sulama tesisleri, ıslahane vs. yaptırdı. 1864 yılında, Osmanlı İmparatorluğunda ilk defa bir örnek vilâyet olarak Tuna vilâyeti kuruldu. Bu vilâyetin başına da yine Midhat Paşa getirildi. Burada kaldığı üç yıl içinde daha da büyük başarı gösterdi. Yeni yollar, köprüler yaptırdı. Bugünkü Ziraat Bankasının ve Emniyet Sandığının temeli olan Menafi sandıklarını kurdu. Gemicilik, arabacılık şirketleri açtırdı, belediye teşkilâtı kurdu. Sanayi mekteplerini kurdu ve genel olarak eğitime büyük önem verdi. Midhat Paşa, "Camiden evvel mektep" diyordu. Tek kelimeyle Tuna Vilâyeti, onun çalışmaları sayesinde İmparatorluğun gerçekten örnek bir vilâyeti oldu.

Onun büyük başarısını ve gücünü gören Babıâli yeni kurulan (Şurayı Devlet) Reisi olarak kendisini İstanbul'a getirdi. Fakat Âli Paşa onun her emri dinlemediğini görünce bir süre sonra kendisinin Bağdad Valiliğine gönderilmesini uygun buldu. 1869'da Bağdad'a giden Midhat Paşa, orada da Tuna Vilâyetinde olduğu gibi başarı göstermeğe başladı. Fakat Sadrazamlıkta bulunan düşmanı Mahmut Nedim Paşa'nın kendisine çeşitli güçlükler göstermesi üzerine istifa ederek İstanbul'a döndü. Edirne Valiliğine atanmış iken Sultan Abdülaziz'in önünde Sadrazamın yolsuzluklarını ispat etmesi üzerine Edir-

ne'ye gönderilmeyip 1872 yılında ilk defa Sadrazamlığa getirildi. Fakat Sultan Abdülaziz'in israfına ve istibdadına karşı durmağa uğraştığı için iki buçuk ay sonra Sadrazamlıktan azledildi. Altı ay kadar sonra Adliye Nazırlığına getirildi ve üç ay kadar da Selânik Valiliğine gönderildi.

O zamanlar İmparatorluğun kurtuluşunu Meşrutiyetin kurulmasında gören Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri Namık Kemal, Ziya Paşa gibi değerli yurtsever aydınlar, Midhat Paşa'yı kendi ülkülerinin tabiî önderi sayıyorlardı. İmparatorluğun iç ve dış durumunun adamakıllı kötüye gittiği bir sırada, Midhat Paşa ve arkadaşları müstebit ve müsrif Sultan Abdülaziz'i tahttan indirip yerine Beşinci Murad'ı tahta geçirdiler (30 Mayıs 1876). Feriye Sarayında oturmaya mecbur edilen Abdülaziz, orada iken bilek damarlarını makasla keserek intihar etti (5 Haziran 1876). Sultan Beşinci Murad da akılca rahatsız olduğu için, üç ay kadar sonra tahttan indirildi ve İkinci Abdülhamid tahta çıkarıldı (30 Ağustos 1876). Yeni Padişah Yeni Osmanlıların fikirlerine taraftar görünüyordu. 20 Aralık 1876 günü Midhat Paşa ikinci defa Sadrazamlığa getirildi. Bu sırada ilk Türk Anayasası (Kanun-i Esasi) ilân olundu (23 Aralık 1876). Kanun-i Esasiyi Midhat Paşa hazırlamıştı. Padişah bunu, 113. maddeye tehlikeli bir fıkra eklemek suretiyle kabul etti. Bu fıkrada, "Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idare-i zabıtanın tahkikat-ı mevsukası üzerine sabit olanları memâlik-i mahrusa-i şahaneden ihraç ve teb'id etmek münhasıran Zat-ı Hazret-i Padişahinin yed-i iktidarındadır." deniliyordu. Yani Padişah, bu fıkraya dayanarak, tehlikeli gördüğü kimseleri yurt dışına sürebilecekti.

Anayasanın 113. maddesi, ilk defa, Anayasanın babası olan Midhat Paşa'ya uygulandı. Abdülhamit, 5 Şubat 1877 günü Midhat Paşa'nın elinden Sadaret mühürünü aldırdı ve onu hemen **İzzettin** Vapuruna bindirip yurt dışına sürdü. Midhat Paşa'yı sınır dışına çıkarma görevi Bahri Süleyman adındaki bir alay beyine verilmişti ve Paşa vapura götürülürken "Yazık devlet ve millete yazık! İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciûn" diyerek ağlamıştı. 1877-78 Türk-Rus savaşı sırasında, İmparatorluğun yeniden parçalandığı ve paylaşıldığı o tarihî günlerde, Midhat Paşa devlet hizmetinden uzak, Avrupa'da sürgünde kaldı. 20 ay kadar süren bu sürgün hayatı sırasında Midhat Paşa, İtalya, İspanya, Fransa, İngiltere ve Avusturya'yı dolaştı, oralardaki devlet adamlarıyla özel görüşmeler yaptı ve Türkiye'nin kaderiyle ilgili yazılar yazdı.

Midhat Paşa'nın Avrupa'da dolaşması da Abdülhamid'i kuşkulandırıyordu. Bunun üzerine Paşa'ya, yalnız Girit'te oturmak şartıyla yurda dönme izini verildi. Midhat Paşa Marsilya yoluyla 28 Eylûl 1878'de Girit'e geldi. Bu sırada Suriye'nin Mısır'a katılmak istendiği yolunda Abdülhamid'e bir jurnal verildi. Bunun önünü almak için, Başvekil Safvet Paşa'nın tavsiyesi üzerine, Midhat Paşa Suriye Valiliğine atandı (10 Aralık 1878). İki buçuk ay kadar Girit'te oturduktan sonra Midhat Paşa **Fuat** Vapuru ile Berut'a ve oradan da kara yolu ile vilâyet merkezi olan Şam'a gitti.

Bu kitap, Midhat Paşa'nın Suriye Valiliğine gelişinden ölümüne kadar olan yıllarını kapsamaktadır.

BÖLÜM I
MİDHAT PAŞA'NIN SON YILLARI
(1878-1884)

I — Midhat Paşa'nın Suriye Valiliği (1878-1880)

25 Kasım 1878 günü, Suriye Vilâyetinin yeni Genel Valisi Midhat Paşa, görevi başına (Şam'a) gitmek üzere, deniz yoluyla Berut'a gelmiştir[1] Osmanlı İmparatorluğu, 1877-78 Türk-Rus savaşından henüz çıkmış bulunmaktadır. İmparatorluğun her tarafında pek büyük dâvalar vardır, Suriye Vilâyetinin de sorunları da çetindir. 1877-78 Türk-Rus savaşının attığı felâketli Rumeli göçmenlerinin yüz bin kadarı Suriye'ye gönderilmiştir[2]. Göçmenler henüz ev-yurt tutamamış, iş-güç sahibi olamamıştır. Bu gibi "geçici" dertlerin yanısıra, vilâyetin asıl temel sorunları vardır: Suriye'de geniş reformlar beklenmekte, istenmektedir. Bu yüzden ıslahatçı-meşrutiyetçi Midhat Paşa'nın vali olarak gelişi, vilâyette büyük sevinç ve umud yaratmıştır. Daha Berut'ta Vali coşkunca karşılanmıştır. "Hem mahallî makamlar, hem bizzat halk tarafından kendisine gösterilen hararetli kabul, Suriye'de reformlar gibi güç bir işi başarmak hususunda bu şahsın (Midhat Paşa'nın) kabiliyetine ne derece güvenildiğinin bir delilidir"[3].

Paşa'nın kendisi de Suriye'ye umudlu gelmiştir. 26 Kasım günü kendisini ziyaret eden Berut'taki

---

1. Péretié à Waddington, 27.XI.1878, No. 1, **A.A.E.—C.P.C. Tur. Beyrouth,** 1877-1878, Tome 21, Folio 459.
2. Guys à Waddington, 7.III.1878, No. 10, **Op. Cit.** ff. 205. 206.
3. Péretié à Waddington, 27.XI.1878, No. 1, **Op. Cit.** f. 459.

yabancı konsoloslara "yeni görevinde başarı kazanacağından emin bulunduğunu" belirtmiştir[4]. Berut'taki Fransız Konsolosluğu, onun iyi niyetinden ve kabiliyetinden şüphe etmemektedir. Ama, "bu vilâyetin idare ve kamu hizmetlerinde pek uzun zamandır süregelmiş keşmekeşliğin", iyi niyetlerine rağmen yeni valinin de çabalarını boşa çıkaracağından kaygı duymaktadır[5].

Bu gibi sevinç, umud, güven ve kaygı duyguları arasında Midhat Paşa, 1878 Aralık ayı başında Suriye Genel Valiliği görevine fiilen başlamıştır. İlk iş olarak da, vilâyetin adliye, zaptiye, idare teşkilâtlarının ıslahı için İstanbul'a projeler sunmuş, Hükûmetten yetki istemiştir. Fakat işe başlayışının üzerinden bir ay bile geçmeden ilk umud kırıklıkları başgöstermiştir. 1879 Ocak ayı başlarında, Valinin reform projelerinin İstanbul tarafından savsaklatıldığı, zaptiyelerin ıslahı projesinin ise doğrudan doğruya reddedildiği haberleri Suriye'ye yayılmıştır[6]. "Midhat Paşa, çok çeşitli güçlükler arasında görevine devam etmektedir. Bu güçlükleri, ancak İstanbul'dan istediği gerekli yetkileri alınca yenebilecektir. Kendisine yetki verilmeğe hazır olunduğu ise hiç sanılmamaktadır"[7].

1879 Mart ayı başlarında Vali, Suriye'nin kuzey bölgelerinde bir teftiş gezisine çıkmıştır. Aynı zamanda Paşa'nın özel sekreteri Vasıf Efendi, İstanbul'dan Suriye'ye gelmiştir. Sekreterin, gelirken Sul-

---

4 **İbid.**

5. **İbid.**

6. Péretié à Waddington, 7.I.1879, No. 2, **AAE.-CPC. Tur. Beyrouth, 1879, Tome 22, ff. 10-11.**

7. Péretié à Waddington, 3.II.1879, No. 4, **Op. Cit. f. 15.**

tan'dan bir ferman getirdiği, bununla Valiye reformlara girişmek için yetki verilmiş olduğu haberleri yayılmıştır. Yine bir umud belirmiştir. Ama haberler resmen doğrulanmamış, söylentiden öteye geçmemiştir[8]. 1879 Mart, Nisan, Mayıs ayları böyle çelişik haberlerle geçmiştir.

19 Haziran 1879 günü, Fransa'nın Suriye Başkonsolosu Delaporte, Beyrut'a gelen Midhat Paşa ile uzun bir görüşme yapmış, valinin karşılaştığı güçlüklerin başlıca neler olduğunu öğrenip rapor etmiştir. Buna göre, güçlükler iki noktada toplanmaktadır: 1) Suriye Vilâyetinde para ve yetişkin insan yoktur, 2) İstanbul Hükûmeti, Valinin ağır görevini kolaylaştırmak yolunda asgarî desteği bile reddetmektedir[9]. Malî bakımdan Suriye Vilâyetinin yıllık bütçe açığı 55.000 lira (1.265.000 frank) tutmaktadır. En son vilâyetin yıllık geliri 100.000 lira, gideri ise 155.000 lira olmuştur. Öteyandan İstanbul, Midhat Paşa'ya karşı açıkça cephe almış durumdadır. "İstediği her şeyi istisnasız reddetmekle kalmamakta, fakat üstelik onun iyi niyetini baltalamakta ve vilâyetin muhtaç olduğu düzeltmeleri yapmasına güçlükler çıkarmaktadır"[10]. Bu şartlar altında, vilâyetin iç durumu bir türlü düzelememektedir. Asayiş, görünüşte kalmaktadır. Sınır bölgelerinde ise "anarşi zirvesine ulaşmıştır." Başkonsolosun bu konudaki sorusuna Midhat Paşa şu cevabı vermiştir: "Bu gibi karışıklıkları bastırmak için üç veya dört tabur asker ile hareket serbestisi ve tam yetki lâzımdır. Oysa ki bu durumu kendisine arzet-

8. Péretie à Waddington, 4.III.1879, No. 8, **Op. Cit.** ff. 21-22.
9. Delaporte à Waddington, 19.VI.1879, No. 7, **Op. Cit.** f. 69.
10. Delaporte à Waddington, 19.VI.1879, No. 7, **Op. Cit.** f. 70.

tiğim Bâbıâli, (karışıklıkları) bastırmak için bana ancak birkaç zaptiye kullanma yetkisi verdi"[11].

İstanbul'un çıkardığı güçlüklere, vilâyet bütçesinin bozukluğuna rağmen Midhat Paşa, çalışmalarından geri kalmamıştır. Parasız, angarya usulüyle, yollar yaptırmağa koyulmuştur. 1879 Eylûl ayı başında, Suriye Vilâyetinin Hama, Homs, Trablus, Lâkiye bölgelerinde yeni bir teftiş gezisine çıkmış ve bu gezisi sırasında, Şam ilâ Trablus arasında kendi açtırdığı yoldan ilk defa arabasıyla geçmiştir. Fransız Başkonsolosu bu yeni yoldan bahsederken şöyle demektedir: "Muhtemelen Romalılar devrinden beri yol görmemiş bir memleketin, bu kadar kısa bir zamanda arabaların geçişine açılabilmiş olması, şüphesiz mutlu bir sonuçtur. Vali bundan biraz gurur duymaktadır. Ben de kendisini memnuniyetle tebrik ettim"[12]. Ne var ki, yolun köprüleri henüz yapılamamıştır. Vali, köprü yaptırmada angarya usulüne başvuramamakta, para da bulamamaktadır[13]. Yine çıkmaza düşmüştür.

Karayollarıyla birlikte Midhat Paşa, Suriye'de demiryolları yaptırma işine de girişmiştir. Trablus'u denize bağlayan üç kilometrelik bir dar tren veya tramvay hattı kurdurmuştur. Bunun için yabancı sermaye kullanılmamış, hattın her şeyi 10.000 lira sermayeli Trablus'un yerlisi bir şirket tarafından yapılmıştır. Eylûl 1879'da bu hat da büyük ölçüde tamamlanmıştır[14].

---

11. Delaporte à Waddington, 19.VI.1879, No. 7, **Op. Cit.** f. 73.
12. Delaporte à Waddington, 10.IX.1879, No. 15, **Op. Cit.** ff. 126-127.
13. **İbid.** f. 127,
14. **İdem.**

Bu gibi bayındırlık işleriyle uğraşırken Vali, aynı zamanda asıl reformları da gerçekleştirmeğe çalışmıştır. Öncelikle adliye teşkilâtının ıslahı üzerinde durmuştur. Koyduğu teşhise göre, vilâyetteki huzursuzluğun, güvensizliğin kökü, mahkemelerin bozukluğunda ve yetersizliğindedir. Buna hal çaresi, hâkimlerin maddeten tatmini olacaktır. Hâkimler, paraca tatmin edilirse rüşvet yemiyecekler, adalet dağıtma görevlerini kötüye kullanmıyacaklar ve dolayısıyla huzursuzluk azalacaktır. Midhat Paşa, bir yandan, âşâr toplama işinin açık arttırmaya çıkarılmasındaki yolsuzlukları şahsen sıkı bir şekilde kontrol ederek, öteyandan, doğrudan doğruya zenginlere başvurarak vilâyetin yıllık gelirini birden 80.000 lira arttırmıştır. Bunun üzerine, vilâyet merkezindeki kadıların aylıklarını 1000 er kuruş, sancak kadılarının aylıklarının da 500 er kuruş arttırılmasını İstanbul'a teklif etmiştir. Teklif, uygun görülmüştür[15]. Arkasından Vali, mahkeme meclisleri için yeni seçimler yaptırmış ve çoğunlukla dürüst ve daha bilgili kimselerin seçilmesini sağlamıştır[16].

Böylece, vilâyet adliye teşkilâtının düzelme yoluna girdiği bir sırada Midhat Paşa, bu defa İstanbul'dan taban tabana zıd emirler almıştır. Hükûmet, kadıların bundan böyle "vatan şerefi için" maaş almadan görev yapmalarını istemiştir. Bu yanlış tasarruf tedbiri, tüm teşkilâtta yeniden huzursuzluk yaratmıştır[17]. İkincisi, Hükûmet, o zamana kadar Valinin doğrudan doğruya teftiş ve kontrolü altın-

15. Delaporte à Waddington, 10.IX.1879, No. 15, Op. Cit. f. 128-130.
16. İbid. f. 130.
17. İbid. ff. 130-131.

da bulunan mahkeme meclislerinin, bundan böyle Valinin yetkisi dışında tam bağımsız olacaklarını bildirmiştir[18]. Üçüncü olarak Babıâli, Midhat Paşa tarafından işlerine son verilmesi, değiştirilmesi istenen kadıları terfi ettirme yoluna gitmiştir. Valinin bir teftiş gezisi sırasında, ahlâksızlığını, cahilliğini tespit edip değiştirilmesini İstanbul'a ısrarla teklif ettiği Trablus Kadısı, altı ay sonra "sadıkane hizmetlerinden ötürü", vilâyetin en yüksek kadılık makamı olan Şam Kadılığına atanmıştır[19].

Adliye teşkilâtının ıslahı işi bu şekilde paralize edildiği gibi, zaptiye teşkilâtının ıslahı işi de kâğıtta kalmıştır. Bu konuda Midhat Paşa'nın Hükûmete sunduğu nizamname projesi onaylanmış, ama bunun arkası getirilmemiştir. Yeni zaptiye "teşkilâtını yürütecek subayların atanıp gönderilmesini Vali İstanbul'dan boş yere isteyip durur"[20].

Suriye'de askerî otorite ise sivil otoriteden tamamiyle bağımsız ve ayrıdır. Vali, askerin yardımına ihtiyaç duyduğu zaman oradaki ordu kumandanı Müşir'e başvurmaktadır. Müşir ise, her defasında asker vermeye yetkili olmadığını, bunun için İstanbul'a başvurması lâzım geldiğini bildirmektedir[21].

Güçlükler, çatışmalar devam ederken bu defa 1879 Eylûl başında İstanbul'dan gelen bir emir, valinin işini daha da güçleştirmiş ve Hükûmetle arasını biraz daha açmıştır. Bu emirle, Suriye Vilâyetindeki bütün memur ve hizmetlilerin maaşlarından yüzde 33 kesinti yapılması istenmiştir. Midhat Paşa

18. İbid. f. 131.
19. İbid. ff. 134-135.
20. İbid. f. 134.
21. İbid. ff. 135-136.

bu emri derhal ve şiddetle reddetmiştir. Gerekçe olarak, görevini yapabilmesi için vilâyet memurlarının desteğine ihtiyacı bulunduğunu söylemiş, aynı zamanda, Suriye'de sırf idarî masrafların % 8'i asmadığını, başka memleketlerde ise bunun % 20'yi bulduğunu Hükûmete hatırlatmıştır[22].

Bu şekilde çeşitli güçlükler ve İstanbul'la devamlı çatışmalar arasında on ay kadar Suriye Valiliği yaptıktan sonra Midhat Paşa 1879 Eylûl ayı başında güç durumunu Suriye'deki Fransız Başkonsolosuna anlatmış ve onun aracılığıyla Fransa'dan destek istemiştir. Vali açıkça, İstanbul'daki Fransız Büyükelçisinin Babıâli üzerinde nüfuzunu kullanıp kendisine yardım etmesini rica etmiştir. Başkonsolos Delaporte, valinin ricasını Fransa Dışişleri Bakanı Waddington'a rapor etmiştir[23]. Rapor, Fransa Dışişleri Bakanlığında altı çizilerek okunmuş, ama bir işlem görmemiştir.

20 Eylûl 1879 tarihli ikinci bir raporla Başkonsolos, Midhat Paşa'nın güç durumunu Dışişleri Bakanına yeniden arzetmiştir. Bu defa, **Suriye Vilâyetinin yeni teşkilâtı ile** valinin nasıl iş göremiyecek

---

22. Delaporte à Waddington, **İbid.** ff. 136-137.

23. Delaporte à Waddington, 10.IX.1879, No. 15: **İbid.** f. 137. "... En me priant de porter les faits qui précèdent à la connaissance de l'Ambassade, Midhat Pacha dont je n'ai, je me plais à le constater ici, qu'a me féliciter du zèle qu'il met dans la solution de toutes nos affaires, espère que le haut appui de M. Fournier ne lui fera pas défaut en cette circonstance et qu'il voudra bien l'employer à faire ressortir combien la situation aussi difficile qu'intolérable que lui crée à dessin le Cabinet actuel, est préjudiciable aux véritables intérêts du pays et combien il serait désirable de la voir cesser un moment plus tôt."

duruma sokulduğu, daha açık-seçik belirtilmiştir. Raporun bu kısımlarını türkçeleştirerek aynen aktarıyorum:

"Bu teşkilâtla Babıâli bir ademi merkeziyet sistemi kurmak amacı gütmektedir ki, bu, maalesef eninde sonunda onun kendi hayatî menfaatleri aleyhine dönecektir. Zira, valinin şimdiye kadar kullanageldiği otoritesi elniden alınmakla yaratılan durum, bütün kontrolü kaldıracak ve yolsuzlukları serbest bırakacaktır... Yeni kurulan mahkemeler, valinin yetkisi ve kontrolü dışında bulunmaktadır. Yetkiler müddeiumumî denen İmparatorluk savcılarına verilmektedir. Öteyandan, yarı bağımsız olan belediye, kendi kendisini anladığı gibi yönetmektedir. Gümrük teşkilâtına gelince, bilindiği gibi o, uzun zamandan beri doğrudan doğruya İstanbul'dan yönetilmektedir. Nihayet ticaret mahkemeleri, başkentteki Ticaret Nezaretine bağlıdır. Ordudan hiç söz açmıyacağım. Müşir artık valiye bağlı olmadıktan başka, aynı zamanda sivil otoriteyi sadece köstekleme amacı güden adeta bir düşmandır. Bu durum sonucu, bugün valinin hakikî yetkileri nelerdir? Bu yetkiler, artık yalnız Maliye'nin menfaatlerine bakan Vilâyet İdare Meclisi Başkanlığından ibarettir, diye özetlenebilir. Ne fazla ne eksik. Yeni tedbirler sayesinde vali, tamamiyle silinmiştir; onun gözleri önünde apaçık yolsuzluklar yapılabilecek ve kendisine, bunlara çare bulma yetkisi verilmeyecektir. Bununla beraber, adaletin muntazam işlemesi kendisinden istenmektedir...

Ayaklanmaları önlemek için vali askerî kuvvet kullanmak mı isteyecektir? Onun hareketini felce uğratmak için Müşir, binbir kaçamak yolu (mille subterfuges) bulacaktır. Ve bununla beraber, düzen ve asayişi muhafaza etmek görevi valinin omuzlarındadır... Tek kelimeyle her şey, Şam'dan daha yüksek yerden çıkmış ve Midhat Paşa'nın kuvvet ve prestijini azaltmak amacı güden bir emrin mevcudiyetine insanı inandırıyor"[24].

Fransız Başkonsolosu Delaporte, vilâyetteki uyanık kişilerin bu durumu çok tehlikeli gördüklerini, kendisinin de, yeni teşkilâtın "keşmekeşlik ve anarşi tohumları taşıdığına" inandığını söylüyor. Hal çaresi olarak da, yine vilâyetin uyanık kişileriyle birlikte, iki çeşit tedbir düşünüyor:

1. Valiye, bütün zaruret hallerinde orduyu kullanma yetkisi verilmelidir. Fakat bunun için Suriye'deki askerî birliklerin başına artık bir müşir değil, ferik getirilmelidir. Rütbesi yüksek olan müşir, her zaman valiye rakip ve hasım olabilir. Rütbesi nispeten küçük olan ferikle ise anlaşmak daha kolaydır.

2. Aynı şekilde valiye, vilâyetin adliye, gümrük ve belediye teşkilâtlarını teftiş ve kontrol yetkisi verilmelidir. Bu yetkiye, sorumsuz ve başına buyruk memurlara işten el çektirme yetkisi de eklenmelidir[25].

---

24. Delaporte à Waddington, 20.IX.1879, No. 17. Op. Cit. ff. 143-148.
25. Delaporte à Waddington, 20.IX.1879, No. 17. Op. Cit. ff. 149-150.

"Elinde bu yetkiler olunca vali, Suriye'yi en iyi şekilde yönetebilecek ve tedricen reformları gerçekleştirebilecektir." Başkonsolos, Fransız Dışişleri Bakanı Waddington'a hitaben "halihazır güçlükler için bu hal çaresinin ciddî olarak nazarı itibara almaga değer olup olmadığını takdirlerine bırakarak Ekselânslarına arzederim" diyor[26]. Waddington, raporu okumakla ve bazı yerlerinin altını çizmekle yetiniyor.

Tam bu sırada, 23 Eylûl 1879'da, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Henry Layard, Berut'a gelmiştir. Fransız Başkonsolosu Delaporte, Midhat Paşa'nın güç durumunu bu defa Layard'a da arzetmiştir. İngiltere Büyükelçisi "hakikaten bu valiye, vilâyetinin idaresini imkânsızlaştırmak ve bu şekilde onu istifaya zorlamak için İstanbul'da her şeyin yapıldığını görmek pek üzücüdür" diye cevap veriyor.[27] Fransız Başkonsolosu ile İngiliz Büyükelçisi arasında mahkemelerin bağımsızlığı işi de konuşulmuş ve Layard, "bağımsız olmalarını biz istemiştik" diye karşılık vermiştir. Başkonsolos, mahkemelerin, hem yeterli üyelerden yoksun, hem valinin kontrolü dışında kalınca adaletin iyi işlemesine yaramıyacağını anlatmıştır. Büyükelçi de onun fikrine katılmıştır[28].

24 Eylûl günü, Berut'un çeşitli cemaat ileri gelenlerinden bir heyet, İngiliz Büyükelçisi ile görüşmüş ve Midhat Paşa'nın "daha geniş yetkilerle Suriye Vilâyetinin başında bırakılmasını" rica etmiştir[29].

---

26. İbid. f. 150.
27. AAE.-CPC. Beyrouth 22, 1879, ff. 160.
28. İdem.
29. İbid. ff. 154-155.

25 Eylûl 1879 günü Sir Henry Layard, Şam'a geçmiş, orada iki gün kalmış ve Midhat Paşa'nın kendisiyle üçer saatten fazla süren iki görüşme yapmıştır. Bu görüşmeler sırasında valinin yetkileri konusu etraflıca konuşulmuştur. İngiliz Büyükelçisi bu konuda Midhat Paşa'dan yazılı bir metin istemiş, Paşa da alelacele bir not hazırlayıp vermiştir. Notun bir örneği Midhat Paşa'nın sekreteri Vasıf efendi tarafından Fransız Başkonsolosu Delaporte'a da gizlice iletilmiştir[80]. Bu notta Midhat Paşa hangi alanlarda yetkilerinin arttırılmasını istediğini açıklamakta ve bunun gerekçesini de kısaca belirtmektedir. Aslı türkçe olan fakat Fransız arşivlerinde yalnız fransızcası bulunan bu notu aynen Türkçeleştiriyorum. Midhat Paşa şöyle demektedir:

> "Askerî otoritenin yetkilerinin iki amacı vardır: 1) İmparatorluğun menfaatlerini dışarıya karşı korumak, 2) İçerde güvenliği ve sükûnu muhafaza etmek. Bu sonuncu yetki, düzeni tam yoluna koyuncaya kadar her bakımdan sivil otoriteye ait olmalıdır. Zira, belli bir durumda askerî kuvvet kullanmanın uygun olup olmayacağına hüküm verecek olan sivil otoritedir. Önemleri dolayısiyle Suriye ve Bağdat vilâyetlerinin idareleri, her şeyden sorumlu bir tek şefe verilmelidir. Bugüne kadar valilerle müşirler arasında çıkan anlaşmazlıkların kaynağı budur. Nitekim bir ara askerî kuvvetleri bir sivil idareciye tâbi olan Bağdat Vilâyeti, adalet dağıtımı ve düzenin korunması bakımından bir örnek durumundaydı. Daha

---

30. Delaporte à Waddington, 9.X.1879, No. 19, Op. Cit. f. 173.

sonra, idarenin bu iki kolunu birbirinden ayıran mahzurlu sistemin kabulüyle binbir karışıklığın doğduğu görülmüştür ki, bunların esas saikini kavramak güç değildir. Huran, Naplus, Hama ve Homs gibi bölgeleri içine alan Suriye Vilâyetinde, işlerin sür'atle yürütülebilmesi ve güvenliğin korunabilmesi için kâfi miktarda askerî kuvvet bulunmalıdır. Valiye, bu kuvvetleri kendi takdirine göre kullanma yetkisi verilmedikçe kendisinden hiçbir şeyin hesabı sorulmamalıdır. Binaenaleyh, bu duruma son vermek için, tekrar ediyorum, askerî kumandan valinin emri altına verilmelidir.

"Mahkemeler, adalet dağıtmakla görevli olduklarına göre, kadimden beri takibedilen sistem lehindeki deliller, nazarı itibara alınmalıdır. Mahkemelerin bağımsızlığı bana henüz zamansız görünmektedir. Bizim mahkemelerimiz daha kendiliğinden hareket edebilecek durumda değildir. Bastırılması gereken suç ve cürümler, işlerde tecrübesi bulunmayan ve İmparatorluk mevzuatı hakkındaki bilgileri yetersiz olan kimselerin takdirine bırakılamaz. Bu itibarla mahkemelerin, vali ve mutasarrıfların gözetimi altına verilmesi bana mutlaka zarurî görünmektedir. Bu takdirde vali ve mutasarrıflar, çıkacak en ufak karışıklıktan sorumlu olacaklardır.

"Maliyemiz, acıklı bir durumdadır: gelirler öylesine yersiz kullanılmaktadır ki, Bâbıâli'ye arzettiğim projemde ve çeşitli raporlarımdaki sistemin kabul edilmesi için tekrar ısrar etmeyi kendime bir vecibe addetmekteyim.

Zira, istisnaî durumu icabı, Suriye Vilâyetinin başka şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Dürzîlerin, Ansarîlerin vs. bulunması, Suriye Vilâyeti için apayrı bir politika tâyin etmekte ve bazı vilâyetlerde uygulanmakta olandan daha başka bir idare şekli gerektirmektedir.

"Nihayet, idama mahkûm bir kimsenin cezasının derhal infaz edilebilmesi için valiye tam yetki verilmesi âcil bir zarurettir. Şu halde, bu hususta açık ve seçik bir emir gelmesi gerekir"[31].

Midhat Paşa'nın İngiliz Sefirine sunduğu not budur. Bununla vali, hem Suriye'nin yönetimi hakkındaki görüşlerini kısaca açıklamakta, hem de Büyükelçi aracılığıyla İngiltere'nin desteğini istemiş olmaktadır. Fransız belgelerinde açıkça belirtilmemekle beraber, Büyükelçinin valiye destek vaadinde bulunmuş, hiç değilse notu İstanbul'a dönüşünde Hükûmete ulaştıracağını söylemiş olması muhtemeldir.

Fakat, Layard'ın tam İstanbul'a döndüğü bir sırada, Midhat Paşa'nın durumu bakımından önem taşıyan bir kabine değişikliği olmuş ve Paşa'nın şahsî düşmanı Mahmud Nedim Paşa, yeni kabineye Dahiliye Nâzırı olarak girmiştir[32]. Aynı zamanda Rusya

31. AAE.-CPC. Beyrouth, 22. ff. 185-186.

32. O zamanki Fransız gazeteleri bu kabine değişikliği üzerinde uzun uzun durmuşlardır. **Les Débats** gazetesi daha 4 Eylûlde, "Bayramdan sonra Mahmud Nedim Paşa'nın nazırlığa getirileceğini" yazmıştır. (**Les Débats**, 12.IX.1879). Gazeteler, bu değişikliğin İstanbul'da Rus-İngiliz rekabeti olduğuna da işaret etmişlerdir. Yine **Les Débats** gazetesi, 18 Eylûl tarihli nüshasında, biraz alaylı bir şekilde "Sir A. Layard lütfen müsaade eder etmez (Sultan), Mahmut Nedim Paşa'yı sadrazamlığa getire-

taraftarı ve İngiltere aleyhtarı olarak bilinen Mahmud Nedim Paşa'nın kabineye girmesi, hem İngiliz Büyükelçisinin İstanbul'daki nüfuzunu azaltmış, hem de Midhat Paşa'nın umudlarını suya düşürmüştür. Kabine değişikliği haberi Suriye'ye ulaşır ulaşmaz Midhat Paşa, derhal, telgrafla istifasını vermiştir. Berut'taki Fransız Başkonsolosuna göre "Bâbıâli'nin ve Sultan'ın maiyetindekilerin kendisine her gün çıkardıkları engellerden ve can sıkıntılarından yorulan ve bıkan Midhat Paşa, kendi aleni düşmanı Mahmud Nedim Paşa'nın da yer aldığı yeni Osmanlı kabinesinin kuruluşunu öğrenir öğrenmez telgrafla istifasını vermeyi uygun bulmuş" ve sebep olarak da ihtiyarlığını göstermiştir[33]. Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Fournier'nin "pek gizli olarak" elde ettiği istifa telgrafında ise "ihtiyarlık"tan hiç bahis yoktur. Midhat Paşa bu telgrafında aynen ve açıkça şunları yazmıştır: "Memleketime ve Hükûmdarıma son nefesime kadar bağlıyım. Fakat Mahmud Nedim Pa-

cektir" diye yazmıştır. Aynı gazeteye göre, İngiliz Sefiri Suriye'ye hareket etmeden önce Sultanla görüşmüş ve "Mahmud Nedim Paşa Sadrazamlığa veya herhangi bir nazırlığa getirildiği takdirde Babıali ile İngiltere Sefirinin arasındaki münasebetlerin kesileceği" tehdidinde bulunmuştur (**Les Débats**, 9.X.1879). **Le Rappel** adlı bir başka Fransız gazetesinde yayınlanan 29 Eylûl tarihli bir İstanbul mektubuna göre ise, İngiliz Sefiri Suriye'ye giderken "Mahmud Nedim Paşa kabineye dönerse, Sir Layard İstanbul'a dönmiyecek" demiştir. Fransız gazeteleri, "Mahmoudoff" diye vasıflandırdıkları Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi için İstanbul'daki Rus Sefiri Lobanoff'un tazyikte bulunduğuna da işaret etmişlerdir (**Le Rappel**, 29.IX.1879, 30.X.1879. **Les Débats**, 9.X.1879).

33. Delaporte à Waddington, 28.X.1879, **C.P.C. Beyrouth 22**, f. 188. O tarihte Midhat Paşa 57 yaşındadır.

şa'nın bulunduğu bir Hükûmetin idaresi altında vazife görmem imkânsız olduğundan Hazreti Şahane'den istifamı lütfen kabul buyurmalarını ve bendenize takdir buyuracakları bir ikametgâh göstermelerini rica ederim"[34]. Fransız Sefirine göre, bu istifa, "İngiliz Sefirine önceden haber verilmeden yapılmış bir darbe (coup de tête) dir." Mahmud Nedim Paşa kabineye girdiği takdirde, istifa etmesi yolunda Midhat Paşa ile Layard arasında önceden bir uyuşmaya varılmış olması muhtemeldir. Öteyandan, Bağdad'daki Fransız Konsolosunun verdiği bir habere göre Dürziler, İngiliz ajanlarının tahrikiyle ve Midhat Paşa'ya imtiyazlı yetkiler vermesi hususunda Babıâli'yi zorlamak amacıyla karışıklıklar çıkarmışlardır." Fransız Sefiri bundan bir sonuç çıkarmakta ve "Midhat Paşa'nın istifası kabul edilirse Osmanlı Hükûmeti için vahim güçlükler çıkacağı muhakkaktır" demektedir. Fakat buna rağmen Büyükelçi, "Mahmud Nedim Paşa ile Sultan'ın karakterleri ve Midhat Paşa'ya olan kinleri" karşısında istifanın kabul edilebileceğini de tahmin etmiştir[35].

Fakat bu tahmin yanlış çıkmıştır. Sultan Abdülhamid, paşanın istifa telgrafına derhal sitayişkâr bir cevap verdirmiş, istifasını kabul etmediğini ve vilâyetini iyi idare edebilmesi için kendisine gerekli yetkileri bahşetmeğe hazır olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Midhat Paşa istifasını geri almış ve

---

34. **AAE.-C.P. Turquie, Octobre 1879, Tome 431. f. 214.** Fournier à Waddington. 23.X.1879. Tél. Chiffré. (Telgraf fransızcadan türkçeye çevrilmiştir. Türkçe aslı Fransız arşivlerinde yoktur.)
35. Fournier à Waddington, Tél. chiffré du 22.X.1879, **AAE.-CP. Turquie, Octobre 1879, Tome 431, f. 431.**

istediği yetkilerin neler olduğunu açıklayan bir not hazırlamıştır[36]. Tam bu sırada, valinin istifa telgrafı ile Sultanın red cevabı arasında geçen zaman zarfında, Berut'taki İngiliz Başkonsolosu Mr. Eldrige, alelacele Şam'a gitmiş ve İngiliz Büyükelçisi Layard'ın uzun bir telgrafını Midhat Paşa'ya ulaştırmıştır. Fransız Başkonsolosluğunun istihbaratına göre, bu telgrafında Layard, Midhat Paşa'ya yerinde kalması tavsiyesinde bulunmuş ve İngiltere'nin desteğini vadetmiştir[37]. İngiltere Büyükelçisinin Suriye ziyaretinin ilk sonucu bu olmuştur.

Sir Henry Layard'ın Suriye ziyareti, Fransa'nın dikkatini buraya çekmiş ve vali Midhat Paşa'nın durum ve tutumunu, bir bakıma, devletlerarası bir konu haline getirmiştir. Suriye'deki Fransız ajanları o tarihe kadar daha ziyade valinin merkezî Hükûmet ile ilişkileri, çatışmaları üzerinde durdukları halde, o tarihten sonra öncelikle İngiltere'nin Suriye'deki faaliyetleri ve bu faaliyetler karşısında valinin davranışları üzerine eğilmeğe başlamışlardır. Suriye'de Fransız-İngiliz nüfuz çekişmeleri alttan alta kızışmağa yüztutmuş, Midhat Paşa da bu çekişmelerin ortasında, adeta iki ateş arasında kalmış gibidir.

Fransızlar önce İngiliz Büyükelçisinin hangi maksatlarla bu ziyareti yapmış olduğunu araştırmışlar ve kendi istihbaratına göre başlıca iki ihtimal üzerinde durmuşlardır:

1 — Birinci ihtimale göre, Layard'ın Suriye'ye gidişinin maksadı, buralarda bir nevi Hidivlik (une espèce de Vice-royauté) kurmak çarelerini araştır-

36. **AAE.-CPC. Turquie, Beyrouth 22,** Delaporte à Waddington, 28.X.1879. No. 20. ff. 188-189.
37. **İbid.** ff. 189-190.

maktır. Şam, Halep ve Bağdat eyaletlerini kapsayacak bu hidivliğin veya küçük krallığın (un petit royaume) merkezî hükûmetle ilişkileri, o tarihlerde Mısır'ın İstanbul ile ilişkileri şeklinde olacakmış.

2 — İkinci ihtimale göre, İngiliz Büyükelçisinin Şam'a gelişinin maksadı, Sultan ile valiyi barıştırmağa çalışmaktır. Bu barışma pek gerekli hale gelmiş bulunmaktadır. Zira, Sultan'ın etrafındakiler Midhat Paşa'yı, Saltanatı devirip bir "Osmanlı Cumhuriyeti" kurmayı ve onun başına geçmeyi tasarlayan bir muhteris ve Padişahın şahsî düşmanı olarak gösteriyorlarmış. Barıştırma gerçekleşirse, Sultanın etrafındakilerin bu manevraları önlenecek, Midhat Paşa'ya yeniden Sadrazamlık yolu açılabilecek, hiç değilse onun daha geniş yetkiler elde ederek Suriye'de vali olarak kalması sağlanacakmış[38].

Midhat Paşa'nın özel sekreteri Vasıf Efendinin, Fransız Başkonsolosu Delaporte'a açıkladığına göre, İngiliz Büyükelçisi, Halep, Musul, Bağdat, Mekke ve Medine'de geniş bir araplık hareketi (conspiration) bulunduğu yolundaki söylentilerin doğru olup olmadığını valiye sormuş. Bu hareket, Halep, Şam, Bağdat ve Yemen eyaletlerinde bir "Arap krallığı" kurmak amacı güdüyormuş ve hattâ Emir Abdel Kadir, müstakbel Arap Kralı olarak düşünülüyormuş. Midhat Paşa, böyle bir hareketin bulunduğunu inkâr etmemiştir. Fransız Başkonsolosu bu haberi verdikten sonra "İtiraf ederim ki, Osmanlı İmparatorluğunun bugün içinde bulunduğu tam keşmekeşlik ve anarşi durumunda böyle bir projenin gerçekleştirilmesi imkânsız değildir" diyor[39].

---

38. Delaporte à Waddington, 9.X.1879, No. 19, **AAE.-CPC. Beyrouth** 22, ff. 171-172.
39. **İbid. f. 174.**

Layard'ın Suriye ziyareti de, araplık hareketini doğrudan kışkırtmamışsa bile, "bu memlekette İngiliz nüfuzunu arttırma yolunda bir iz bırakmıştır"[40].

Ziyaretin arkasından, Fransız ajanları, Suriye'deki İngiliz faaliyetlerini adım adım izlemeğe koyulmuşlardır. İngiliz Sefiri İstanbul'a döndükten sonra, Berut'taki Fransız Başkonsolosunun Hükûmetine sunduğu ilk uzun siyasî rapor "İngiltere'nin Suriye'deki faaliyetleri" (Agissements de l'Angleterre en Syrie) başlığını taşımaktadır[41]. Bir örneği Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliğine de sunulan raporda, İngiliz ajanlarının Suriye'deki harekâtı anlatıldıktan ve İngiltere'nin bilhassa çeşitli imtiyazlar koparmak yoluyla buraya sızmağa, burada nüfuz kurmağa çalıştığı belirtildikten sonra, Midhat Paşa'nın tutumu konusuna geçilerek şöyle denilmektedir:

> "Az veya çok uzak bir gelecekte Babıâli'yi tehdit edecek bu ihtimal (İngiliz sızması) karşısında Midhat Paşa, bahis konusu imtiyaz teşebbüslerinin İngilizler eline geçmesinin doğuracağı tehlikeyi gizlememekte ve daha şimdiden, karşılarına Fransız unsurunu çıkararak bunları önlemek istemektedir"[42].

Raporun bu kısmının karşısına Fransa Dışişleri Bakanı de Freycinet, servislerine talimat verir şekilde, kurşun kalemle şu notu düşmüştür: "Bu niyetler teşvik edilsin ve fiiliyatla kendilerini göstermeleri

40. İbid. f. 184.
41. Delaporte à de Freycinet, 26.I.1880, No. 30, **AAE.-CPC. Turquie Beyrouth, Tome 23, ff. 17-26.**
42. İbid. f. 23.

için gayret sarfedilsin" (**Encourager ces dispositions et tâcher qu'elles se manifestent par des faits**)[43].

Başkonsolos raporuna devam etmektedir:

"Şu halde, kendisiyle karşılıklı dostluk ve güven ilişkileri devam ettirdiğim bu vali, zannedildiği kadar da İngiliz değildir. Böyle bir itham, yalan değilse bile çok aşırıdır. Midhat Paşa, bana açıkça itiraf ettiği gibi, herşeyden önce Türktür ve eğer bazı durumlarda İngiltere'ye dayanmışsa, bunun için de bir saiki vardı ve bu saik, memleketinin iyiliğinden başka bir şey değildi. Bugün bizimle olacaktır, çünkü, çok iyi anlamaktadır ki, bizim Doğu'daki politikamızın gizli düşüncesi yoktur"[44].

Delaporte, Midhat Paşa'nın İngilizlerden uzaklaşıp Fransızlara yaklaşmakta olduğu yolundaki inancını kuvvetlendirmek, delillendirmek için, 1880 Ocak ayı ortalarında kendisiyle yaptığı gizli bir görüşme sırasında Paşanın söylediklerini aynen nakletmektedir. Bu konuşmasında Midhat Paşa, Fransız Başkonsolosuna şu açıklamada bulunmuş:

"Bugün bizim, bir yerine iki düşmanımız olduğu İstanbul'da nihayet farkedildi: açık yüzle bizi tehdit eden Rusya ve gizliden gizliye kuyumuzu kazan İngiltere. Bana gelince ben, bu ikinci devletin, Anadolu'yu ve Suriye'yi yakında istilâ değilse bile protektorası altına almak amacı güden manevralarının gafili de-

43. İbid. f. 23.
44. İbid. f. 24.

ğilim. Suriye konusunda ise, sizi temin ederim ki, ben bu vilâyetin valisi oldukça, İngiltere'nin faaliyetlerine karşı koymak uğrunda hiçbir şeyi ihmal etmiyeceğim. Tersine, Fransa'nın desteğini arayacağımı da size itiraf ederim, çünkü Fransa'nın buradaki politikasının menfaatsiz olduğunu ve ona dayanmakla hükûmetimin dâvasına ve menfaatlerine hizmet ettiğimi bilmekteyim. Bu itibarla, İngiliz nüfuzunu Suriye'den bertaraf etmek için elimden ne gelirse memnuniyetle yapacağım..."[45]

Midhat Paşa ayrıca, Suriye'deki imtiyazları öncelikle Fransız kumpanyalarına vermek niyetinde olduğunu; Trablus-Deyre arasındaki demiryolunu yapmak isteyen bir İngiliz şirketine de ancak Fransızlarla ortak oldukları takdirde imtiyaz verebileceğini bildirmiş bulunduğunu söylemiştir[46].

Fransız Başkonsolosu Delaporte, Paşanın bu sözlerinde samimî olduğunu, zira onun "İngiltere Hükûmetinin Suriye'yi istilâ projelerine Fransa'nın bir karşı-ağırlık hizmeti göreceğine" kani bulunduğunu söylüyor ve bundan sonra da İngiltere'nin buradaki bütün faaliyetlerini "en büyük dikkatle takibedeceğini" hükûmetine temin ediyor[46].

Suriye'de Fransız-İngiliz nüfuz çatışmasının bu şekilde hızlanması, valiyi biraz kritik duruma soktuğu gibi, öte yandan vilâyetin iç düzeninde yeniden başgösteren bazı kötüleşmeler Midhat Paşanın durumunu daha da güçleştirmiştir. Gerçekten, Suriye Vilâyetinde tepeden inme ıslahat hareketlerine giri-

45. **AAE.-CPC. Beyrouth 23, ff. 24-25.**
46. **İbid. f. 26.**

şilmesi, bazı bakımlardan olumsuz sonuçlar vermiştir. Özellikle mahkemelerin bağımsız hale getirilmeleri, yeni huzursuzluklar doğurmuştur. Valinin teftiş ve kontrolünden kurtulan yargıçlarla savcılar, adalet dağıtma görevlerini kötüye kullanma eğilimi göstermişlerdir. Fransız Başkonsolosu, mahkemelere bağımsızlık veren reformun kötü sonuçlarını yana yakıla anlattıktan sonra şöyle demektedir:

"Yargıçlarla taraflar arasında önceden bir pazarlık konusu yapılmadan hiçbir dâvaya bakılmadığı, yalanlanmaktan çekinmeksizin söylenebilir. Akkâ, Trablus, Lazkiye ve hattâ Berut gibi kazalarda savcı yardımcıları da yetkilerini öylesine aştılar ki ,eski rejimin en yüzkarası valileri bile bunlar karşısında irkilip geriler. Bu şekilde savcı yardımcıları, en sudan bahanelerle ve Genel Valiye haber bile vermeden insanları sürgüne göndermektedir. Hapishane ise onlar için, her gün büyük kazançlar sağlamak için kullanılan rahat bir vasıtadır...

"Bu yetki aşmaları o kadar apaçık hale geldi ki, mutasarrıflar bunlardan pek endişe etmekte ve idarenin bütün kollarında hüküm süren karışıklıkları ve kamuoyunun bundan duyduğu şiddetli hoşnutsuzluğu valiye haber vermekten geri kalmamaktadırlar...

"Bu karışıklıklar içinde valinin durumu tahammül edilmez hale gelmiştir ve bugünkü bütün kabinenin de kendisine karşı olduğunu (gören) Midhat Paşa'nın zaman zaman istifa için Sultan'a başvurmasını gayet iyi anlıyorum"[47].

---

47. Delaporte à Waddington, 5.II.1880, No. 31, **AAE.-CPC. Beyrouth 23**, ff. 27-30.

Fransız Başkonsolosu, İstanbul Hükûmetinin Midhat Paşa'ya karşı tutumu konusunda da ayrıca şunları eklemektedir:

> "Şüphe yoktur ki bugünkü Hükûmet, Midhat Paşa'nın işleri iyi yürütmek için her gün yaptığı haklı taleplerini reddetmek suretiyle ona, her zamankinden daha fazla... engeller çıkartmaktadır. Ve öyle görünüyor ki Hükûmetin maksadı, Suriye halkının genel hoşnutsuzluğunu tahrik etmek suretiyle burada karışıklıklar çıkartmak ve bunları, bağımsız olmak emeliyle Midhat Paşa tarafından kışkırtılmış diye Sultan'a arzetmek(tir)"[48].

Midhat Paşa Suriye'de gerçekten "bağımsız olmak" emeli gütmüş müdür ve gütmüşse ne gibi bir "bağımsızlık" tasarlamıştır? Suriye Valiliğine geldiğinden itibaren durumunu kuvvetlendirmek istediği muhakkak. Yetkilerinin arttırılması için boyuna İstanbul'a başvurduğu, hattâ bu hususta Fransa'yı ve İngiltere'yi de araya sokmak istediği sabit. Yetkilerinin arttırılmasına aracılık etmeleri için ayrı ayrı her iki devlete de başvurmuş. İstediği yetkiler arasında, Suriye askerî kumandanlığının kendi emri altına verilmesi ve gerektiği zaman asker kullanabilmesi konuları da var. Bu yetkileri alabilmiş olsaydı vali merkeze karşı başkaldırma yoluna sapacak mıydı? Meselâ, kendisinden kırk yıl önce Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın yaptığı gibi Hükûmet kuvvetleri üzerine yürüyüp "bir nevi Hidiv" veya "küçük bir Kral" olmağa kalkışacak mıydı? Daha da ileri

48. İbid. f. 30.

giderek, Hanedanı yıkıp bir "Osmanlı Cumhuriyeti" kurmayı aklından geçirecek miydi?

Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivlerine, özellikle Fransa'nın Suriye Başkonsolosluğu raporlarına göre, Midhat Paşa'nın böyle emelleri yoktur. Vali, vilâyetini daha iyi idare edebilmek, tasarladığı reformları gerçekleştirebilmek içindir ki, geniş yetkiler istemiştir. Askerî yetkiler istemesi de, Suriye'de müzmin hale gelen karışıklıkları bastırabilmek, asayişi sağlayabilmek içindir.

Bununla beraber "bağımsızlık" söylentilerinin, Sultan İkinci Abdülhamid'in kuşkularını arttırmış olması muhtemeldir. Valinin ısrarla yetkilerini genişletmek istemesi, bu konuda yabancı devletleri de araya sokarak Hükûmet üzerinde bir çeşit baskı yaptırmağa kalkışmış olması, Padişahı daha da şüphelendirmiş ve kızdırmış olacağı akla gelmektedir. Herhalde Midhat Paşa'nın Suriye Valiliği, onun Padişah ve Hükûmetle olan ilişkilerini biraz daha bozmuştur demek yanlış olmaz. Fransa arşiv belgelerinin okunmasından böyle bir intiba edinilmektedir.

Öteyandan yabancı devletlerle, özellikle Fransa ve İngiltere ile ilişkileri bakımından da Paşa'nın pek lehine olmayan gelişmeler olmuştur. Midhat Paşa, Suriye'ye ve oradan Anadolu'ya doğru uzanan İngiliz sızmalarının geleceğini görmüş ve bunun karşısına, bir denge unsuru olarak, Fransa'yı çıkarmağa çalışmıştır. Suriye'deki Fransız konsoloslarının bu konuda güvenini de kazanmıştır. Berut'taki iki Fransız konsolosu, Péretié ve Delaporte, Midhat Paşa'ya güven ve takdir duyguları beslemiş olan kimselerdir. Her ikisi de bu duygularını, çeşitli vesilelerle Hükûmetlerine iletmişlerdir. Fakat, Fransa

Dışişleri Bakanlığının ve İstanbul'daki Fransa Büyükelçiliğinin, konsolosların bu duygularını paylaştıkları söylenemez. Tersine, Fransa Dışişleri Bakanlığı Midhat Paşa'ya "İngilizlerin adamı" gözüyle bakmaya devam etmiştir.

Suriye Valiliği sırasında Midhat Paşa, Fransızların tam güvenini kazanamadığı gibi, İngilizlerin güvenini de biraz kaybetmiştir. Berut'taki Fransız Konsolosluğuyla sıkı ilişkileri, İngiliz firmalarına imtiyaz vermekte isteksiz davranması... İngilizlerin gözünden kaçmamıştır, denilebilir.

II — İzmir Fransız Konsolosluğuna sığınması (17-18 Mayıs 1881)

Midhat Paşa, iki yıl kadar Suriye Valiliği yaptıktan sonra Ağustos 1880'de İzmir (Aydın) Valiliğine atanmıştır. Bu atama, aslında Paşa'yı İstanbul'a doğru biraz daha çekmekti. Vali, Şam'dan İzmir'e değil, sanık sandalyasına doğru gidiyordu.

Gerçekten Midhat Paşa'nın İzmir Valiliğine gelişinden bir süre sonra, Nisan 1881'de, Sultan Abdülhamid bir eski meseleyi ele almıştır: beş yıl önce, "intihar etmiş" olan sâkıt Sultan Abdülaziz'in ölümü ile ilgili soruşturma ve kovuşturma açılmasını emretmiştir. Abdülaziz'in öldürülmüş olabileceği faraziyesinden hareket eden kovuşturma, bizzat Sultan Abdülhamid'in yakından takibi altında önemle ve hızla yürütülmüş, Nisan ayı içinde ve Mayıs'ın ilk yarısında birçok kimse sanık olarak tutuklanmıştır.

Kovuşturma başlar başlamaz Midhat Paşa da göz hapsine alınmış ve tutuklamalar genişletildikçe Paşa'nın da tutuklanması artık beklenir olmuştu. Nihayet 17 Mayıs 1881 gecesi Midhat Paşa'yı İzmir'deki vali konağında tutuklamak için harekete geçilmiştir. Konağa bitişik kışlada silâhlandırılan askerler, Padişahın yaverlerinden biriyle mevki kumandanı Hilmi Paşa'nın idaresinde, sabaha karşı

saat iki buçuk sularında konağın bahçesine girmişlerdir. Tutuklanacağını bir süreden beri haber almış bulunan Midhat Paşa, gafil avlanmamış, kurtuluşu kaçmakta aramış ve İzmir'deki Fransız Konsolosluğuna sığınmıştır. Başkonsolos Pellissier de Reaynaud, yardımcı konsolos Dutel ile birlikte Paşa'yı kabul etmiştir. Durumu tespit eden bir tutanak düzenlenip imzalanmıştır[49]. Türk askerleri, Midhat Paşa'yı almak için Fransız Konsolosluğuna girmeye kalkışmamışlardır.

Haber, tabiatiyle, derhal İstanbul'a ulaştırılmış ve sığınma olayı Türkiye ile Fransa arasında bir mesele olmuştur. 17 Mayıs 1881 sabahı Sultan Abdülhamid, İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi Tissot'yu durumdan haberdar etmiş ve aynı zamanda "adi suçlu bir şahsa" Fransız himayesinin bahşedilmemesini istemiştir. Bu sırada Türkiye-Fransa ilişkileri oldukça gergin bulunmaktadır. Fransa, Tunus üzerinde himaye kurmağa çalışmakta, Türkiye de buna karşı koymakta, Fransa'nın tutumunu şiddetle protesto etmektedir. Bir de Midhat Paşa'ya himaye bahşedilirse iki memleket ilişkileri büsbütün gergin bir durum alacaktır. Bunu düşünen Büyükelçi, talimat beklemeden hemen tutum takınmış ve Midhat Paşa'nın tezelden teslimini hükûmetine ısrarla teklif etmiştir. Büyükelçiye göre, Midhat Paşa bir katildir, Abdülaziz'in öldürülmesine birinci derecede karışmıştır ve Fransa'nın bir katile himaye bahşetmeğe hakkı yoktur. Üstelik Paşa, daima Fransa'nın "can düşmanı" olmuş, İngiltere'yi Fransa'ya karşı kullanmıştır. Şimdi İngiltere Konsolosluğuna değil de Fransız Konsolosluğuna sığınmış olması,

49. Bkz. Belge No. 1.

Türk-Fransız ilişkilerinin gerginliğine güvenmesinden ileri gelmiştir. Büyükelçinin kanaatine göre, bu ilişkileri düzeltebilecek bir şey varsa o da Midhat Paşa'yı derhal teslim etmektir. Bu konuda tereddüde yer yoktur[50].

Aynı gün akşam üzeri, Fransa Dışişleri Bakanı Barthélémy Saint-Hilaire, kararını Büyükelçiye bildirmiştir. Buna göre, o günkü şartlar altında Midhat Paşa'ya himaye bahşedilmesi imkânsızdır. Bu durumda, Fransız Konsolosluğunun kendisine melce olamıyacağını Midhat Paşa'ya bildirmesi için derhal İzmir Konsolosuna talimat göndermelidir. Ayrıca Fransa'nın kararı tezelden Sultan'a ulaştırılmalıdır[51].

Bu arada sığınma olayı bir başka biçime girmiş ve iki ülke arasında bir konu olmaktan çıkıp milletlerarası bir sorun olmuştur. Fransa Dışişleri Bakanlığının kararı İstanbul'a ve İzmir'e ulaşmadan önce, yine 17 Mayıs günü sabahleyin, Midhat Paşa İzmir'deki bütün yabancı konsolosları Fransız Konsolosluğuna çağırıp kendilerine, Fransız Konsolosluğuna sığınmakla özel bir himaye istememiş olduğunu ve şimdi kendisini İzmir'de temsil edilen bütün devletlerin himayesi altına koyduğunu bildirmiştir. Konsoloslar, Hükûmetlerinden talimat alıncaya kadar Paşa'ya himayelerini bahşetmişler ve durumu tespit eden bir tutanak düzenleyip imzalamışlardır[52]. Bu tutanağın Fransız arşivlerindeki nüshasında yalnız "Konsolosların ve Midhat Paşa'nın imzaları" kaydı vardır ve bütün konsolosların imzaları

50. Bkz. Belge No. 2.
51. Bkz. Belge No. 3.
52. Bkz. Belge No. 4.

bulunup bulunmadığı belli olmamaktadır. Yani, Hükûmetlerinden talimat alıncaya kadar dahi olsa, bütün konsolosların Midhat Paşa'ya himaye bahşedip etmedikleri anlaşılamamaktadır. Fransa Büyükelçisi Tissot'nun bir telgrafına göre, Rusya ve Almanya Konsolosları, Midhat Paşa'ya geçici himaye bahşetme kararına katılmamışlardır[53].

Kendisini "bütün devletlerin" himayesi altına koymakla beraber Midhat Paşa yine Fransız Konsolosluğunda kalmıştır. Paşa'yı derhal Sultan'a teslim etmeğe hazırlandığı bir sırada meselenin böyle milletlerarası bir hale gelmesi, öteki konsolosların da geçici himaye bahşetmeleri, Fransız Büyükelçisini adamakıllı kızdırmıştır. Konsolosların kararını "teessüfe şayan", "mâzur görülmez" diye vasıflandırmış ve İzmir Konsolosunun Fransa'yı "pek ihtiyatsızca karıştırdığı (bu) aptalca meseleyi" hiçbir devletin üzerine almaya en ufak bir şekilde arzulu olmadığını hükûmetine bildirmiştir. Aynı zamanda Büyükelçi, Midhat Paşa'yı bir an önce Türk makamlarına teslim etmesi için İzmir Konsolosunu telâşla sıkıştırmış ve tehdit etmiştir[54].

Sığınma olayının milletlerarası bir mesele haline gelmesi, Fransa'nın verilmiş kararını etkilememiştir. Dışişleri Bakanı Barthélémy Saint-Hilaire, 18 Mayıs sabahı İstanbul Büyükelçiliğine gönderdiği ikinci talimatında, Fransa'nın Midhat Paşa'ya himaye bahşedemiyeceği kararını tekrarlamış ve eğer himaye bahşetmek isteyen bir başka devlet çıkarsa Paşa'nın o devletin konsolosluğuna nakledilmesini

53. Bkz. Belge No. 8.
54. Bkz. Belge No. 5 ve 8.

istemiştir[55] Bakan aynı zamanda, Midhat Paşa'nın hiçbir şekilde Fransız Konolosluğunda kalamıyacağını İzmir'e de tellemiştir[56].

Paris ile İstanbul ve İzmir arasında bu telgraflaşmalar devam ederken, öte taraftan Midhat Paşa da 17 Mayıs günü Adliye Nâzırı Cevdet Paşa imzasıyla bir telgraf almıştır. Bu telgrafıyla Cevdet Paşa, yarı tehdit ederek, yarı teminat vererek Midhat Paşa'dan teslim olmasını istemiştir. Nâzır, Midhat Paşa'nın Fransız Konolosluğuna sığınmasına, hele, ancak yabancı devletlerin garantisi şartiyle teslim olabileceği yolunda söz sarfetmiş olmasına hayret ettiğini söylemekte, yabancı devletlerin himaye bahşedemiyeceklerini bildirmekte ve şunları eklemektedir :

"... Mahkemelerimizin yerleşmiş bir tarafsızlık şöhreti vardır. Bir itham karşısında bulunuyoruz. Şu halde Usul Kanununun bütün şekillerine riayet edilecek, duruşmalar umuma açık olacak; hüküm, savunmanıza göre verilecektir. Size bir lütuf olarak Sultan, bana, benim başkanlığımda ilk soruşturmayı yapacak hâkimlerle birlikte İzmir'e gitme ve soruşturmaları yönetme görevini verdi... Şu halde taleplerinizde artık ısrar etmeyiniz ve kanuna boyun eğdiğinizi ve adalete teslim olduğunuzu telgrafla bana bildiriniz. — Cevdet"[57]

Ertesi gün Fransız Konolosluğunda yeniden toplanan yabancı konoloslara Midhat Paşa şu beyanda bulunmuştur:

---

55. Bkz. Belge No. 6.
56. Bkz. Belge No. 7.
57. Telgrafın fransızca tercümesinden türkçeleştirilmiştir. Metin: **AAE.-CPC. Turquie, Smyrne, 1881-1883,** Tome 8 folio 169.

"Baylar, Sultan'ın Adliye Nâzırından bir telgraf almış bulunuyorum. Bununla Nâzır, benim de karışmış bulunduğum söylenen dâvanın muntazam şekilde yürütüleceğini, bizzat gelip adlî tahkikatı idare edeceğini ve hayatım bakımından hiçbir korkum olmaması gerektiğini bana temin ederek teslim olmamı rica etmektedir.

"Bu telgrafa güvenerek teslim oluyorum."

Yabancı konsoloslar bu beyanı "senet ittihaz ediyorlar". Midhat Paşa'nın elinden Adliye Nâzırının söz konusu telgrafının aslını alıyorlar ve durumu tespit eden bir tutanak imzalıyorlar[58].

Midhat Paşa, aslında Adliye Nâzırının teminatına tam güvendiği için değil, başka çaresi kalmadığı için teslim olmuş, olmak mecburiyetinde kalmıştır. Gerçekten, Nâzırın telgrafı 17 Mayıs'ta gelmiş, Midhat Paşa ise 18 Mayıs'ta teslim olmuştur. Bu bir gün içinde ise durum aydınlanmış, Fransız Konsolosluğunun kendisine melce olamıyacağı anlaşılmış, himaye bahşetmeye arzulu bir başka devlet de çıkmamıştır. Paşa, hiçbir devletten himaye göremiyeceğini anlayınca, çaresiz, Adliye Nâzırının teminatına güvenerek teslim olduğunu söylemek zorunda kalmıştır. Böylece, "zorla teslim edilmiş" gibi değil de "kendi arzusuyla teslim olmuş" gibi görünmeğe çalışmıştır. Yani "teslim" işi şekil bakımından yumuşatılmış, görünüşte biraz tatlıya bağlanmıştır.

Öteyandan, Adliye Nâzırının teminat telgrafını yabancı konsoloslara vermek, kendi teslim beyanını konsolosların ortak tutanağına geçirtmek ve onlara bunu "senet ittihaz" ettirmek suretiyle Midhat Paşa, arkasında, çok belirsiz ve çok şüpheli de olsa,

58. Bkz. Belge No. 9

yabancı devletlerin "teminatı" bulunduğunu hissettirmek, adeta Adliye Nâzırının teminatını yabancı devletlerce de perçinletmek amacı gütmüş gibidir. Her ne olursa olsun, Midhat Paşa'nın Fransız Konsolosluğuna sığınma olayı iki gün içinde halledilmiş, Paşa, ancak iki gün konsoloslukta kalabilmiştir.

Türkiye-Fransa ilişkileri bakımından bu iki günlük olay, hukukî ve siyasî yönlü bir sorun olmuştur.

Olayın **hukukî yönü**, Fransız Konsolosluğunun, sırf hukukî bakımdan bir Türk vatandaşına sığınma hakkı tanıyıp tanıyamıyacağı, Türk vatandaşını yine Türk adaletine karşı koruyup koruyamıyacağı konusudur. Başka bir deyimle Fransız Konsolosluğunun dokunulmazlığı olup olmadığı, varsa kapsamının ne olduğu konusudur. O zamanki Fransız konsoloslukları, Türkiye ile Fransa arasındaki kapitülâsyonlardan faydalanmaktadırlar. Kapitülâsyonlar, sığınma hakkı konusunda hüküm koymuş muydu, o güne kadarki uygulama ne olmuştu? Türkiye'deki yabancı konsoloslukların dokunulmazlıkları var mıydı, varsa ne kadar genişti? Bu sorular, Midhat Paşa'nın sığınma olayı dolayısiyle tartışılmış, bir derece aydınlığa kavuşmuştur.

Fransızlar, Midhat Paşa'yı teslim etme kararına varırken, olayı önce hukukî açıdan ele alıyor görünmüşlerdir. Fransız Büyükelçisi Tissot, Paşa'nın İzmir Konsolosluğuna sığındığını Hükûmetine ilk defa haber verirken bu konudaki kanaatini de belirtmiş ve "bir katile himaye bahşetmeye hakkımız yoktur, Midhat Paşa da Abdülaziz'in katline birinci derecede katılmıştır" demektedir[59]. Burada Büyükel-

59. Bkz. Belge No. 2.

çi önyargıyla hareket etmekte, yargılanmadan, hüküm giymeden önce Midhat Paşa'yı "katil" olarak nitelemekte, böylece yalnız katillere sığınma hakkı tanınamıyacağını belirtmiş olmaktadır.

Dışişleri Bakanı Barthélémy Saint-Hilaire, Büyükelçinin görüşünü kabul etmiş ve katil olup olmadığını söz konusu etmeksizin, Midhat Paşa'nın himaye altına alınamıyacağını belirtmiştir[60]. Bakan, bu kanaatini ayrıca daha hukukî bir dille formüle etmiş ve bir ikinci telgrafında şöyle demiştir: "Bana gelince ben, konsolosluğumuz dokunulmazlığının, ülke makamlarının kendi yargısına tâbi kişilerden birine karşı, usulüne uygun hareketini engelleyebileceği kanısında değilim"[61].

Büyükelçi Tissot, Midhat Paşa'nın Fransız Konsolosluğuna sığınma olayı kapandıktan sonra, olay karşısındaki kendi tutumunu haklı göstermek için kaleme aldığı raporunda, sığınma hakkı konusunu daha etraflıca açıklamıştır. Büyükelçi, Fransa ile Türkiye arasında aktedilmiş kapitülâsyonlarda sığınma hakkının açıkça yazılı olmadığını belirttikten ve bazı konsolosların bu hakkı bir teamül hukuku haline getirmiş olmalarını "suiistimal" olarak vasıflandırdıktan sonra şöyle demektedir: "Bu istisnaî mevzuatın (kapitülâsyonların) hükümlerine göre, mahallî makamın (ülke devletinin), bir katili yakalamak için ne bayrağımız altındaki bir binaya, ne'de bir Fransız vatandaşının ikametgâhına girmeye hakkı yoktur. Ama bizim de bu katili adaletin takibinden ilânihaye korumaya hakkımız yoktur: bir nevi usulü müphem suçlu iadesine (gitmeye) mecbu-

60. Bkz. Belge No. 3.
61. Bkz. Belge No. 6.

ruz". Büyükelçiye göre, İzmir Konsolosu, Midhat Paşa'ya geçici de olsa himaye bahşetmekle peşinen yanlış hareket etmiştir; zira, bu himayeyi hukuken devam ettirmek imkânsızdı, eninde sonunda Paşa'yı iade etmek gerekecekti. Keza, öteki devletlerin konsolosları da, hükûmetlerinden talimat gelinceye kadar bile olsa Midhat Paşa'ya himaye bahşetmekle aynı hatayı işlemişlerdir[62]. Belirtmek gerekir ki, Büyükelçi Tissot, hep Midhat Paşa'nın "katil" olduğu önyargısı ile hareket etmekte, yargısını ona göre yürütmektedir. Yani, yalnız katillere himaye bahşedilemiyeceğini söylemiş olmaktadır. Fransızlar, kapitülâsyonların kendilerine bahşettiği imtiyazları, konsolosluklarının dokunulmazlıklarını fazla daraltmamak, bindikleri dallardan birini kendi elleriyle kesmemek istemiş gibidirler. Fakat, nispeten dar ölçüde de olsa, Fransız konsolosluklarının dokunulmazlığının, Türk makamlarının bir Türk vatandaşına karşı takibatını engelleyemiyeceği, bu olay dolayısiyle Fransızların kendilerince de kabul edilmiştir.

Bu konuda Türk görüşü ise, daha kısa ve radikal olarak, Adliye Nâzırı Cevdet Paşa tarafından açıklanmıştır. Nâzır, Midhat Paşa'ya gönderdiği 17 Mayıs 1881 tarihli telgrafında, "yabancı devletler temsilcilerinin bir suç veya cürümden sanık herhangi bir kimseye, herhangi bir himaye bahşedemez" diye kestirip atmıştır[63].

Sığınma olayının Türk-Fransız ilişkileri bakımından siyasî yönüne veya sonucuna gelince, bu, hukukî yönünden daha önemlidir. Fransızlar, Mid-

62. Bkz. Belge No. 11.
63. AAE.-CPC. Turquie, Smyrne, Tome 8, folio 169.

hat Paşa'yı teslim etme kararını verirken hukukî düşünceyi ihmal etmemişlerdir; ama sadece hukukî nedenle hareket etmiş de değillerdir. Siyasî düşünceler, teslim kararında daha önemli rol oynamış, daha ağır basmıştır. Midhat Paşa'nın İzmir Konsolosluğuna sığındığını duyar duymaz Büyükelçi Tissot'nun açıkça telâşa kapılmış olması, hukukî kaygıdan ziyade siyasî kaygıdan ileri gelmiştir. Büyükelçi, Midhat Paşa'yı, çekinmeden, "katil", "Fransa'nın can düşmanı" diye nitelerken, siyasî düşünceyle hareket etmektedir. Tunus sorunu yüzünden Türk-Fransız ilişkilerinin gergin bir dönemde bulunduğu bir sırada, Midhat Paşa'nın yeni bir mesele yaratması, Büyükelçiyi kızdırmıştır. Onun içindir ki, Midhat Paşa'nın tereddüt edilmeden teslimini Hükûmetine telkin etmiştir. Zira, kendi kanaatince, "bu (gergin) ilişkileri düzeltebilecek bir şey varsa o da "Midhat Paşa'nın teslimi, böylece Sultan'ın tatmin edilmesiydi[64]. Aynı şekilde Bakan Barthélémy Saint-Hilaire de, Büyükelçinin görüşüne katılarak, Midhat Paşa'nın Fransız Konsolosluğunda kalamıyacağını bildirirken "bugünkü durumda" demektedir[65]. Burada söz konusu edilen "durum", o günkü siyasî konjonktürdür, yani Tunus meselesidir. İki ülke arasında o gün böyle aktüel siyasî bir mesele olmasaydı, Fransa, Midhat Paşa'nın tesliminde o kadar telâş ve acele etmeyebilirdi. Fakat, o günkü siyasî şartlar içinde Paşa'yı teslimde biraz tereddüt etmek, Sultan Abdülhamid'i kızdırmak, dolayısiyle Fransa'nın Tunus'a elkoyma politikasını suya dü-

64. Bkz. Belge No. 2.
65. Bkz. Belge No. 3.
66. Bkz. Belge No. 2 ve 3.

şürmek değilse bile, sekteye uğratmak, geciktirmek olabilirdi. Padişahın Midhat Paşa'yı geç ele geçirmesi, Fransa'nın da Tunus'u geç ele geçirmesine sebebiyet verebilirdi. Midhat Paşa ne kadar çabuk teslim edilirse, Sultan da o kadar memnun edilmiş, Tunus'u teslime hazırlanmış olabilirdi. Fransa diplomasisi işte bunu düşünmüş, bunu yapmış ve dört buçuk saat kadar kısa bir zaman içinde Midhat Paşa'yı teslim etmeye karar vermiştir: Büyükelçi Tissot'nun telgrafı Fransa Dışişleri Bakanlığına 17 Mayıs günü saat 13.30'da ulaşmış, Dışişleri Bakanı Saint-Hilaire'in talimatı ise aynı gün saat 18'de İstanbul'a tellenmiştir[66]. Büyükelçinin telgrafı Fransa Dışişleri Bakanlığına tam öğle tatili sırasında gelmemiş olsaydı, Bakanın cevabı belki dört buçuk saat bile gecikmeyebilirdi. Midhat Paşa'nın ancak ertesi gün teslim olması veya edilmesi ise, Fransa'nın gecikmesinden dolayı değil, araya başka bir olayın —Paşa'nın bütün devletlerin ortak himayesini istemiş olması olayının— girmesinden ileri gelmiştir.

Fransa'nın dört buçuk saat içinde karara varması, siyasî meyvesini vermekte gecikmemiştir: Paris'in telgrafından üç saat sonra, aynı gün akşamı saat 21.20'de, Büyükelçi Tissot, Hükûmetine şu telgrafı çekmiştir: "Bazı emareler bana, Sultan'ın Tunus meselesini daha sükûnetle mülâhaza etmeye başladığını göstermektedir" (Certains indices me donnent à penser que le Sultan commence à envisager avec plus de calme l'affaire de Tunisie)[67].

---

67. Ministère des Affaires Etrangères, **Documents Diplomatiques Français (1871-1919), I ère série (1871-1900),** Tome IV (13 Mai 1881-20 Février 1883), Paris: 1932, p. 13, Note 1.

Tunus meselesinde İstanbul'un, daha doğrusu Padişah'ın o güne kadarki sert tutumunda âni bir yumuşama olmuştur. O güne kadar Türkiye, Fransa'nın Tunus meselesindeki harekâtını şiddetle protesto edegelmişti. Şimdi şiddet, yerini sükûnete bırakmağa yüztutmuş ve Padişah Tunus meselesini "daha sükûnetle" düşünmeğe başlamıştır. Fransız Büyükelçisini bu kanaate vardıran "emare" ise şudur: aynı 17 Mayıs 1881 günü Sultan İkinci Abdülhamid, Tunus meselesinin iki memleket arasında "geçici bir bulut" (un nuage qui passerait) olduğunu dolaylı bir şekilde Büyükelçi Tissot'nun kulağına iletmiştir[68].

Fransa'nın Midhat Paşa olayındaki tutumuna pek sevinen Sultan, 18 Mayıs 1881 günü yaverlerinden birini Büyükelçi Tissot'ya gönderip samimî teşekkürlerini Fransa Hükûmetine ve Dışişleri Bakanına ulaştırmasını rica etmiştir. Aynı gün sabahleyin de Sarayın yakınlarından bir zat Büyükelçiyi görmeğe gelmis ve kendisine "Sultan'ın Tunus meselesinde Fransa'yı şiddetle protesto edişinin ancak... halifelik itibarını korumak için olduğunu; aslında Tunus meselesinde ucuza anlaşabileceğini" söylemiştir[69]. Büyükelçi, kendisine bunları söyleyen şahsın hüviyetini belirtmemekte, yalnız Sarayın yakınlarından biri olduğunu ve yetkiyle konuştuğuna inandığını söylemektedir.

Demek oluyor ki, Türkiye ile Fransa arasındaki Tunus meselesinin hararetli bir zamanına rastlayan Midhat Paşa'nın Fransa Konsolosluğuna sığınması

68. Bkz. Belge No. 10.
69. Bkz. Belge No. 10 ve fotokopisi.

olayı, Türkiye'nin bu meseledeki tutumunu değiştirmesinde açıkça rol oynamıştır. Sultan İkinci Abdülhamid'in "Midhat Paşa'yı ele geçirmek için Tunus'u elden çıkardığı, İmparatorluğun koskoca bir köşesini bir Paşa ile trampa ettiği" eldeki belgelerle, belki yüzdeyüz kesinlikle söylenemez[70]. Ama, Fransızların Midhat Paşa'yı derhal teslim etmeye karar vermeleri üzerine pek duygulanan Sultan'ın, Tunus meselesinin iki ülke arasında "geçici bir bulut" olduğunu, bu konuda "ucuza anlaşabileceğini" Fransız Büyükelçisinin kulağına iletmiş olduğu bir gerçektir. Tunus meselesinin o tarihten sonraki gelişmesi de bu sözleri doğrulamıştır. Midhat Paşa'nın Fransız Konsolosluğuna sığınması, Tunus meselesinin Fransa lehine gelişmesini hızlandırmıştır. Sığınma olayı, Sultan'ın Tunus meselesindeki tutumu bakımından bir dönüm noktası olmuştur, denebilir. Midhat Paşa'nın alelacele teslimine karar vermeleri üzerine, Sultan, Tunus meselesindeki sert tutumunu Fransızlar lehine yumuşatmış, Tunus'un elden çıkmasını kolaylaştırmıştır. Belgeler karşısında bu artık inkâr edilemez.

Midhat Paşa'nın Fransa Konsolosluğuna sığınması olayının Türk-Fransız ilişkileri bakımından en önemli sonucu bu olmuştur.

---

70. Şam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarih hocalarından olan ve yakınçağlar Kuzey Afrika ve Mağreb tarihi üzerinde ihtisaslaşmış bulunan Dr. Muhammed Hayr Faris, Ekim 1966'da bana, Tunus tarihçileri arasında Türklere karşı tek kırgınlık hissinin "Midhat Paşa'ya karşılık memleketlerinin Fransa'ya peşkeş çekmiş olduğumuzdan" ileri geldiğini söyledi. Tunus tarihçilerinin bu konuda hangi belgelere dayandıklarını bilmiyorum. Benim bulamadığım başka belgeler de olabilir.

III — Yargılanması ve hüküm giymesi (27-28 Haziran 1881)

Fransız Konsolosluğundan teslim alınışından kırk gün sonra, 27 Haziran 1881 salı günü Midhat Paşa İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi önüne getirilip yargılanmağa başlanmıştır. Mahkeme, görünüşte normal bir ağır ceza mahkemesidir. Her zamanki üyelerinden kuruludur. Aslında ise olağanüstü bir divandır. Yıldız Sarayının yakınında, Beşiktaş sırtlarında büyük bir çadırda kurulmuştur. Etrafı askerî kordonla çevrilmiştir. Şahsî dâvetiyeyle çağırılan ve sayısı üçyüz kadar tutan dinleyicilerin çoğu Padişahın yaverleridir. Adliye Nâzırı Cevdet Paşa da mahkeme salonunda "dinleyici" olarak hazır bulunmaktadır. Duruşmalar, umuma açık gibi gösterilmektedir. Ama bu konuda konuşmak fiilen yasak edilmiş gibidir. Basın, muhakeme hakkında hiçbir fikir yürütmeme emri almıştır; duruşmaları tefsirsiz nakletmekle yetinmektedir. Yabancı temsilciliklerin tercümanları da mahkemeye gözlemci olarak gelmişlerdir...

Mahkemeye Temyiz Mahkemesi Başkanı ulemadan Sururî Efendi Başkanlık etmektedir. Öteki üyeler, Rum Christophorides Efendi, Macar dönmesi Emin Bey, Ermeni Takvor Efendi, Hüseyin Bey ve Hacı Emin Beydir. Başsavcı, Lâtif Beydir.

Dâva konusu, eski Sultan Abdülaziz'in ölümü meselesidir. Savcılık, eski Sultan'ın intihar etmemiş, öldürülmüş olduğunu iddia etmektedir. Uzun bir ithamname hazırlamıştır, okunması iki saat sürmektedir. Sanıklar, iki uşak, bir pehlivan, bir eski mabeyinci, dört küçük rütbeli subay ve üç Paşadır. Paşalardan biri Midhat Paşa'dır. Yabancı gözlemcilerin deyimiyle "hüzünlü bir komedi" oynanmaktadır. Piyesin rejisörü Sultan İkinci Abdülhamid, baş aktörü ise eski Sadrazam Midhat Paşa'dır. Gözlemcilerin dikkatleri, özellikle Midhat Paşa'nın yargılanmasına çevrilmiştir.

Bu dâva sırasında Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliğinde Maslahatgüzar olarak Kont de Monthalon bulunmaktadır. Midhat Paşa'ya peşinen "katil" damgasını vurmuş olan Fransız Büyükelçisi Tissot, adeta dâva sonucunu görmemek için, geçici olarak İstanbul'dan ayrılmıştır. Fransa Dışişleri arşivlerinde muhakemenin cereyanı hakkındaki belgeler, önyargılı Büyükelçi Tissot'nun değil, Maslahatgüzarın ve yardımcılarının imzalarını taşımaktadır. Binaenaleyh daha objektiftir. Maslahatgüzar Kont de Monthalon, duruşmaları yerinde izlemek için Büyükelçiliğin ikinci tercümanı E. Outrey'i görevlendirmiştir. Tercüman, etraflı bir rapor hazırlayıp sunmuştur. Midhat Paşa'nın yargılanması hakkında "tam bir fikir verecek mahiyette" diye vasıflandırılan bu raporun bir örneği, İngiltere Hükûmetince de istenmiş ve Londra'ya da sunulmuştur. Midhat Paşa'nın yargılanmasını, bu rapordan aktararak özetliyorum[71].

---

71. Bkz. Belge No. 13, 14 ve 15.

Her şeyden önce mahkeme üzerine açık bir baskı yapılmıştır. Başkanın koltuğunun tam arkasında Adliye Nâzırı Cevdet Paşa oturmuştur. Nâzır, ikide bir Başkanla konuşma halindedir. Adliye Nâzırının yanında Padişahın yaveri Tevfik Paşa bulunmaktadır. Paşa, sık sık dışarıya çıkmakta, orada bekleyen bir subaya talimat iletmekte ve subay da doğruca Yıldız Sarayına koşmaktadır. Yine Adliye Nâzırı ile Başsavcı, hâkimler kendi aralarında görüşme halinde bulundukları sırada, birçok defalar onların yanına gitmişlerdir.

Öteyandan, salonun ön tarafında bir "oyun masası" etrafında oturmuş bulunan müdafaanın avukatları suspus edilmiş durumdadırlar. Başkan Sururî Efendi, duruşmaların başlamasına bir saat kala avukatları çağırmış, onlara "ifadelerinde mutedil olmalarını, herhangi bir olaya meydan vermemelerini" tavsiye ve bu takdirde Sultan'ın yüksek himayesine güvenebileceklerini temin etmiştir. Avukatlar, bütün duruşmalar boyunca bu tavsiyeye fazlasıyla uymuşlardır. Midhat Paşa'nın avukatı Şehri Efendi de, duruşmalar başlamadan önce ancak bir defa, o da Saray mensuplarıyla birlikte müşterisini görmüştür, bütün duruşmalar boyunca da yine bir defa üç cümlelik bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma da Midhat Paşa'yı savunmaktan ziyade susturmak için yapılmış gibidir.

Bu şartlar içinde duruşmalar başlıyor. Sanıklardan Pehlivan Mustafa ile uşak Hacı Mehmet, "beyaz saplı bir çakı bıçağı ile Sultan Abdülaziz'in bilek damarlarını açmak suretiyle" cinayeti işlediklerini söylüyorlar. Kendilerine emri Mahmut Paşa vermiş, Nuri Paşa bunu doğrulamış imiş. Tanık olarak ge-

tirilen üç haremağası da cinayet sahnesini gördüklerini söylüyorlar. Öteki sanık ve tanıkların hepsi cinayeti inkâr ediyorlar. Savcılığın ithamnamesi, cinayetin bir komisyon tarafından kararlaştırıldığını ve Komisyon'a Midhat Paşa'nın da dahil bulunduğunu ileri sürmektedir. Tanık olarak getirilen bir başka uşak, Sultan Abdülaziz'in Topkapı Sarayından Feriye Sarayına getirildiği gün, Midhat Paşa'yı, komisyona mensup oldukları söylenen diğer nâzırlarla birlikte Çırağan Sarayında gördüğünü söylüyor. İstanbul'a iş aramağa gelmiş olan Eşref Efendi adındaki bir Suriyeli memur da, Şam Valisi bulunduğu sırada Midhat Paşa'nın, Abdülaziz'i öldürdüğünü övünerek anlatırken duyduğunu söylüyor. Midhat Paşa aleyhindeki bütün deliller bunlardan ibarettir.

Midhat Paşa, öteki sanıklardan birkaç saat sonra, ayrı olarak mahkeme salonuna getiriliyor. Onun duruşması sırasında mahkemeye Sururî Efendi değil, Rum Christophorides Efendi Başkanlık etmektedir. Paşa, aleyhindeki bütün delilleri reddediyor. Cinayet işlenmiş olduğunu asla kabul etmiyor. Bir ara, cinayeti işlediğini söylemiş olan Pehlivan Mustafa'ya "Hayır, sen katil değilsin, sana işlemediğin bir cinayeti itiraf ettirdiler" diyor. Sultan Abdülaziz'in, "makasla kol damarlarını açmak suretiyle" intihar etmiş olduğu, 19 doktorun raporuyla zamanında tespit edilmişti. Bu defa, Pehlivan Mustafa, "çakı bıçağıyla" Sultan'ın kol damarlarını açtığını söylemiştir. Midhat Paşa bu çelişmeyi ortaya çıkarıyor. 19 doktordan ancak dördü tanık olarak dinleniyor. İkisi, yaraları iyi muayene edememiş olduklarını söylüyor, biri raporu doğruluyor. Midhat Paşa, 19 doktorun hepsinin getirilip dinlenmesi-

ni istiyor ve seyahat masraflarını kendi çekeceğini de bildiriyor. Diğer doktorlar getirilmiyor. Paşa, cinayete karar veren bir komisyon var idiyse, komisyonun öteki üyelerinin neden sanık sandalyasına getirilmediklerine hayret ediyor. Olay sırasında Feriye Sarayında ikamet eden ikiyüz kişinin neden sorguya çekilmediğini soruyor: "Fakat hayır, onun yerine her şeyi yapabilecek (tıynette) üç haremağasının, bir pehlivanın ve iki uşağın şahitliğine ehemmiyet veriliyor" diye ekliyor. Ve sonra, haremağaları cinayeti nasıl görebilmişlerdi, nerede bulunuyorlardı, neden kimseyi haberdar etmemişlerdi; öyleyse onlar artık sadece tanık değillerdi; savcılık onlar aleyhinde neden harekete geçmemişti?..

Midhat Paşa'nın kararlı tonu, mahkemeyi ürkütüyor. Paşa ayrıca, cinayet aleyhinde ileri sürebileceği 94 delili olduğunu ve tanıklara teker teker yirmiyedişer soru sormak istediğini söyleyince, Başkan Christophorides Efendi büsbütün endişelenip şaşırıyor. Kanun, teker teker tanıklara soru sormak hakkını Midhat Paşa'ya vermektedir. Başkan, bu talebini doğrudan doğruya reddedemiyor. Hâkimler arasında kısa bir görüşme yapılıyor ve Christophorides Efendi Paşa'ya dönerek "talebiniz nazarı itibara alınmıştır, fakat şu şartla ki, dün veya bugün ifade vermiş şahitler, bu ifadelerini sizin huzurunuzda sadece tekrarlıyacaklardır" diyor.

Başkanın emri üzerine sanıklardan biri konuşmağa başlıyor. Midhat Paşa "hayır, diyor, hepsi dışarı çıksın, ben hepsine teker teker sorular soracağım, onlar da cevap verecekler". Başkanla kendisi arasında bir tartışma başlıyor. Paşa, kanunun kendisine bahşettiği hak üzerinde ısrar ediyor. Midhat

Paşa'nın şahitlere sormak istediği yirmi yedişer sorunun, onların ifadelerinin sahteliğini ortaya çıkarmasından korkuluyor. Başkan Christophorides Efendi ile Paşa arasında şöyle bir tartışma geçiyor:

Başkan — Mahkeme size müdafaanız için söz veriyor, müdafaanızı yapıyor musunuz? İstekleriniz kanuna aykırıdır. Mahkeme onları reddediyor.

Midhat Paşa — Kanunu okuyacağım.

Başkan — Müdafaanızı yapıyor musunuz?

Midhat Paşa — Başka türlü kendimi nasıl müdafaa edebilirim?

Başkan — Talebiniz mahkemeye bir hakaret teşkil etmektedir. Mahkeme size yeniden müdafaanızı tamamlama hakkını veriyor.

Midhat Paşa, itirafta bulunmuş sanıkları sorguya çekme talebinde ısrar ediyor. Bu itiraflardan kendi aleyhinde bir sorumluluk doğduğuna göre, bu şahısların "hakikî aleyhte şahit" olduklarını söylüyor.

Başkan — Onlar, zapta geçen ifadelerini verdiler, tanık değil, sanıktırlar.

Midhat Paşa — Öyleyse bana, onların ifadelerinin beni zarara sokabilecek hiçbir şey ihtiva etmediğini belirten yazılı bir beyanname veriyor musunuz?

Başkan Christophorides Efendi şiddetli bir öfkeye kapılmıştır, öfkesini güçlükle zaptetmektedir. Koltuğundan yarı yarıya doğruluyor, talimat ister gibi Adlive Nâzırı Cevdet Paşa'ya doğru dönüyor. Nâzırın bir baş işaretiyle büsbütün doğruluyor ve Midhat Paşa'ya hitaben "duruşmanız sona ermiştir, itirazınız varsa Temyize başvurabilirsiniz" diyor.

Kırkbeş dakika sonra mahkeme, cinayetin müşterek faili sıfatıyla Midhat Paşa'nın suçlu olduğuna oy çoğunluğu ile karar veriyor. Başsavcının ceza talepnamesini dinlemek ve cezayı tespit etmek üzere duruşma ertesi güne bırakılıyor.

Ertesi gün, 28 Haziran 1881 Çarşamba günü, yeniden duruşma açılıyor ve mahkeme, yedi kişiyi idama, iki kişiyi de onar yıl küreğe mahkûm ediyor.

Mahkûmlar götürüldükten sonra Midhat Paşa salona getiriliyor. Başsavcı onun aleyhinde de Ceza Kanunnamesinin 45. ve 170. maddelerinin tatbikini istiyor. 45. madde "Bir cürmün müşterek failleri, kanunun sarahatı olmadığı hallerde ol cürmün fail-i müştereki gibi mücazat olunur" hükmünü koymuştur. 170. madde ise "Bir kimsenin taammüden katil olduğu kanunen tahakkuk ederse kanunen idamına hükmolunur" demektedir.

Midhat Paşa söz istiyor. Bir gün önceki celsede suçlu olduğuna hükmolunduğu için, kanunen, artık fiilin yalan olduğunu söylemeye hakkı yoktur. Yalnız fiilin, kanunen suç olarak vasıflandırılmadığını veya savcılığın verilmesini istediği cezayı gerektirmediğini savunabilir. Kendisine söz veriliyor ve Paşa konuşmağa başlıyor:

"Madem ki konuşmaya hakkım vardır, birkaç mütalâa serdedeceğim. Beni bir cinayetin fail-i müştereki mi ilân ettiniz? Fakat cinayeti kim işledi? Pehlivan Mustafa ile Hacı Mehmet; ben onlarla beraber miyim? Bırakınız konuşayım; fiil ile onu işlemiş olmak yüzünden verilen ceza arasında nispetsizlik yok mudur diye sormaya insanın hakkı vardır. Nuri Paşa ile Mahmut Paşa, Abdülaziz'i öldürme emri verdiler ve biz de ona muvafakat ve iştirak et-

tik deniyor. Hakikaten bir cinayet olduğu kabul edilse bile, bu paşaların âmir-i gayri mücbir olduklarını ve binaenaleyh bizim de âmir-i gayri mücbir olduğumuz nazar-ı itibara alınmak lâzım gelir.

"Vakıaları adlî şekilde böyle ortaya koymak lâzım gelirdi; halbuki müzâkereler dün kapandı. Şu halde sız bizi, katillerin âmir-i mücbiri olan kimselerin âmir-i mücbiri farzediyorsunuz.."

Başkan — Kanun, müşterek fail ile, gerek para vermek, gerek vaadde bulunmak ve gerekse cinayeti işlemek için vasıta teklif etmek veya vermek suretiyle cinayet işlemeğe sevkeden kimseyi kastetmektedir.

Midhat Paşa — Peki, fakat biz ne yaptık? Bu şahıslara silâh mı verdik?

Başkan — Cinayetin hukukî delilleri mevcut olduktan başka sizin de bu trajik şehadetin tahrikçilerinden, faillerinden biri olduğunuz ispat edildi.

Midhat Paşa'nın avukatı Şehri Efendi — "Esefle kabul ederim ki Mahkeme, Midhat Paşa'nın vermek istediği genişletilmiş izahatı artık dinleyemez. Midhat Paşa'nın gayesi, suçortağı olduğu ispat edilmişse cezayı, kendi iştirak hissesiyle mütenâsip hale getirmektir. İtirazlarını Temyiz Mahkemesine sunacaktır, şimdilik cezanın hafifletilmesini istemektedir ve Sultan'dan affını dilemektedir."

Şehri Efendinin bütün dâva boyunca müdafaası bundan ibarettir.

Hâkimler arasındaki görüşmelerden sonra Başkan Christophorides Efendi Midhat Paşa'ya hükmü tefhim ediyor:

"İzahatından da göreceğimiz gibi, sizin cinayete iştirakiniz, 45. ve 170. maddelerin tatbikatına gi-

riyor. (Maddeleri okuyor) Binaenaleyh idam cezasına mahkûm oldunuz. Sekiz günlük mühlet içinde Temyize müracaat edebilirsiniz."

Midhat Paşa — "Teşekkür ederim" ve bir an düşündükten sonra "böyle bir lânet dünyada yaşamaktan ise ölmeyi tercih ederim" diyor.

Paşanın son sözü bu oluyor. Dâva, iki celsede bitirilmiştir ve Midhat Paşa idam hükmünü giymiştir.

Duruşmaları izlemiş olan Fransız Büyükelçiliği tercümanı Outrey'in genel izlenimi şudur:

"Tanıkların itiraflarına ve ifadelerine rağmen, cinayet fiili, duruşmalardan ancak yarım olarak ortaya çıkmaktadır ve tahkikatın tarafgirane yapılmış gibi görünmesi, zihinlerde daha ciddî şüpheler bırakmaktadır.

"Eğer bir cinayet varsa bile, savunma imkânlarından adamakıllı mahrum bırakılmış Midhat Paşa aleyhinde hukuken hiçbir şey ispat edilmiş değildir. (Paşa savunmasından mahrum bırakılmakla) bir ihkak-ı haktan imtina cürm-ü meşhutu işlenmiştir ki bu, Temyiz Mahkemesinin dikkatinden şüphesiz kaçacaktır (ve kaçmıştır).

"Başka türlü yürütüldükleri takdirde ciddî duruşmaların, cinayeti, hattâ belki Midhat Paşa'nın suçluluğunu bile ortaya çıkarması mümkündü, fakat şimdiki halde ve sadece müzakerelere göre, vicdan sahibi bir hâkim, Midhat Paşa'yı mahkûm edemezdi."

Fransız belgeleri, adaletsiz bir şekilde yürütülen ve adaletsiz bir hükümle sonuçlanan bu dâvayı

"mes'um komedi", "hüzünlü komedi", "hakikî bir rezalet", "ıslah olmaktan âciz gangrenleşmiş bir hükûmetin ahlâksızlığı"... diye vasıflandırmaktadırlar[72].

İdam hükümleri, derin bir infial yaratmıştır. Osmanlı vatandaşları ve basını, çaresiz, duygularını içine gömmüş, hiçbir fikrini açıklayamamışlardır. Avrupa basını, infiallerini gizlememiştir. İstanbul'daki yabancı temsilcilikler için ise nâzik bir durum meydana gelmiştir. Büyükelçiler önce, üzüntülerini gizlememeye hazır görünmüşlerdir. Ama sonra da, içinde hicbir yabancı unsur bulunmayan bu meseleye karışmanın Türkiye'nin içişlerine karışmak, Osmanlı Hükûmetine tamamiyle Avrupa vesayeti altındaymış gibi muamele etmek demek olacağını düşünmüşler ve teşebbüsten kaçınmışlardır. Sırf insanî maksatlarla fikir beyan etmenin ise, hiçbir fayda sağlamıyacağını düşünmüşlerdir. Yalnız İngiltere Büyükelçisi, müdahale etmek, Padişah üzerine baskı yapmak taraftarı kalmıştır. Onun etkisiyle İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granville'den gizli bir talimat gelmiştir. Bu talimatta, "hüküm infaz edildiği takdirde ağır bir sorumluluk yükleneceğinin Sultan'a Kraliçe tarafından bildirilmesi" istenmiştir. Talimat yerine getirilmiştir. Padişah buna pek öfkelenmiştir.

Fransa Maslahatgüzarı Kont de Monthalon herhangi bir teşebbüste bulunmamıştır. Resmen karışmayı usule aykırı bulmuş, sırf insaniyet şekli altında karışmayı da faydasız görmüş ve susmayı

---

72. Bkz. Belge No. 12, 13 ve 14.

tercih etmiştir[73]. Fransız temsilcisinin ihtiyatlı davranışı, Dışişleri Bakanı Barthélémy Saint-Hilaire tarafından da uygun görülmüştür[74].

Muhtemelen İngiltere'nin teşebbüsü yüzünden, Midhat Paşa'nın idam hükmü infaz edilmemiş ve Sultan, cezayı müebbed küreğe çevirmiştir.

---

73. Bkz. Belge No. 13.
74. Bkz. Belge No. 15.

IV — Taif'e sürülmesi, kaçırılması teşebbüsü ve ölümü (1881-1884)

Midhat Paşa'nın idam hükmü, öteki idam hükümleriyle birlikte Temyiz Mahkemesince tasdik ediliyor, fakat hükümlerin infazına gidilmiyor. Padişah, cezaları müebbed hapse çevirip mahkûmları Cidde yakınlarındaki Taif zındanına sürüyor.

Hükümler böylece son şeklini aldıktan sonra mesele artık aktüalitesini kaybediyor, hemen hemen kapanmış gibi oluyor. Hüküm tarihinden oniki gün sonra İstanbul'daki Fransa Maslahatgüzarı Kont de Monthalon bu durumu şöyle anlatıyor:

"Artık bu adaletsiz hükümden hiç bahsedilmiyor, o şimdiden epey uzaklarda gibi görünüyor; Midhat Paşa sürgünde oldukça bundan böyle kimse onun adını ağzına almıyacak; ancak idamı, infiali yeniden canlandıracaktır. Hassasiyetin boş bir lâf olduğu bu memlekette herşey dokunup geçen hafif bir etkiden ibaret: yaşamak, her şeye kayıtsız olmak demektir ve eğer bazen bu uyuşukluktan çıkılıyorsa bu da ancak çabucak ona yeniden dönmek ve daha da fazla uyuşmak içindir. Bu, yüzyıllar boyunca susturmanın ve bitkinliğin sonucudur"[75].

Yurt içindeki bu sessizliğe karşılık, yurt dışında mahkemenin yankıları bir süre daha devam edi-

75. Bkz. Belge No. 13.

yor. Avrupa gazeteleri, bir yandan bu adaletsiz hükmü şiddetle ayıplarken öte yandan da Türk kamuoyunun vurdumduymazlığını acı acı yeriyorlar[76].

Hüküm tarihinden kırk gün sonra, 9 Ağustos 1881 günü, Midhat Paşa ve öteki mahkûmlar deniz yoluyla Cidde'ye varıyorlar. 10 Ağustos'ta Cidde'deki Fransız Viskonsolosu Malpertius bu varışı şöyle rapor ediyor:

76. Örneğin **Les Débats** adlı Fransız gazetesi 7 Temmuz 1881 tarihli nüshasında dâvayı "voilà un procès qui a bien sa place parmi les monstruosités judiciaires enrégistrées par l'histoire" diye vasıflandırdıktan sonra şunu soruyor: "Tout cela est parfait; mais qui pourrait affirmer que cette infamie juridique n'est pas le glas de la Turquie?"
Aynı gazeteye İstanbul'dan gönderilen 21 Temmuz 1881 tarihli bir yazıda da şunlar yazılmaktadır:
"On ne parle plus que fort peu des prisonniers d'Etat... l'émotion que l'on croyait devoir être causée par la condamnation des "criminels d'Etat" n'existe guère. Rien n'émeut plus ce malheureux peuple! Ce n'est pas surtout par l'ignorance qu'il pèche, c'est par la manque d'énergie: il n'a pas la force de vouloir. La vertu, cette force donnée à chaque être, à chaque nation, pour lui permettre d'atteindre la fin qui lui est marquée par la nature ou par la société, lui fait entièrement défaut. "Le Turc ne cherche pas à bien faire; le Turc n'a pas de but; pour lui, demain n'existe pas; il a encore moins de caractère que d'intelligence. Les choses du jour passent sans qu'il en tire ni enseignement ni conséquences. ... Quand il a le feu à sa barbe, il y allume sa cigarette" dit le proverbe. Le proverbe a raison. C'est pourquoi le procès de Malta-Kiosk' a passé sans causer ni colère ni orage..." (**Les Débats**, du 29.VII.1881)
Dâva üzerinde bu mealdeki yazılarından dolayı, o günlerde, **Les Débats** gazetesiyle birlikte **La République Française** ve **Gaulois** adlı Fransız gazetelerinin Türkiye'ye girmeleri yasak edilmiştir.

"İçinde eski sadrazam Midhat Paşa, Nuri Paşa, Mahmut Paşa ve ölü Abdülaziz dâvasının diğer mahkûmları olduğu halde "İzzeddin" yatı dün rıhtıma geldi. Sürgünler ancak güneş batarken karaya çıkarıldılar; askerî bir kordon rıhtımın etrafında emniyeti sağlıyordu ve garîptir, askerler, bu eski paşalara askerî saygı duruşunda bulundular; atlar kendilerini bekliyordu, atlar üzerinde Büyük Şerif Vekilinin ikametgâhına gitmek üzere, muhafaza altında şehrin sokaklarından geçtiler.

"Mahkûmlar, bugün, sürgün şehirleri olan Taif'e sevkedileceklerdir. Burada söylendiğine göre, Büyük Şerif Abdel-Muttaleb, onların bakımını sağlamakla görevlendirilmiştir"[77].

Taif zındanına tıkıldıktan sonra Midhat Paşa artık tamamiyle siyaset sahnesinden silinmiş oluyor. Bu zindandan geri dönen olmadığı, Midhat Paşa'nın da buradan sağ çıkmıyacağı kanaati yaygındır. Bununla beraber, ünlü sadrazamdan büsbütün umud kesilmiş de değildir. "Gün doğmadan neler doğar" gibilerden, adeta bir mucize kabilinden Midhat Paşa'nın da bir gün Taif zindanından kurtulabileceğine inananlar veya inamıyor görünenler vardır. Zaman zaman, Paşa'nın zindandan firar etmiş veya kaçırılmış olduğu yolunda haberler çıkmaktadır. Bu haberler, İstanbul'dan Avrupa gazetelerine kadar da ulaşmaktadır[78].

---

77. Malpertius à Barthélemy Saint-Hilaire, Djeddah, le 10 Août 1881, No. 34. **AAE.-CPC. Djeddah 1880-1885,** Tome 4, folios 48-49.

78. Örneğin **Le Rappel** adlı Fransız gazetesine 24 Ekim 1882 tarihinde İstanbul'dan gönderilen bir haberde şunlar yazılmaktadır:
"Nous allons assister à un nouveau procès politique.

Gerçi bu haberlerin hiçbir zaman aslı çıkmamıştır; Midhat Paşa'nın zindandan kaçması veya kaçırılması birer söylentiden öteye geçmemiştir, ama, öyle anlaşılıyor ki, haberler büsbütün sebepsiz yere çıkarılmamıştır. Midhat Paşa'nın adını, her şeye rağmen unutturmamak istiyenler, onun kurtuluşunu şiddetle arzulayanlar ve bu uğurda çalışanlar olmuştur. Bu yolda, yabancı devletlerin yardımını arayanlar, yabancı konsoloslara başvuranlar da çıkmıştır. Yardım için başvurulan yabancı konsoloslardan biri de Fransa'nın Cidde Viskonsolosu Lostalot olmuştur. Lostalot, Dışişleri Bakanı Duclerc'e gönderdiği 4 Ocak 1883 tarihli bir şifre yazıda şöyle demektedir:

> "Midhat Paşa ve iki suçortağının firarlarına yardım etmem için bana teklifler yapıldı. Reddettim, fakat bu işte bir menfaatimiz olduğu takdirde yeniden temas kurabilecek şekilde Talimat istiyorum"[79].

Kaçırılmak istenenler, Midhat Paşa ile birlikte Nuri Paşa ve Mahmud Paşadır. Fakat kaçırmak isteyenler belli değildir. Viskonsolos, kendisine bu tek-

---

Ahmed Vefik Pacha, le Gouverneur du vilayet de Brousse, vient d'être destitué et arrêté. On l'accuse d'avoir parlé avec quelque irrévérence de langage de son seigneur et maître et de messieurs les ministres ... Ce qui est plus grave, c'est qu'on prétend que Midhat Pacha s'est évadé de sa prison de Taief et qu'Ahmed Vefik lui a donné un coup d'épaule dans la circonstance. De Brousse à Taief, il y a loin deux fois comme de Paris à Saint-Pétersbourg; peu importe. Il parait qu'Ahmed Vefik a le bras long; il parait qu'on veut se débarrasser de lui" (**Le Rappel**, 2.XI.1882).

79. Bkz. Belge No, 16.

lifleri yapmış olanlar, kaçırma projesini hazırlayanlar ve projenin mahiyeti hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Viskonsolosun öteki yazışmalarında da bu konuda bir bilgiye rastlayamadım. Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde incelemek fırsatı bulabildiğim ciltlerde daha aydınlatıcı bir belge görmedim. Bu kaçırma teşebbüsünün arkasında kimler vardı? Kendi başlarına hareket eden bazı fertler mi, yoksa bir gizli teşkilât mı bu işi plânlamağa çalışmıştı? Ve sonra neden Fransız Konsolosluğuna başvurulmuştu? Hele İzmir Konsolosluğuna sığınma olayının acı hâtırası henüz taptazeyken neden yine Fransız Konsolosluğundan medet umulmuştu?.. Birçok soru akla gelmektedir. Fakat benim inceleyebildiğim Fransız arşivlerinde bunların cevabını bulmak mümkün değildir.

Viskonsolos Lostalot'nun şifre yazısı ancak üç hafta sonra Paris'e ulaşmış ve Dışişleri Bakanı Duclerc, 28 Ocak 1883'te talimatını vermiştir. Bu talimatıyla Bakan, Midhat Paşa ve arkadaşlarını kaçırma teşebbüsüne Viskonsolosun red cevabı verişini uygun gördükten başka, bu yolda yeniden kendisine teklifler yapılırsa yine aynı ihtiyatı muhafaza etmesini emretmiştir[80]. Viskonsolos "bu işte bir menfaatimiz olduğu takdirde yeniden temas kurabileceğini", yani reddetmiş olmakla beraber bir açık kapı da bırakmış olduğunu bildirmişti. Fransa Dışişleri Bakanlığı, bu işte bir menfaat görmemiş olmalı ki, kapıyı tamamiyle kapamış, ondan sonra yapılacak tekliflerin de reddedilmesini istemiştir.

Lostalot, aynı şifre yazısının bir örneğini İstanbul'daki Fransa Büyükelçiliğine de göndermiştir.

---

80. Bkz. Belge No. 17.

Büyükelçi Noailles, yazıyı alır almaz hemen Dışişleri Bakanlığını uyarmak lüzumunu duymuştur. Onun kanaatine göre, kaçırma teşebbüsü Fransa'ya herhangi bir menfaat sağlamak şöyle dursun, "ancak zararlı olabilirdi"[81]. Bu konuda yeni Büyükelçi Noailles'ün tutumu, adeta Midhat Paşa'nın Fransa Konsolosluğuna sığınması olayında eski Büyükelçi Tissot'nun takınmış olduğu tutumu hatırlatmaktadır. Her iki Büyükelçi de, Sultan'ı kızdırmamak, Fransa'nın Türkiye'deki çıkarlarını zarara sokmamak için Midhat Paşa lehinde herhangi bir davranıştan şiddetle kaçınmaya taraftar olmuşlardır. Yalnız sığınma olayından farklı olarak bu defa Fransızlar daha ihtiyatlı davranmışlar, kaçırma teşebbüsünü daha başında önlemişler ve yeni bir "Midhat Paşa olayı" çıkmasına meydan vermemişlerdir.

Büyükelçi Noailles'ün telgrafı Fransa Dışişleri Bakanlığına ulaşmadan önce Cidde Konsolosluğuna esasen talimat gönderilmişti. Onun için Bakan bu defa, Viskonsolosa yolladığı talimatın bir örneğini, bilgi için, Büyükelçiye de gönderip onu teskin etmekle yetinmiştir[82]. Böylece, Fransızların aracılığıyla Midhat Paşayı ve iki zindan arkadaşını kaçırma teşebbüsü suya düşmüş, patlak verip bir mesele olmamıştır. Ondan sonraki tarihlerde, Fransa Konsolosluğu nezdinde Midhat Paşa lehinde yardım talebinde bulunup bulunulmadığına dair herhangi bir belgeye rastlayamadım. Kaçırma projesinin fiilî bir teşebbüs haline çıkıp çıkmadığına dair de bir belge yoktur. Proje, yalnız bir niyet, bir arzu olarak kalmış, ondan daha öteye geçememiş gibidir. Belki

81. Bkz. Belge No. 18 ve fotokopisi.
82. Bkz. Belge No. 19 ve fotokopisi.

Fransızların red cevabı üzerinedir ki, Midhat Paşa'yı kaçırmağa niyet edenlerin umudları kırılmış, bütün projeleri suya düşmüştür. Dışardan yardım bulamıyacaklarını anlayınca kaçırmayı hazırlayanların bundan tamamiyle vazgeçmeyi tercih etmiş olmaları muhtemeldir.

1883 Ocağındaki kaçırma teşebbüsünden sonra bir yıl boyunca, Fransa'nın Türkiye'deki temsilcilikleri Midhat Paşa hakkında hiçbir haber vermemişlerdir. Fransa'nın ne İstanbul Büyükelçiliği, ne Cidde Konsolosluğu yazışmaları arasında bir yıl müddetle bu konuda hiçbir yazışma yoktur. Paşa'nın zindandaki üçüncü yılı, sessiz, olaysız geçmiş gibidir. Ancak Ocak 1884 başlarından itibaren Fransa'nın Cidde Viskonsolosu bu konuda yeniden bazı kısa haberler vermeğe başlamıştır.

1884 yılı başlarında, Fehmi Bey adında bir zat, Cidde Kaymakamlığına atanmıştır. Arnavut olan Fehmi Bey, doğrudan doğruya Sultan Abdülhamid tarafından görevlendirilmiştir; raporlarını da doğrudan doğruya Sultan'a göndermektedir. Yeni kaymakamın Arabistan'da, Mekke'de ajanları vardır. Çeşitli konularda ajanlarıyla Arnavutça olarak yazışmaktadır ve yazışmalarında lâtin alfabesini kullanmaktadır. Fehmi Bey, normal bir kaymakam olarak değil, özel bir misyonla Cidde'ye gönderilmiştir. Misyonu, Midhat Paşa hakkında yerinde gerekli tedbirleri almaktır[83].

Gerçekten Fehmi Bey'in Cidde'ye gelişiyle Midhat Paşa'ya karşı çeşitli tedbirler alındığı dikkati çekmiştir. Paşa'nın etrafındaki kontrol tedbirleri arttırılmış, güvendiği kimseler ve hizmetçileri uzak-

83. **AAE.-CPC. Djeddah,** Tome 4, folio 244.

laştırılmıştır... Bu ek tedbirlere neden lüzum görüldüğü belli değildir. Paşayı kaçırma niyetlerinin İstanbul tarafından haber alınmış olması muhtemeldir.

Aradan çok geçmeden, 1884 Nisan ayında, Mıdhat Paşa'nın ağır hasta olduğu, bu hastalıktan kurtulamıyacağı haberleri yayılmıştır. Durum, Mekke garnizonundan getirilen askerî doktorlara da tevsik ettirilmiştir. Fransız Viskonsolosu bu haberleri Hükûmetine bildirirken, muayene için getirilen doktorların raporlarına itimad edilemiyeceğini, zira bunların meslekî bilgi bakımından yetersiz olduklarından başka, bağımsız hareket edebilen kimseler olmadıklarını da eklemektedir[84].

Ağır hasta olduğu haberlerinin yayılmasından iki hafta kadar sonra, 7 Mayıs 1884 günü Midhat Paşa'nın öldüğü öğrenilmiştir. Ölüm, tabiî bir ölüm gibi gösterilmiştir. Ama, kamuoyu buna inanmamıştır. Fransız Viskonsolosu, Midhat Paşa'nın ölümü ile yeni kaymakam Fehmi Bey'in gelişi arasında bir bağlantı kurmaktadır[85].

İstanbul'da ise, halkın kuşkularını gidermek ve Midhat Paşa'nın şöhretini biraz daha küçültmek için, Basın Bürosu bir bildiri yayınlamıştır. Hariciye Nezareti Müsteşarı Ermeni Artin Dadian Bey'in kaleminden çıktığı sanılan bu uzun bildiride, Midhat Paşa bir kerre daha yerildikten sonra, onun ölümünün "Devlette hiçbir boşluk yaratmadığı ve Türkiye'nin hakikî dostlarının kalbinde hiçbir üzüntü doğurmadığı" ileri sürülmüştür[86].

84. İbid. f. 243.
85. Bkz. Belge No. 20.
86. Les Débats, du 7 Juin 1884.

Ne olursa olsun, bir devrin temsilcisi, bir hareketin, meşrutiyet hareketinin, en seçkin önderi böylece tarihe karışmıştır. Arkasından, öteki iki mahkûmun, Mahmut ve Nuri Paşaların da birer hafta arayla "ecellerinden" öldükleri haberleri duyulmuştur. Bu haberler, içerde halkın şüphelerini arttırmış, dışarda ise alaylı yayınlara sebep olmuştur[87].

*
* *

Son olarak birkaç söz eklemek gerekirse, denilebilir ki, Midhat Paşa'nın son yılları olaylarla dolu geçmiş, ömrü şüpheli bitmiş ve bu olaylara yabancılar da karışmıştır. Yabancı devletler arasında Fransa'nın tutumu, sistematik şekilde Midhat Paşa'ya karşı olmuştur. Berut ve İzmir'deki Fransız konsoloslarının Paşa'ya sempati beslemeleri, onun lehinde raporlar yazmaları, İstanbul'daki Fransa Büyükelçilerinin ve Fransa Diplomasisinin olumsuz tutumunu etkilememiştir. Fransa Diplomasisi, Midhat Paşa'nın Suriye Valiliğinden Fransa lehine fazla menfaat beklemiştir, Paşa'nın tutumundan memnun kalmamıştır; kendilerine sığınan Paşa'yı derhal teslim etmeye karar vermiştir; idama mahkûm olması halinde herhangi bir teşebbüsten kaçınmış, İn-

87. Meselâ şu yazılar yazılmıştır:
"Hurrah! les morts vont vite! Après Midhat, voilà Mahmoud-Djelaleddin qui disparaît. On dira qu'il règne une épidémie spéciale sur les éxilés de Taief" (**Les Débats**, 7.VI.1884).
"Encore un des exilés du procès Abdul-Aziz qui vient de mourir, Nouri-Pacha, un beau-frère du Sultan. Mauvais effet dans le public, cette épidémie de pachas, et l'on entend dire qu'elle gagnera bientôt pauvre Mourad" (**Le Rappel**, 19.VI.1884).

giliz teşebbüsünü de desteklememiştir ve nihayet Paşa'nın zindandan kaçırılması için yardım isteğini Fransa derhal reddetmiştir...

Fransa'nın Midhat Paşaya karşı tutumunda, Paşa'nın "İngiliz taraftarı" olarak tanınmasının ve o yıllarda Fransa'nın Türkiye'deki çıkarlarını zarara sokmamak kaygısının payı vardır. Ama, Midhat Paşa meşrutiyet hareketini temsil ettiğine göre, sistematik olarak ona karşı bir tutum takınmış olmakla Fransa Diplomasisi acaba Türkiye'deki meşrutiyet hareketinin gelişmesine karşı gizli bir politika gütmemiş midir? diye ciddî bir soru da akla gelmektedir.

——oOo——

BÖLÜM II

BELGELER

DOCUMENT NO. 1

Procès-verbal rédigé par M. H. De Pelissier, Consul-Général de France à Smyrne

Smyrne, le 17 Mai 1881

Nous Hadjoirte de Pellissier, Consul-Général de France à Smyrne, avons rédigé le présent procès-verbal pour servir ce que de raison.

Aujourd'hui, 17 Mai 1881, vers 2 heures 1/2 du matin, S. A. Midhat Pacha, Gouverneur Général du Vilayet d'Aïdin, est arrivé au Consulat de France. Elle s'est fait ouvrir la porte et nous a fait appeler. Nous avons reçu S. Altesse dans notre cabinet avec M. Dutel, Consul suppléant.

S. Altesse nous a fait la déclaration suivante:

"J'étais couché lorsque j'entendis l'appel aux "armes dans la caserne contiguë au palais, je "sautai de mon lit et me rendis à la fenêtre "pour voir ce que cela signifiait. Un de mes "domestiques me prévint que la troupe était "sous les armes; je m'habillai pour me rendre "compte, en personne, de ce qui pouvait se "passer dans la caserne. A peine avais-je eu "le temps de me vêtir que la troupe se dirigea "vers le palais et pénétra dans la cour ayant à "sa tête le commadant de place Hilmi Pacha, "et un aide-de-camp de Sa Majesté. Informé, "déja depuis quelques jours, par des personnes "sûres, qu'il serait attenté à ma liberté, je "compris que cette attitude de la troupe, à

BELGE NO. 1

Fransa'nın İzmir Başkonsolosu Hadjoirte de Pellissier tarafından kaleme alınan tutanak

İzmir, 17 Mayıs 1881

Biz, Fransa'nın İzmir Başkonsolosu Hadjoirte de Pellissier, yetkililer için işbu tutanağı kaleme aldık.

Bugün, 17 Mayıs 1881, sabah saat ikibuçuk sularında, Aydın Valisi Altes Midhat Paşa Fransa Konsolosluğuna geldi. Kapıyı açtırdı ve bizi çağırttı. Yardımcı Konsolos Bay Dutel ile birlikte Altesi makam odamızda kabul ettik.

Altes bize aşağıdaki beyanda bulundu:

"Konağa bitişik kışlada silâh başı çağırısını duyduğum vakit yatıyordum, yatağımdan fırladım ve bunun mânasını anlamak için pencereye gittim. Uşaklarımdan biri kıtanın silâh altında olduğunu bana haber verdi; kışlada olup biteni şahsen anlamak için giyindim. Giyinmeğe ancak zaman bulabilmiştim ki, kıta, konağa doğru yöneldi ve başında mevki kumandanı Hilmi Paşa ile Padişahın yâverlerinden biri olduğu halde avluya girdi. Hürriyetime kastedileceğini birkaç günden beri güvenilir kişilerden haber almış bulunduğumdan, böyle bir saatte ve Padişah yâverinin yönetiminde kıtanın bu hareketinin beni tevkif etmekten başka bir gayesi olamıyacağını anladım. Kurtuluşumu kaçmakta aradım ve Fransa Konsolosluğuna gelebildim."

"pareille heure, et sous la conduite d'aide-de-
"camp de S. Majesté, ne pouvait avoir d'autre
"but que celui de mon arrestation. J'ai
"cherché mon salut dans la fuite et je suis
"parvenu à me rendre au Consulat de France."

Dont acte; et S. A. Midhat Pacha a signé avec nous, Consul-Général et M. Dutel, Consul suppléant.

(L. S.) Signé: Midhat-Hadjoirte de Pellissier-
E. Dutel.

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CPC, Turquie, Smyrne, 1881-1883, Tome 8, folio 165.

İşbu belgeyi Altes Midhat Paşa, biz Başkonsolos ve Yardımcı Konsolos Bay Dutel ile birlikte imzalandı.

(İmza): Midhat - Hadjoirte de Pellissier - E. Dutel

Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivleri,
AAE. CPC. Turquie, Smyrne, 1881-1883, Tome 8, folio 165

DOCUMENT NO. 2

M. Tissot, Ambassadeur de France *à* Constantinople, à M. Barthélemy Saint-Hilaire, Ministre français des Affaires Etrangères

Dépêche Télégraphique — Péra, le 17 Mai 1881
Reçu le 17 — 10h. 40 m.
1h. 30s.
Déchiffrement

Le Sultan vient de me faire savoir que Midhat Pacha impliqué dans l'affaire du meurtre d'Abdul Aziz, et mandé à Constantinople, s'est réfugié au Consulat de France à Smyrne. Sa Majesté m'a fait exprimer en même temps l'espoir que nous n'accorderions pas la protection de notre pavillon à un individu coupable d'un crime de droit commun.

J'ai fait répondre au Sultan que je prendrais vos ordres immédiatement.

J'espère que V. E. pensera comme moi qu'il n'y a pas à hésiter sur la résolution à prendre. Nous n'avons pas le droit de donner asile à un assassin et Midhat Pacha est compromis au premier chef dans l'assassinat d'Abdul Aziz.

Midhat a, d'ailleurs, toujours été notre ennemi mortel. S'il s'est réfugié chez notre agent plutôt que chez le Consul de la Puissance* qu'il a toujours servi contre nous, c'est qu'il a compté sur la tension de nos rapports actuels avec la Turquie. Or si quelque chose peut améliorer ces rapports, ce sera certainement un acte de justice de notre part dans une question qui, plus que toute autre tient à coeur au Sultan.

Tissot

AAE. — CP. Turquie, Mai 1881, Tome 446, folio 155

(*) Il s'agit de la Grande-Bretagne.

BELGE NO: 2

İstanbul'daki Fransa Büyükelçisi Tissot'dan, Fransa Dışişleri Bakanı Barthélemy Saint-Hilaire'e

Şifre tel.
Alınışı 17 (Mayıs)
Saat 1.30

Beyoğlu, 17 Mayıs 1881
Saat 10.40

Sultan bana, Abdülaziz'in öldürülmesi meselesine karışmış olan ve İstanbul'a celbi istenen Midhat Paşa'nın İzmir'deki Fransa Konsolosluğuna sığındığını bildirdi. Padişah aynı zamanda bana, adi suçlu bir şahsa bayrağımızın himayesini bahşetmiyeceğimiz umudunu izhar etti.

Sultan'a, derhal sizin emirlerinizi alacağım diye cevap verdirdim.

Alınacak karar hakkında tereddüde yer olmadığı hususunda Ekselanslarının da benim gibi düşüneceklerini umarım. Bir katile himaye bahşetmeye hakkımız yoktur. Midhat Paşa da Abdülaziz'in katline birinci derecede karışmıştır.

Esasen Midhat, daima bizim can düşmanımız olmuştur. Her zaman bize karşı kullandığı devletin* Konsolosluğuna değil de bizim ajanımıza sığınmış olması da, Türkiye ile bugünkü ilişkilerimizin gerginliğine güvenmesindendir. İmdi, bu ilişkileri bir şey düzeltebilecekse o da şüphesiz, Sultan'ın her şeyden fazla önem verdiği bir meselede bizim tarafımızdan gösterilecek bir hakkaniyet davranışı olacaktır.

Tissot

AAE — CP. Turquie, Mai 1881, Tome 446, folio 155

(*) İngiltere kastedilmektedir.

DOCUMENT NO. 3

M. Barthélemy Saint-Hilaire, Ministre des Affaires Etrangères de France, à M. Tissot, Ambassadeur de France *à* Constantinople

En chiffre par télégraphe Paris, 17 Mai 1881
Expédiée à 6h. sr.

Je pense comme vous qu'il est impossible que nous couvrions Midhat Pacha de notre protection dans les circonstances actuelles. Je vous prie donc de donner à M. Pellissier de Reynaud* l'ordre de prévenir ce personnage que le Consulat de France ne peut pas lui servir d'asile. Vous aurez soin de faire connaître sans retard au Sultan nos résolutions.

B. St. Hilaire.

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CP. Turquie, Mai 1881, Tome 446, folio 156

(*) **Consul Général de France à Smyrne.**

BELGE NO. 3

Fransa Dışişleri Bakanı Barthélemy Saint-Hilaire'den İstanbul'daki Fransa Büyükelçisi Tissot'ya

Şifre Telgraf. Paris, 17 Mayıs 1881
Çekilişi: Akşam saat 6

Bugünkü durumda Midhat Paşa'yı himayemiz altına almamızın imkânsız olduğu hususunda sizin gibi düşünmekteyim. Bu itibarla, Fransız Konsolosluğunun kendisine melce olamıyacağını bu şahsa bildirmesi için Pellissier de Reynaud'ya* emir vermenizi rica ederim. Kararımızı tezelden Sultan'a bildirmeniz mercudur.

B. St.-Hilaire

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CP. Turquie, Mai 1881, Tome 446, folio 156

(*) Fransa'nın İzmir Başkonsolosu.

DOCUMENT NO. 4

Procès-verbal rédigé par le Corps Consulaire *à* Smyrne le 17 Mai 1881

Ce jourd'hui 17 Mai 1881, dans la matinée à la demande de S. Altesse Midhat Pacha, Gouverneur-Général, les représentants des Puissances se sont réunis au Consulat de France. Midhat Pacha les a reçus et leur a déclaré, qu'en se réfugiant au Consulat de France il n'avait pas entendu réclamer une protection spéciale, qu'il venait, tout aussi bien, se placer sous la sauvegarde de tous les Gouvernements représentés à Smyrne. Il s'est, en même temps référé, au procès-verbal signé par lui dans la nuit et reçu par le Consul-Général de France en ce qui concerne les motifs qui l'ont déterminé à prendre cette résolution.

A la suite de la déclaration de Midhat Pacha, les représentants des Puissances ayant examiné entre eux la question, ont décidé, à attendre les ordres, qu'ils ont réclamés et qu'ils réclameront encore de leurs Gouvernements respectifs.

Suivent les signatures des Consuls et de Midhat Pacha.

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CPC. Turquie, Smyrne, 1881-1883, Tome 8, folio 166

BELGE NO. 4

İzmir'deki yabancı konsoloslarca düzenlenen 17 Mayıs 1881 tarihli tutanak

İşbu 17 Mayıs 1881 günü sabahleyin, Genel Vali Altes Midhat Paşa'nın isteğiyle Devletlerin temsilcileri Fransa Konsolosluğunda toplandılar. Midhat Paşa onları kabul etti ve kendilerine, Fransa Konsolosluğuna sığınmakla özel bir himaye talebetmeyi istememiş olduğunu, zira şimdi kendisini, İzmir'de temsil edilen bütün Devletlerin himayesi altına koyduğunu beyan etti. Aynı zamanda, bu kararı almaya kendisini zorlayan saikler hakkında geceleyin imzaladığı ve Fransa Başkonsolosunun kabul ettiği tutanağa atıfta bulundu.

Midhat Paşa'nın beyanını müteakip kendi aralarında meseleyi inceleyen Devletler temsilcileri, Hükûmetlerinden istemiş oldukları ve isteyecekleri emirleri beklemeye karar verdiler.

Konsolosların ve Midhat Paşa'nın imzaları

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CPC. Turquie, Smyrne, 1881-1883, Tome 8, folio 166

DOCUMENT NO. 5

M. Tissot, Ambassadeur de France *à* Constantinople *à* M. Barthélemy Saint-Hilaire, Ministre des Affaires Etrangères de France

Dépêche télégraphique
Reçue le 17.
11h. 45 soir
Déchiffrement.

Péra, le 17 Mai 1881,
9h12 soir.

Midhat Pacha tout en restant au Consulat de France s'est placé sous protection collective de tous les Consuls qui l'ont accordée jusqu'à ce qu'ils aient pris les ordres de leurs Gouvernements.

Tous mes collègues sont d'accord pour regretter cette étrange résolution du corps consulaire.

Tissot.

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CP. Turquie, Mai 1881, Tome 446, folio 157

BELGE NO. 5

Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Tissot'dan Fransa Dışişleri Bakanı Barthélemy Saint-Hilaire'e

Şifre tel.
Alınışı: 17 (Mayıs)
Gece 11.45
Açılışı

Beyoğlu, 17 Mayıs 1881
Akşam saat 9.12

Midhat Paşa, Fransa Konsolosluğunda kalmakla beraber bütün konsolosların ortak himayesi altına girdi; Konsoloslar da, Hükûmetlerinden emir alıncaya kadar, bu himayeyi kendisine bahşettiler.

Bütün meslekdaşlarım, Korkonsülerin bu garip kararına teessüf etmekte müttefiktir.

Tissot

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CP. Turquie Mai 1881, tome 446, folio 157

DOCUMENT NO. 6

M. Barthélemy Saint-Hilaire, Ministre des Affaires Etrangères de France, *à* M. Tissot, Ambassadeur de France *à* Constantinople

En chiffres et par télégraphe Paris, 18 Mai 1881
Expédié à 11h 30' midi.

L'Affaire de Midhat Pacha étant devenue commune à toutes les Puissances, je vous prie de vous entendre avec vos collègues au sujet de la conduite à tenir. Je ne suis pas d'avis, quant à moi, que les immunités de notre Consulat doivent servir à entraver l'action régulière de l'autorité territoriale à l'égard d'un de ses justiciables. S'il résultait des instructions envoyées à vos collègues que quelque Gouvernement étranger fût d'une opinion différente et voulût retenir Midhat Pacha sous sa protection, vous vous concertiez avec le représentant de ce Gouvernement pour que Midhat fût transféré de notre Consulat au Consulat de la Puissance disposée à lui donner asile.

Vous voudrez bien, en tout cas, transmettre à Mr. Pellissier de Reynaud les directives nécessaires.

B. St. Hilaire.

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE — CP. Turquie, Mai 1881, Tome 446, folio 171

BELGE NO. 6

Fransa Dışişleri Bakanı Barthélemy Saint-Hilaire'den Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Tissot'ya

Şifre Tel. Paris, 18 Mayıs 1881
Çekilişi: Sabah saat 11.30

Midhat Paşa meselesi bütün Devletler için ortak hale geldiğinden, takibedilecek tutum konusunda meslekdaşlarımızla anlaşmanızı rica ederim. Bana gelince ben, Konsolosluğumuz dokunulmazlığının, ülke makamlarının kendi yargısına tâbi kişilerden birine karşı usulüne uygun hareketini engelleyebileceği kanısında değilim. Meslekdaşlarımıza gönderilen talimattan, ayrı bir görüşte olan ve Midhat Paşa'yı himayesi altında tutmak isteyen herhangi bir devletin bulunduğu ortaya çıkarsa, Midhat'ın bizim Konsolosluğumuzdan, melce bahşetmeye hazır olan devletin Konsolosluğuna nakledilmesi için o devletin temsilcisiyle uyuşunuz.

Her halükârda, Bay Pellissier de Reynaud'ya gerekli talimatı ulaştırmanız mercudur.

B. St.-Hilaire

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CP. Turquie Mai 1881, tome 446, folio 171

DOCUMENT NO. 7

M. Barthélemy Saint-Hilaire, Ministre des Affaires Etrangères de France, *à* M. Tissot, Ambassadeur de France *à* Constantinople

Dépêche télégraphique

Paris, le 18 Mai 1881
Expédié midi 30.

Je télégraphie au Consul de Smyrne qu'il ait à informer Midhat Pacha qu'il ne peut, en aucun cas, rester au Consulat français.

B. St. Hilaire

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CP. Turquie, Mai 1881, Tome 446, folio 172

BELGE NO. 7

Fransa Dışişleri Bakanı Barthélemy Saint-Hilaire'den Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Tissot'ya

Telgraf. Paris, 18 Mayıs 1881
Saat 12.30'da gönderildi.

Hiçbir şekilde Fransız Konsolosluğunda kalamıyacağını Midhat Paşa'ya bildirmesi için İzmir Konsolosuna telgraf çekiyorum.

B. St.-Hilaire

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CP. Turquie Mai 1881, Tome 446, folio 172

DOCUMENT NO. 8

M. Tissot, Ambassadeur de France *à* Constantinople, *à* M. Barthélemy Saint-Hilaire, Ministre des Affaires Etrangères de France

Dépêche télégraphique
Reçue le 18
8h. 40s*
Déchiffrement.

Péra, le 18 Mai 1881
à 9h. 40 s.

Il n'est pas exact que tout le Corps Consulaire ait accordé provisoirement sa protection à Midhat: je sais par Mr. de Novikoff et le Comte de Hatzfeld que les agents de Russie et d'Allemagne ne se sont pas associés à cette résolution. Tous mes collègues blâment l'attitude du Corps Consulaire et la considèrent comme injustifiable. La plupart d'entre eux ont donné à leur Consul l'ordre de ne recevoir Midhat à aucun prix et de s'abstenir de toute démarche en sa faveur. Aucun, à commencer par mon collègue d'Angleterre, n'a le moindre désir de prendre à son compte la sotte affaire dans laquelle Mr. Pellissier nous a si imprudemment engagés. J'ai déjà renouvelé par 2 fois à notre consul l'ordre que je lui ai transmis ce matin au nom de Votre Excellence. Je le préviens de la responsabilité qu'il en court en différent d'y obéir.

Tissot.

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CP. Turquie, Mai 1881, Tome 446, folio 174

(*) Il y a une erreur.

BELGE NO. 8

Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Tissot'dan Fransa Dışişleri Bakanı Barthélemy Saint-Hilaire'e

Şifre Tel.
Alınışı 18 (Mayıs)
Akşam saat 8.40*

Beyoğlu, 18 Mayıs 1881
Akşam saat 9.40

Bütün Konsolosluk erkânının geçici olarak Midhat Paşa'ya himaye bahşettiği doğru değildir: Novikoff ve Kont Hatzfeld aracılığıyla biliyorum ki, Rusya ve Almanya ajanları bu karara katılmamışlardır. Bütün meslekdaşlarım, Konsolosluk erkânının tutumunu ayıplamakta ve mazur görülmez gibi telâkki etmektedirler. İçlerinden çoğu, Konsoloslarına, hiçbir şekilde Midhat Paşa'yı kabul etmeme ve onun lehine her türlü teşebbüsten kaçınma emrini verdi. İngiliz meslekdaşımdan başlamak üzere, (meslekdaşlarımdan) hiçbirinin, Bay Pellissier'nin bizi pek ihtiyatsızca karıştırdığı aptalca meseleyi üzerine almaya en ufak arzusu yoktur. Ekselânsları adına bu sabah kendisine ilettiğim emri, Konsolosumuza iki defa tekrarladım. Emre itaatta gecikmekle yüklendiği sorumluluğu kendisine haber veriyorum.

Tissot

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CP. Turquie Mai 1881, Tome 446, folio 174

(*) Bir yanlışlık var.

DOCUMENT NO. 9

Procès-verbal rédigé par le Corps Consulaire *à* Smyrne le 18 Mai 1881

Ce jourd'hui, 18 Mai 1881, au Consulat de France à Smyrne, les représentants des Puissances étrangères réunis sur l'invitation du Doyen, M. le Chevalier de Gubernatis, Consul-Général d'Italie, dans le but de communiquer réciproquement les instructions qu'ils auraient reçues de leurs Gouvernements respectifs, ont été appelés auprès de Midhat Pacha pour entendre la déclaration suivante:

"Messieurs, je viens de recevoir du Ministre des Grâces et de la Justice de Sa Majesté le Sultan une dépêche par laquelle il me prie de me rendre à la démande de l'autorité en m'assurant que le procès, dans lequel on me dit impliqué, sera conduit d'une façon régulière, qu'il viendra lui-même diriger l'instruction judiciaire et que je ne dois avoir aucune crainte pour ma vie.

"Sur la foi de cette dépêche, je me rends."

Le Corps Consulaire a pris acte de cette déclaration en recevant de la main de Son Altesse Midhat Pacha l'original de la dépêche ci-dessus mentionnée.

Suivent les signatures des Consuls.

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CPC. Turquie, Smyrne, 1881-1883, Tome 8, folio 170

BELGE NO. 9

İzmir'deki Yabancı Konsoloslarca düzenlenen 18 Mayıs 1881 tarihli tutanak

İşbu 18 Mayıs 1881 günü, Duayen İtalya Başkonsolosu Le Chevalier de Goubernatis'in dâveti üzerine, Devletlerinden almış olabilecekleri talimatı birbirlerine bildirmek amacıyla Fransa'nın İzmir Konsolosluğunda toplanan devletler temsilcilerini Midhat Paşa yanına çağırdı ve kendilerine aşağıdaki beyanda bulundu:

"Baylar, Sultan'ın Adliye Nâzırından bir telgraf almış bulunuyorum. Bununla Nâzır, benim de karışmış bulunduğum söylenen dâvanın muntazam şekilde yürütüleceğini, bizzat gelip tahkikatı yöneteceğini ve hayatım bakımından hiçbir korkum olmaması gerektiğini bana temin ederek teslim olmamı rica etmektedir.

Bu telgrafa güvenerek teslim oluyorum."

Korkonsüler, Altes Midhat Paşa'nın elinden yukarıda anılan telgrafın orijinalini alarak bu beyanı senet ittihaz etti.

Konsolosların imzaları

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CPC. Turquie, Smyrne, 1881-1883, Tome 8, folio 170.

DOCUMENT NO. 10

M. Tissot, Ambassadeur de France *à* Constantinople, *à* M. Barthélemy Saint-Hilaire, Ministre des Affaires Etrangères de France

Dépêche télégraphique
Reçue le 18
2h. 15s.
Déchiffrement.

Péra, le 18 Mai 1881,
à 12h 45s.

Le Sultan, comme je le prévoyais, a été extrêmement sensible à notre attitude dans l'affaire de Midhat. Il vient de m'envoyer un de ses aides-de-camp pour me prier de faire parvenir ses sincères remerciements à Votre Excellence et au Gouvernement de la République.

Un des familiers du Palais est également venu me voir ce matin. D'après son langage que j'ai tout lieu de croire autorisé, le Sultan n'aurait protesté très vivement dans l'affaire tunisienne, que pour sauvegarder sa responsabilité vis-à-vis des Musulmans, et son prestige de Khalif fort compromis en ce moment à la Mecque et dans la Tripolitaine. Au fond, il ferait bon marché de la Tunisie, ce qui m'avait été dit par un de ses principaux conseillers au début de la question.

Déjà hier le Sultan m'avait fait savoir indirectement que l'affaire de Tunisie n'était entre nous qu'un nuage qui passerait.

Tissot.

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CP. Turquie, Mai 1881, Tome 446, folio 173.

BELGE NO. 10

Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Tissot'dan Fransa Dışişleri Bakanı Barthélemy Saint-Hilaire'e

Şifre Tel.
Alınışı: 18 (Mayıs)
Saat öğleden sonra 2.15

Beyoğlu, 18 Mayıs 1881
Saat 12.45

Sultan, tahmin ettiğim gibi, Midhat Paşa meselesindeki tutumumuza fevkalâde duygulandı. Ekselânslarına ve Cumhuriyet Hükûmetine samimî teşekkürlerini ulaştırmamı rica için yaverlerinden birini bana gönderdi.

Sarayın yakınlarından biri de bu sabah beni görmeğe geldi. Yetkili olduğuna inandığım konuşmalarına göre, Sultan'ın Tunus meselesinde Fransa'ya şiddetle protesto edişi, ancak Müslümanlar karşısındaki sorumluluğunu ve şu sırada Mekke ile Trablusgarb'de pek ihlâl edilmiş bulunan Halifelik itibarını korumak içinmiş. Aslında Tunus meselesinde ucuza anlaşacakmış. Meselenin başında, (Sultan'ın) başmüşavirlerinden biri de bunu bana söylemişti.

Daha dün, Tunus meselesinin aramızda geçici bir bulut olduğunu Sultan bana dolaylı şekilde bildirdi.

Tissot

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CP. Turquie Mai 1881, Tome 446, Folio 173

DOCUMENT NO. 11

M. Tissot, Ambassadeur de France *à* Constantinople, à M. Barthélemy Saint-Hilaire, Ministre des Affaires Etrangères de France

Direction Politique
No. 84

Péra, le 19 Mai 1881
(Récue: Cabinet, 25 Mai, Dir. Pol. 27 Mai)

Monsieur le Ministre,

Bien que l'incident soulevé par la protection momentanément accordée à Midhat Pacha par notre Consul à Smyrne ait reçu la seule solution compatible avec les droits de la Porte et nos propres intérêts, je ne crois pas inutile de justifier auprès de Vous la ligne de conduite que j'ai adoptée dès le principe et que Votre Excellence a bien voulu approuver.

Le droit d'asile n'est pas inscrit dans nos capitulations avec le Gouvernement Ottoman. L'usage qu'en ont fait certains agents est un de ces abus qui ont motivé de justes plaintes de la part de la Porte et justifié, à ses yeux, ses réclamations contre l'ensemble du droit conventionnel spécial qui régit nos rapports avec elle.

Aux termes de cette législation exceptionnelle, l'autorité locale n'a le droit de pénétrer ni dans l'enceinte qu'abrite notre pavillon ni dans le domicile d'un sujet français pour y saisir un criminel. Mais nous n'avons pas non plus le droit de soustraire indéfiniment ce criminel à l'action de la justice: nous sommes tenus à une sorte d'extradition à procédure sommaire.

BELGE NO. 11

Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Tissot'dan Fransa Dışişleri Bakanı Barthélemy Saint-Hilaire'e

Siyasî Daire
No. 84

Beyoğlu, 19 Mayıs 1881
(Alınışı: Bakan Kalemi
25 Mayıs,
Siyasî Daire 27 Mayıs)

Sayın Bakan,

İzmir Konsolosumuz tarafından Midhat Paşa'ya geçici olarak himaye bahşedilmesiyle ortaya çıkan olay, Babıâli'nin hakları ve bizim kendi menfaatlerimiz ile bağdaşabilecek yegâne hal çaresine bağlanmış olmasına rağmen, tâ başlangıcından beri kabul ettiğim ve Ekselânslarının tasvip etmek lütfunda bulundukları hattı hareketimin doğruluğunu nezdinizde ispat etmenin faydasız olmıyacağını sanıyorum.

Sığınma hakkı, Osmanlı Hükûmetiyle olan kapitülâsyonlarımızda yazılı değildir. Bazı ajanların bunu teamül (hukuku) haline getirmiş olmaları, Babıâli'nin haklı şikâyetlerine sebep olan ve kendisiyle aramızda mevcut ilişkileri düzenleyen hususî ahdî hukukun tümü aleyhindeki taleplerini, onun nazarında, meşrulaştıran suiistimallerden biridir.

Bu istisnaî mevzuatın hükümlerine göre, mahallî makamın, bir katili yakalamak için ne bayrağımız altındaki bir binaya, ne de bir Fransız vatandaşının ikametgâhına girmeye hakkı yoktur. Fakat bizim de bu katili adaletin takibinden ilânihaye korumaya hakkımız yoktur: bir nevi usulü müphem suçlu iadesine mecburuz.

Mr. Pellissier s'est donc placé sur un mauvais terrain en accordant à Midhat une protection qu'il lui était légalement impossible de lui continuer. La plupart de ses collègues ont commis la même erreur en assurant leur protection provisoire à ce personnage. Leur attitude a été sévèrement condamnée par les Ambassadeurs dont ils relèvent et leur décision a été considérée comme illégale au point de vue du droit, comme absurde au point de vue des intérêts européens.

Mr. Pellissier est d'autant moins excusable de n'avoir averti ni le Département des Affaires Etrangères ni l'Ambassade, qu'il était prévenu depuis quelque temps déjà des projets de Midhat: une lettre particulière de lui, que j'ai reçue avant hier soir, en fait foi. Mon collègue d'Angleterre a su, de son côté, que loin de prendre leurs précautions contre les embarras dont ils étaient menacés, les agents de France, d'Angleterre et d'Italie, se disputaient d'avance l'honneur de donner asile à l'ennemi personnel du Sultan. Il faut avoir vécu dans les postes consulaires d'Orient pour savoir jusqu'où peuvent aller ces rivalités d'amour-propre entre agents; c'est à qui ira le plus loin, même dans la voie de l'illégalité, pour affirmer son influence personnelle aux dépens, le plus souvent, des intérêts généraux.

C'est au nom de ces intérêts, qu'il ne semblait pas comprendre, que j'ai invité Mr. Pellissier à exécuter sans retard l'ordre que je lui avais transmis au nom de Votre Excellence, et j'ai du, à regret ,en présence de ses injustifiables hésitations, alors qu'il était prévenu de nos engagements vis-

Şu halde, Midhat Paşa'ya, hukuken devam ettirmesi imkânsız bir himaye bahşetmekle Bay Pellissier, kendi kendisini kötü bir duruma soktu; onun meslekdaşlarının çoğu da bu şahsa geçici himayelerini temin etmekle aynı hatayı işlediler. Onların davranışı, bağlı bulundukları Büyükelçileri tarafından sert bir şekilde takbih edildi ve kararları, hukukî bakımdan gayri meşru, Avrupa menfaatleri bakımından abes sayıldı.

Bir süre önceden beri Midhat Paşa'nın projelerinden haberdar edilmiş bulunan Bay Pellissier, ne Dışişleri Bakanlığını ne de Büyükelçiliği uyarmamış olmakla daha da az mazurdur: kendisinden dün akşam aldığım özel bir mektup buna delildir. İngiliz meslekdaşım da kendi tarafından, Fransa, İngiltere ve İtalya konsoloslarının maruz bulundukları müşkülâta karşı tedbirlerini almak şöyle dursun, Sultan'ın şahsî düşmanına melce verme şerefini önceden çekiştiklerini öğrendi. Ajanlar arasındaki bu izzetinefis rekabetinin nereye kadar gidebileceğini anlamak için Doğu'daki konsolosluk postlarında yaşamış olmak lâzımdır: çok zaman genel menfaatler zararına şahsî nüfuz temini, gayri meşru yolda dahi olsa en aşırı gidebilenindir.

Anlamaz gibi göründüğü işte bu (genel) menfaatler namınadır ki, Bay Pellissier'yi, Ekselâsları adına kendisine ilettiğim emri geciktirmeden ifaya dâvet ettim ve Sultan'a karşı taahhütlerimizden haberdar edildiği halde haksız tereddütler göstermesi muvacehesinde, maalesef, Dışişleri Bakanlığının bü-

à-vis du Sultan, le menacer d'appeler sur lui toute la sévérité du Département des Affaires Etrangères.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, les assurances de ma haute considération.

(Signé) Tissot

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CP. Turquie, Mai 1881, Tome 446, folios 234-236

tün şiddetini kendisi üzerine çekmekle onu tehdit zorunda kaldım.

Derin saygılarımın kabulünü dilerim, Sayın Bakan.

(İmza) Tissot

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CP. — Turquie, Mai 1881, Tome 446, folios 234-236

DOCUMENT NO. 12

M. le Comte de Monthalon, Chargé d'Affaires de France à Constantinople, à M. Barthélemy Saint-Hilaire, Ministre des Affaires Etrangères de France

Dépêche télégraphique
Reçue le 1er juillet
8h. matin
Déchiffrement.

Thérapia, le 30 Juin 1881
11h 1/2 sr.

Mr. Outrey, qui a assisté aux débats du procès, me déclare qu'au cours des débats de la seconde séance il s'est produit des vices de forme qui ont absolument empêché Midhat Pacha d'établir sa défense. Ce procès serait un véritable scandale, au dire de tous les drogomans présents. Si, toutefois, il y a crime, les faits imputés à la charge de Midhat Pacha ne sont pas suffisamment établis. Je ne puis encore me rendre compte de l'impression produite sur la population musulmane.

Monthalon

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CP. Turquie, Juin-Juillet 1881, Tome 447, folio 157

BELGE NO. 12

Fransa'nın İstanbul Maslahatgüzarı Kont de Monthalon'dan Fransa Dışişleri Bakanı Barthélemy Saint-Hilaire'e

Şifre Telgraf.
Sabah Saat 8
Alınışı: 1 Temmuz

Tarabya, 30 Haziran 1881
Akşam saat 11.1/2

Mahkeme duruşmalarında hazır bulunan Bay Outrey bana, ikinci celse duruşmalarında Midhat Paşa'nın savunmasını tamamiyle engelleyen şekil usulsüzlükleri yapıldığını bildiriyor. Hazır bulunan bütün tercümanların söylediklerine göre, bu dâva, hakikî bir rezalet olacakmış. Bir cinayet varsa bile, Midhat Paşa'ya isnad edilen fiiller, kâfi derecede ortaya çıkarılamamıştır. (Dâvanın) Müslüman halk üzerinde yarattığı intibaı henüz bilemiyorum.

Monthalon

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — Turquie, Juin-Juillet 1881, Tome 447, folio 157

DOCUMENT NO. 13

M. le Comte de Monthalon, Chargé d'Affaires de France *à* Constantinople, *à* M. Barthélemy Saint-Hilaire, Ministre des Affaires Etrangères de France

Direction politique
No. 108

Thérapia, 11 Juillet 1881
(Reçue: Cabinet, 17 Juillet, Dir. pol., 18 Juillet).

Monsieur le Ministre,

J'ai l'honneur de transmettre ci-joint à Votre Excellence le très intéressant rapport de M. Outrey sur la lugubre comédie qui vient de se jouer à Yildiz à l'occasion des débats du procès d'Etat relatif à la mort du Sultan Abdul Aziz. Par ma dépêche en date du 28 juin et par mes télégrammes je vous ai fait connaître le jugement inique rendu par cette Cour d'exception et confirmé par la Cour de Cassation, ainsi que la profonde indignation qu'il a inspirée dans la colonie européenne. Mes collègues ont paru, au début, disposés à ne pas dissimuler leurs tristes réflexions et, notamment, l'Ambassadeur d'Angleterre qui a songé aux moyens d'exercer une certaine pression sur le Souverain. Ainsi, il a certainement provoqué le télégramme de Lord Granville lui prescrivant de faire connaître à Abdul Hamid, de la part de la Reine, la lourde responsabilité qu'il encourait si la sentence devait être exécutée. Il m'est revenu que Sa Majesté aurait été très froissée de la lettre confidentielle de l'Ambassadeur d'Angleterre.

Il était très délicat pour le corps diplomatique d'intervenir dans cette affaire où n'entrait aucun élément étranger. Le faire, à titre de simple avis, et sous une forme purement humanitaire, c'était

BELGE NO. 13

Fransa'nın İstanbul Maslahatgüzarı Kont de Monthalon'dan Fransa Dışişleri Bakanı Barthélemy Saint-Hilaire'e

Siyasî Daire
No. 108

Tarabya, 11 Temmuz 1881
Alınışı: Bakan Kalemi,
17 Temmuz
Siyasî Daire 18 Temmuz.

Sayın Bakan,

Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili Devlet dâvası münasebetiyle Yıldız'da oynanan hüzünlü komedi hakkında Bay Outrey'nin pek ilgi çekici raporunu ilişikte Ekselânslarına sunmakla onur kazanırım. Bu olağanüstü mahkemece verilip Temyiz Mahkemesince onaylanan adaletsiz hükmü ve bunun Avrupa Kolonisinde yarattığı derin infiali, 8 Haziran tarihli yazım ve telgraflarımla size bildirmiştim. Meslekdaşlarım ve bilhassa, Hükümdar üzerine bazı baskı yolları düşünen İngiltere Büyükelçisi, başlangıçta üzüntülerini gizlememeye hazır göründüler. Böylece o (İngiltere Büyükelçisi), hüküm infaz edildiği takdirde ağır bir sorumluluk yükleneceğini Abdülhamid'e Kraliçe tarafından bildirilmesini kendisinden isteyen Lord Granville'in telgrafını şüphesiz tahrik etti. İngiltere Büyükelçisinin gizli mektubuna Padişahın pek öfkelendiği kulağıma geldi.

İçinde hiçbir yabancı unsur bulunmayan bu meseleye müdahale etmek, Kordiplomatik için pek nâzikti. Sadece bir kanaat olarak ve sırf insaniyet şekli altında müdahale etmek zaman kaybetmek de-

perdre son temps, car jamais les ministres n'eussent osé en entretenir le Sultan agir autrement, c'était s'ingérer dans une question d'ordre intérieur, traiter le souverain et son gouvernement tout à fait comme s'ils eussent été sous la tutelle de l'Europe. L'inutilité de la première démarche m'a engagé à observer une stricte réserve et le caractère insolite de la seconde m'a déterminé à ne pas l'encourager.

La presse a reçu l'ordre de ne faire aucune réflexion sur ce procès et elle a fidèlement observé la consigne. Les correspondants de la presse européenne n'ont pas dissimulé leur indignation, ils l'on consignée dans leur correspondance et révélée dans leurs entretiens, le public chrétien étranger a également pensé tout haut, mais aucun sujet ottoman musulman ou chrétien n'a osé manifester son opinion. Je dois ajouter que depuis le 29 juin, date du jugement, le langage bruyant de la population étrangère s'est singulièrement apaisé. On ne parle presque plus de cette sentence inique, il semble qu'elle soit déjà bien loin; si Midhat est exilé personne ne prononcera plus son nom; l'exécution seule réveillera l'indignation. Dans ce pays où la sensibilité est un vain mot, tout n'est qu'effleurement, vivre, c'est devenir indifférent à tout et si parfois on sort de cette torpeur ce n'est que pour y revenir bien vite et s'engourdir davantage. C'est le résultat de plusieurs siècles de bâillon et d'énervement.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, les assurances de ma très haute considération.

(Signé) T. de Monthalon

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CP. Turquie, Juin-Juillet 1881, Tome 447, folios 205-207

mekti. Zira, Nâzırlar hiçbir zaman Sultan'a başka türlü hareket etmesini söylemeye cesaret edemiyeceklerdi. Bu, bir iç meseleye karışmak, Hükümdara ve Hükûmetine tamamiyle Avrupa vesayetindeymiş gibi muamele etmek demekti. Birinci teşebbüsün faydasızlığı beni tam ihtiyatı mufafazaya sevketti ve ikincisinin usule aykırı vasfı da bana, onu teşvik etmemekte karar kıldırdı.

Basın, bu dâva üzerinde hiçbir fikir yürütmeme emri aldı ve emre sadıkane riayet etti. Avrupa basını muhabirleri infiallerini gizlemediler, bunu, haberlerinde belirttiler, konuşmalarında açıkladılar, yabancı hıristiyan halk da apaçık düşündü, fakat müslüman veya hıristiyan hiçbir Osmanlı vatandaşı fikrini açıklamaya cesaret edemedi. Şunu da ilâve etmeliyim ki, hüküm tarihi 29 Hazirandan beri hıristiyan halkın gürültülü konuşması son derece yatıştı. Artık bu adaletsiz hükümden hiç bahsedilmiyor, o şimdiden epey uzakta gibi görünüyor; Midhat Paşa sürgünde oldukça bundan böyle kimse onun adını ağzına almıyacak; ancak idamı, infiali yeniden canlandıracaktır. Hassasiyetin boş bir lâf olduğu bu memlekette herşey dokunup geçen hafif bir etkiden ibaret; yaşamak, her şeye kayıtsız olmak demektir ve eğer bazan bu uyuşukluktan çıkılıyorsa bu da ancak çabucak ona yeniden dönmek ve daha da fazla uyuşmak içindir. Bu, yüzyıllar boyunca susturmanın ve bitkinliğin sonucudur.

En derin saygılarımın kabulünü rica ederim, Sayın Bakan.

(İmza) T. de Monthalon

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CP. Turquie Juin-Juillet 1881, Tome 447, folios 205-207

DOCUMENT NO. 14

Rapport de M. Outrey, Seconde Drogoman de l'Ambassade de France *à* Constantinople, *à* M. le Comte de Monthalon, Chargé d'Affaires de France en Turquie

Péra, le 10 Juillet 1881

Monsieur le Chargé d'Affaires,

Conformément à vos instructions je me suis rendu à la Cour d'Assises pour assister aux débats du procès d'Etat relatif à la mort du Sultan Abdul-Aziz.

L'enceinte du Tribunal était formée par une tente à laquelle on avait adapté de vastes toiles pouvant abriter mille cinq-cents personnes, et dressée sur les hauteurs de Béchiktache près du corps de garde appelé Malta colhanessi, en dehors des dépendances mais à proximité de la résidence impériale de Yildiz-Kiosk. Les alentours étaient gardés par un cordon de troupes échelonnées par détachements, ce qui donnait à la scène l'aspect d'un camp fortifié.

La première audience, fixée pour le lundi 27 juin à 8 heures du matin, n'a été ouverte qu'à midi en présence d'un public d'environ trois cents personnes. Les accusés détenus au Palais Impérial ont été successivement introduits à l'exception de Midhat Pacha qui n'a été amené que vers les 4 heures. Les prévenus étaient Mahmoud Pacha et Nouri Pacha, tous deux beaux frères du Sultan Abdul Hamid, les officiers Nedjib Bey, Ali Bey, Seïd Bey, Izzet Bey, l'ex-chambellan Bahri Bey, le lutteur

BELGE NO. 14

Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliği İkinci Tercümanı M. Outrey'den Türkiye'deki Fransa Maslahatgüzarı Kont de Monthalon'a rapor

Beyoğlu, 10 Temmuz 1881

Bay Maslahatgüzar,

Talimatınız uyarınca, Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili Devlet dâvası görüşmelerinde hazır bulunmak üzere Ağır Ceza Mahkemesine gittim.

Mahkeme salonu, binbeşyüz kişi alabilecek genişlikte bezler eklenmek suretiyle yapılmış bir çadırdan ibaret ve Beşiktaş sırtlarında, Malta karakolhanesi denen karakolun yanında, Padişahın ikametgâhı Yıldız Köşkü mülhakatının içinde değil ama yakınında kurulmuş idi. Civarı, müfrezeler halinde sıralanmış bir askerî kordonla çevrilmişti ki bu, sahneye müstahkem mevki görünüşü veriyordu.

27 Haziran Pazartesi günü saat 8 için kararlaştırılmış olan birinci celse, ancak öğleyin, takriben üçyüz kişilik bir dinleyici kitlesi huzurunda açıldı. Padişah sarayında mevkuf tutulan sanıklar sırayla salona getirildiler; yalnız Midhat Paşa ancak saat 4 sularında getirildi. Sanıklar, Abdülhamid'in iki eniştesi Mahmut Paşa ile Nuri Paşa, zabitlerden Necib Bey, Ali Bey, Seyid Bey, İzzet Bey; eski mabeyinci Fahri Bey; Pehlivan Mustafa ve

Pehlivan Moustapha, ainsi que les domestiques Djézaïrli Moustapha et Hadji Mehmed.

La Cour d'Assises à Constantinople n'est qu'une section particulière de la Cour d'Appel et prend le nom de Divani-istinaf, djina daïressi. Elle a un Président spécial, comme chacune des autres sections.

Le Tribunal était présidé par l'Uléma Sourouri Effendi, Président de la Cour d'Appel, assisté de Christoforidès Effendi, Président de la Section Criminelle, ancien Drogoman de la Légation de Grèce, au service turc depuis les évènements de Crète, de Husseïn Bey, d'Emin Bey, Hongrois renégat, de Tacvor Effendi, Arménien, et de Hadji Emin Effendi.

A droite, le siège du Ministère public était occupé par Latif Bey, Procureur Général près la Cour d'Appel, ayant auprès de lui deux substituts, à gauche les greffiers de la Cour devant lesquels, de l'autre côté de l'estrade, se trouvaient assis sur des chaises en face **d'une table** *à* **jeu** les avocats de la défense.

Je n'entrerai pas, Monsieur le Chargé d'Affaires, dans le développement de toutes les charges mentionnées dans l'acte d'accusation dont la lecture a duré deux heures. Les journaux de la localité ont reproduit d'ailleurs chaque jour les débats, autant qu'ils pouvaient le faire, privés qu'ils étaient de sténographes en langue turque. J'ai réuni au compte rendu donné par le journal "La Turquie" que j'annexe ci-joint, les détails complémentaires fournies par le "Stamboul". Je me bornerai donc à vous faire connaître les impressions personnelles que j'ai recueillies de l'ensemble des dépositions et de la procédure suivie par la Cour.

uşaklardan Cezayirli Mustafa ile Hacı Mehmet idiler.

İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi, Divan-ı İstinaf Cina Dairesinin bir şubesinden ibarettir. Öteki şubeler gibi ayrı bir Başkanı vardır.

Mahkemeye, Temyiz Mahkemesi Reisi Ulemadan Sururî Efendi Başkanlık ediyordu. Yardımcıları, Yunanistan Elçiliğinin eski tercümanı olan ve Girit olaylarından beri Türk hizmetinde bulunan Cina Dairesi Başkanı Christophorides Efendi, Hüseyin Bey, Macar dönmesi Emin Bey, Ermeni Takvor Efendi ve Hacı Emin Efendi idiler.

Sağda Savcılık makamını, yanında iki savcı yardımcısı olduğu halde, İstanbul İstinaf Mahkemesi Başsavcısı Lâtif Bey işgal ediyordu; solda, mahkeme zabıt kâtipleri; onların önünde, estradın öte tarafında bir **oyun masası** önündeki sandalyalarda da müdafaanın avukatları oturmuş bulunuyorlardı.

Bay Maslahatgüzar, okunması iki saat süren ithamnamede anılan bütün aleyhteki delillerin geliştirilmesine girmiyeceğim. Esasen mahallî gazeteler —türkçe stenografları olmadığı için ellerinden geldiği kadar— duruşmaları günü gününe verdiler. İlişikte sunduğum "La Turquie" gazetesince verilen tutanaklara "Stambul"un verdiği tamamlayıcı teferruatı ekledim. Bu itibarla ben sadece, şahitlerin ifadelerinin tamamından ve Mahkemenin takibettiği usulden edindiğim şahsî intibalarımı size bildirmekle yetineceğim.

Il y a tout d'abord lieu de remarquer les apparences de pression exercée sur le Tribunal: derrière le fauteuil du Président et fort souvent en conversation avec lui se tenait Djevdet Pacha, Ministre de la Justice; je citerai également Vahan Effendi, Sous-secrétaire d'État du même département et le Général Tevfik Pacha, aide-de-camp de Sa Majesté. Ce dernier se retirait fréquemment et une personne digne de foi qui a surveillé ses mouvements m'affirme qu'il transmettait des instructions à un officier qui se rendait immédiatement au Palais. Je tiens de la même source que le Ministre de la Justice qui quittait la tente chaque fois que la Cour allait délibérer dans le corps de garde, s'est rendu à diverses reprises dans la Chambre des délibérations ainsi que le Procureur Général. Il est facile dès lors d'en tirer les conclusions.

Tant que Sourouri Effendi était au fauteuil de la Présidence, les débats m'ont paru suivre un cours régulier. Les prévenus après avoir entendu la lecture de l'acte d'accusation (itham-name) ont répondu en toute liberté aux questions qui leur étaient posées. Le Pehlivan Moustapha et Hadji Mehmed ont déposé avoir commis le crime, le premier en ouvrant les veines des bras du Sultan Abdul-Aziz avec un canif à manche blanc, tandis que le second avec Djézairli Moustapha s'appuyaient sur les genoux de la victime et que Fahri Bey lui maintenait les bras en arrière. Pendant ce temps; Nedjib bey et Ali bey se tenaient le sabre à la main à la porte de la chambre. Les ordres leur avaient été donnés par Mahmoud Pacha et confirmés par Nouri Pacha qui aurait promis aux assassins

Herşeyden önce, Mahkeme üzerine yapılan baskı tezahürlerine işaret etmek gerekir: Başkanın koltuğu arkasında ve onunla pek sık konuşma halinde olan Adliye Nâzırı Cevdet Paşa bulunuyordu; aynı Nezaretin Müsteşarı Vahan Efendi ile Sultan'ın Yâveri General Tevfik Paşa'yı da zikredeceğim. Tevfik Paşa, sık sık çekiliyordu ve onun hareketlerini gözetleyen güvenilir bir şahıs bana (Tevfik Paşa'nın) bir subaya talimat ilettiğini ve subayın da derhal Saraya gittiğini beyan etti.Karakolda müzakerede bulunmak üzere Mahkemenin her çekilişinde çadırı terkeden Adliye Nâzırının ve Başsavcının müteaddit defalar duruşma salonuna gittiklerini de aynı şahıstan öğrendim. Şu halde bundan sonuçlar çıkarmak güç değildir.

Sururî Efendi Başkanlık koltuğunda bulunduğu sürece duruşmalar bana muntazam bir seyir takibediyor gibi göründü. Sanıklar, ithamnameyi dinledikten sonra kendilerine yöneltilen sorulara serbestçe cevap verdiler. Pehlivan Mustafa ile Hacı Mehmet, cinayeti işlediklerini ifade ettiler. Birincisi, ak saplı bir çakı bıçağı ile Sultan Abdülaziz'in kol damarlarını açmış, ikincisi, Cezayirli Mustafa ile birlikte maktulün dizlerini bastırmış, Fahri Bey de arkada kollarını zaptetmiş. O esnada Necip Bey ile Ali Bey odanın kapısında kılıçla beklemişler. Kendilerine emri Mahmut Paşa vermiş, Nuri Paşa bunu teyid etmiş ve katillerin her birine yüzer Türk lirası aylık ile otuzar Türk lirası peşin vadetmiş. Hacı Mehmet'in ifadesi Pehlivanınkini tutuyor. Cezayirli Mustafa, ilk tahkikat sırasındaki ifadesinden cayıyor;

cent livres turques de pension mensuelle et une somme de trente livres turques payée comptant. La déposition de Hadji Mehmed est conforme à celle du Pehlivan. Djézairli Moustapha retracte les aveux qu'il avait fait pendant l'instruction; Fahri bey, Nédjib bey et Ali bey nient toute participation au crime et affirment que le Sultan s'est suicidé.

L'acte d'accusation porte que l'assassinat aurait été décidé par une Commission dont ferait partie Midhat Pacha, Mehmed Ruchdi Pacha, Grand-Vizir, Hayroullah Effendi, Scheikhul-islam, Hussein Avni Pacha, Mahmoud Djelaleddin Pacha et Nouri Pacha. En vertu d'un Irade Impérial rien ne devait se faire sans l'avis de cette commission.

Nouri Pacha reconnaît qu'il y avait en effet une commission dont Mahmoud Pacha nie l'existence, mais tous deux déclarent ignorer qu'il y ait eu assassinat et avoir donné l'ordre de tuer le Sultan Abdul Aziz.

Trois eunuques déposent sous la foi du serment qu'ils ont vu la scène du crime et la relatent de la même façon que ceux qui ont fait des aveux.

L'on n'a amené aucun témoin à décharge pendant tout le procès.

Si sur ces seuls dénonciations on doit conclure à l'assassinat dans un pays où les témoins s'achètent si facilement, quand il est nécessaire d'en produire pour le besoin d'une cause, et où les instructions judiciaires sont menées par hommes aussi ignorants que prévaricateurs, l'on peut se demander encore si elles sont suffisantes pour établir la culpabilité de Mahmoud Pacha ou de Nouri Pacha. Car en dehors de deux prévenus Pehlivan Moustapha et Hadji

Fahri Bey, Necip Bey ve Ali Bey cinayete herhangi bir şekilde iştirak etmiş olmayı inkâr ve Sultan'ın intihar ettiğini ifade ediyorlar.

İthamnamede, cinayetin, Midhat Paşa'nın, Sadrazam Mehmet Rüşdi Paşa'nın, Şeyhülislâm Hüseyin Avni Paşa'nın, Mahmut Celâleddin Paşa'nın ve Nuri Paşa'nın mensubu bulundukları bir komisyon tarafından kararlaştırıldığı ileri sürülüyor. Bir İrade-i Seniye gereğince, bu komisyonun reyi olmadan hiçbir şey yapılamıyormuş.

Nuri Paşa, hakikaten bir komisyon bulunduğunu kabul ediyor; Mahmut Paşa, inkâr ediyor, fakat her ikisi de cinayet olduğu ve Sultan Abdülaziz'i öldürme emri vermiş bulundukları hakkında adem-i malûmat beyan ediyorlar.

Üç haremağası, cinayet sahnesini gördüklerini yeminle beyan ediyorlar ve sahneyi, itirafta bulunanlar gibi anlatıyorlar.

Bütün dâva boyunca lehte ifade veren hiçbir şahit getirilmedi.

Gerektiğinde bir dâva ihtiyacı için şahitlerin kendilerini kolayca satabildikleri ve ilk tahkikatın cahil oldukları kadar da görevlerini kötüye kullanan kimselerce yürütüldüğü bir memlekette, sırf bu ihbarlara dayanarak cinayet sonucuna varmak gerekirse, bu ihbarların ayrıca Mahmut Paşa'nın veya Nuri Paşa'nın suçluluğunu ortaya çıkarmağa kâfi olup olmadığı sorulabilir. Zira Pehlivan Mustafa ile Hacı Mehmet adlarındaki iki sanıktan gayri, bu

Mehmed, les témoins à charge contre ces Pachas sont Edhem Bey qui dit les avoir vu dans une chambre du Palais de Tchéragan les Ministres au moment où il allait les informer que le Sultan Abdul-Aziz demandait à manger (il fallait un Irade Impérial pour donner une soupe à Sa Majesté déchue) et Ahmed Aga domestique qui ayant introduit les inculpés dans la chambre de Nouri Pacha prétend avoir entendu à travers la porte qu'il était question, dans leur conversation, d'un traitement mensuel de deux cents livres turques. On lui aurait ensuite donné l'ordre de payer comptant une somme de trente livres à chacun d'eux.

Quelle conclusion pourra-t-on tirer de la déposition d'Edhem Bey et quelle confiance doit-on accorder aux témoignages d'Ahmed Aga?

Pendant toute la partie des débats relative à Midhat Pacha, Christoforides Effendi occupait le fauteuil de la Présidence, Sourouri Effendi s'était récusé à la suite d'observations présentées pendant l'instruction par le Pacha. Il me revient sans que j'aie pu en avoir la preuve certaine que Sourouri Effendi lui-même dirigea avec le Procureur Général, les interrogatoires faits par le juge d'instruction et que Midhat Pacha aurait fait observer qu'il lui paraissait étrange qu'on le laissât juger par un homme qu'il avait eu sous ses ordres dans son Gouvernement du Danube et dont il avait eu à se plaindre pour des faits graves. Le Ministère public et le juge d'instruction sont des autorités de nature différente qui concourent à l'instruction criminelle l'une par voie d'indication, l'autre par voie de constatation, et il y a violation de la loi si le même

paşalar aleyhinde şahadette bulunanlar, Abdülaziz'in yemek istediğini kendilerine bildirmek için gittiği (Sakıt Sultan'a bir çorba vermek için bir İrade-i Seniye gerekiyordu) Çırağan Sarayının bir odasında Nâzırları gördüğünü söyleyen Ethem Bey ile, sanıkları Nuri Paşa'nın odasına soktuktan sonra onların konuşmalarında 200 Türk lirası aylık bahis konusu edildiğini kapı aralığından duyduğunu ileri süren uşak Ahmet Ağadır. Sonra, her birine otuzar Türk lirası peşin ödemesi için kendisine emir verilmiş imiş.

Ethem Beyin ifadesinden ne sonuç çıkarılabilir ve Ahmet Ağanın şahitliğine ne kadar güvenilebilir?

Midhat Paşa ile ilgili duruşmalar boyunca Başkanlık Divanını Christophorides Efendi işgal ediyordu; ilk tahkikat sırasında Paşa'nın yaptığı itiraz sonucu olarak Sururî Efendi, yetkisizlik dolayısiyle çekilmiş bulunuyordu. Kesin delil elde edemeden duyduğuma göre, tahkikat hâkimi tarafından yapılan tahkikatı, Başsavcı ile birlikte bizzat Sururî Efendi yönetmiş ve Midhat Paşa, Tuna Vilâyetindeyken emri altında bulunmuş ve ciddî sebeplerden dolayı şikâyet etmiş olduğu bir kimse tarafından muhakeme edilmesinin kendisine tuhaf göründüğünü belirtmiş. Savcılık ile Tahkikat hâkimi cinayetle ilgili tahkikatın yürütülmesine katılan ayrı mahiyette makamlardır, biri delil toplar, öbürü olayı meydana çıkarır ve eğer yetki, —cürm-ü meşhut hali müstesna— aynı şahsın elinde toplanırsa kanun çiğnenmiş olur. Fakat tekrar ediyorum, tah-

pouvoir a été réuni, en dehors du cas de flagrant délit, dans les mains d'un seul homme. Mais je le répète, je n'ai pu vérifier ce qui s'est passé au cours de l'instruction.

Si tant est qu'il y ait eu crime, la culpabilité de Midhat Pacha ne ressort en aucune façon des débats. Il aurait été vu à Tchéragan avec les Ministres, le jour où le Sultan Abdul Aziz a été transféré du séraïl de Tob-Capou à celui de Férié. C'est le même Edhem Bey qui le dit. D'autre part Rifat Bey, fonctionnaire de l'Administration de Syrie, revenant d'une mission dans le Horan, entra chez Midhat Pacha alors Vali à Damas et l'entendit se vanter de l'assassinat d'Abdul Aziz à un certain Echref Effendi. Il est bon d'ajouter que ce même Rifat Bey, destitué depuis quelques mois, est venu à Constantinople pour essayer de trouver un emploi dans l'administration judiciaire. Il est probable pour ne pas dire certain, qu'il l'obtiendra.

Volià à quoi se réduisent les témoignages à charge. Comme vous verrez dans le compte rendu des journaux, Monsieur le Chargé d'Affaires, l'ex-Grand Vizir a refusé tous les arguments qu'on lui opposait. Il fait ressortir la contradiction existant entre le Pehlivan qui dit avoir tué le Sultan avec un canif, le rapport de dix neuf médecins qui décrivent la forme des blessures faites avec des ciseaux. Parmi ces médecins quatre seulement ont été appelés à témoigner. L'un, Marco Pacha, dit avoir été tellement ému qu'il n'a rien vu, rien examiné et qu'il a signé de confiance. Un autre, le docteur Marcel, qui sollicite un emploi de directeur d'office sanitaire, emploi pour lequel il a obtenu un Iradé Impérial depuis

kikat sırasında cereyan edenleri kontrol edemedim.

Bir cinayet mevcutsa bile duruşmalardan Midhat Paşa'nın suçluluğu hiçbir şekilde ortaya çıkmamaktadır. Sultan Abdülaziz'in Topkapı Sarayından Feriye Sarayına nakledildiği gün Midhat Paşa, Nâzırlarla birlikte Çırağan Sarayında görülmüş imiş. Bunu söyleyen aynı Ethem Beydir. Öteyandan, Suriye idaresi memurlarından Rifat Bey, Horan'dan bir görevden dönüşte o zaman Şam'da vali olan Midhat Paşa'nın yanına girmiş ve onun Eşref Efendi adında birisine, Abdülaziz'i öldürdüğünü övünerek anlatırken duymuş. Şunu da eklemek uygun olur ki, birkaç aydan beri görevinden atılmış bulunan aynı Rifat Bey, Adalet teşkilâtında bir görev aramak üzere İstanbul'a gelmiştir. İş bulması, muhakkaktır dememek için, muhtemeldir denilebilir.

Aleyhteki deliller işte buna inhisar etmektedir. Bay Maslahatgüzar, gazetelerin tutanaklarından da göreceğiniz gibi, sabık Sadrazam, aleyhindeki bütün delilleri reddetti. Sultanı bir çakı bıçağı ile öldürmüş olduğunu söyleyen Pehlivan ile yaraların şekillerini makasla yapılmış olarak belirten ondokuz doktorun raporu arasındaki çelişmeyi ortaya çıkardı. Bu doktorlardan yalnız dördü tanıklık etmek üzere çağırıldı. Biri, Marko Paşa, o kadar çok heyecanlanmış ki hiçbir şey görmemiş, hiçbir şey muayene etmemiş ve itimadla (raporu) imza etmiş olduğunu söyledi. Sağlık İdaresi Müdürlüğünü isteyen ve bu hususta birkaç gün önce bir İrade-i Seniye elde etmiş olan bir diğeri, doktor Marcel, ceset he-

quelques jours, dit qu'il n'a pu procéder qu'à un examen imparfait, le corps étant encore habillé. Le docteur de Castro seul confirme le rapport des dix neuf médecins, le ministère public le traite de "radoteur". Midhat Pacha demande qu'on interroge les signataires du rapport, s'engageant à prendre à sa charge les frais de déplacement. L'art. 66 du Code lui en donnait le droit: "le juge d'instruction fera citer devant lui les personnes qui auront été indiquées par la dénonciation, par la plainte, par le procureur Impérial ou autrement comme ayant connaissance soit du crime ou du délit, soit de ses circonstances." Il ne croit pas à l'assassinat. A un moment même se tournant vers le Pehlivan "Non, lui dit-il, tu n'es pas un assassin, on t'a fait avouer un crime que tu n'as pas commis."

Il a expliqué sa fuite au Consulat de France à Smyrne, il s'est plaint que son avocat ne soit venu le voir qu'une seule fois, et encore était-ce en présence de gens du Palais. Il a blamé la manière dont on a procédé à l'instruction; il s'est étonné alors qu'on l'accusait de faire partie d'un Conseil qui a pris une pareille décision, de ne pas voir au banc des accusés ses collègues du Ministère aussi impliqués que lui si toute fois une décision pareille eut été prise. Il a demandé pourquoi on n'avait pas interrogé les deux cents personnes qui habitaient le Palais de Férié lors de l'évènement. "Mais non, ajoute t-il, au lieu de cela on s'en tient au témoignage de trois eunuques, d'un lutteur et de deux domestiques, hommes capables de tout." Et encore comment les eunuques auraient-ils vu l'assassinat, où se tenaient-ils, pourquoi n'ont-ils prévenu per-

nüz elbiselerle olduğundan ancak yarım bir muayene yapabildiğini söyledi. Yalnız doktor de Castro, ondokuz doktorun raporunu teyid etti ve savcılık kendisini "hezeyancı" saydı. Midhat Paşa, seyahat masraflarını çekmeyi kendi üzerine alarak, raporu imzalayanların (hepsinin) sorguya çekilmesini istedi. Kanunun 66. maddesi kendisine bu hakkı tanıyordu: "Müstantik, muhbir, müşteki, müddeiumumi veyahut gerek cinayet veya suç, gerek onların şeraiti hakkında malûmat sahibi eşhası huzuruna celbeder." Midhat Paşa, cinayete inanmıyor. Hattâ bir ara Pehlivan'a doğru dönerek ona "hayır, sen bir katil değilsin, sana işlemediğin bir cinayeti itiraf ettirdiler" dedi.

İzmir Fransız Konsolosluğuna kaçışını izah etti, avukatının kendisini ancak bir defa, o da Saray mensuplarının huzurunda gelip gördüğünden şikâyet etti. Tahkikatın yapılış şeklini ayıpladı; kendisi böyle bir karar almış bir komisyona mensup olmakla itham edilirken, eğer bir karar alınmışsa kendisi kadar işe karışmış olan öteki Nâzır meslekdaşlarını sanık sandalyalarında görmediğine hayret etti. Olay sırasında Ferie Sarayında ikâmet eden ikiyüz kişinin neden sorguya çekilmediğini sordu. "Fakat hayır, onun yerine her şeyi yapabilecek (tıynette) üç haremağasının, bir pehlivanın ve iki uşağın şahitliğine ehemmiyet veriliyor" diye ekledi. Ve sonra, haremağaları cinayeti nasıl görebilmişlerdi, nerede bulunuyorlardı, neden kimseyi haberdar etmemişlerdi? Öyleyse onların kendileri de suçludur-

sonne? mais alors ils sont coupables eux-mêmes; ce ne sont plus de simples témoins et le Ministère public ne requiert pas contre eux!

Le ton décidé de Midhat Pacha fait sans doute craindre au Tribunal qu'il ne veuille prolonger les débats.

L'attitude du Président Christophorides Effendi est celle d'un homme qui à hâte de mettre un terme à des explications d'où pouvait peut-être jaillir la lumière. Il parait inquiet, embarrassé surtout lorsque Midhat Pacha dit, qu'il a quatre vingt quatorze preuves à fournir contre le fait de l'assassinat et demande à poser vingt sept questions aux témoins en les interrogeant séparément, d'autant plus qu'ils avaient témoigné alors qu'on ne l'avait pas encore amené au Tribunal. Il invoque l'Article 277 du Code ottoman d'instruction criminel ainsi conçu:

"L'accusé pourra demander, après que les témoins auront déposé, que ceux qu'il désignera se retirent de l'audience et qu'on ou plusieurs soient introduits et entendus de nouveau soit séparément, soit en présence les uns des autres."

Il est dit d'autre part à l'Art. 270 que "l'accusé pourra questionner le témoin après sa déposition par l'intermédiaire du Président et dire, tant contre lui que contre son témoignage tout ce qui pourra être utile à sa défense."

Le Procureur Général s'y oppose; la Cour délibère sur l'incident et rentrant en séance le Président dit à Midhat Pacha: "Votre demande est prise en considération, mais avec cette condition:

lar; onlar artık sadece tanık değillerdir ve savcılık onlar aleyhinde harekete geçmemektedir.

Midhat Paşa'nın kararlı tonu, duruşmaları uzatacak diye şüphesiz Mahkemeyi korkuttu.

Başkan Christophorides Efendinin davranışı, belki bir ışık fışkırtacak izahata son vermeye acele eden bir adamın davranışıydı. Hele Midhat Paşa cinayet aleyhinde ileri sürebileceği doksan dört delili olduğunu söylediği ve tanıklara —ki bunlar kendisi henüz mahkemeye getirilmeden önce tanıklık etmişlerdi— teker teker yirmiyedi soru sormak istediği zaman, Christophorides Efendi endişeli ve şaşırmış görünüyordu. Paşa, kendi lehinde Osmanlı usulü Muhakematı Cezaiye Kanununun 277. maddesini hatırlatıyor. Madde şöyledir:

"Şahitler şehadet ettikten sonra müttehim bunlardan hangilerini ister ise dışarı çıkarılmalarını ve dışarı çıkarılanlardan bir veyahut birkaçının tekrar celbiyle birer birer yalnızca veyahut yekdiğerleri muvacehesinde yeniden istima olunmalarını talep edebilecektir."

Öteyandan 270. maddede de "Müttehim... şahide badeşşehade Reis vasıtasiyle istediği suali idecek... ve zatı veya şehadeti aleyhine olarak def-i dâvaya medar olabilecek şeyleri söyliyecek.." denmektedir.

Başsavcı itiraz ediyor; Mahkeme konuyu görüşüyor ve celseye dönerek Başkan, Midhat Paşa'ya diyor ki: "Talebiniz nazarı itibara alınmıştır, fakat şu şartla ki, dün veya bugün ifade vermiş olan şa-

que les prévenus qui ont déjà fait hier et aujourd' hui leurs dépositions ne feront que les répéter en votre présence. Car vous n'êtes ni membre du Tribunal ni juge d'instruction; peut-être même êtes-vous criminel."

Sur l'ordre de Christophorides Effendi Pehlivan Moustapha recommence ses déclarations. "Non, dit le Pacha, qu'ils sortent tous, je poserai à chacun séparément des questions auxquelles ils auront à répondre".

Une colloque s'établit entre lui et le Président à ce sujet, Midhat Pacha insiste sur le droit que lui confère la loi.

"Présentez votre défense, dit le Président, ou laissez la à votre avocat." Le Pacha réitère ce qu'il avait dit précédemment de son avocat; celui-ci fait remarquer que s'il ne s'est mis en relation avec son client qu'une seule fois c'est que le reste du temps il a eu la fièvre qu'il a encore, ce que peut constater une enquête médicale.

Vous le voyez, Monsieur le Chargé d'Affaires, la comédie est à son comble. Le Procureur Général prenant alors la parole dit que s'il n'a pas requis l'application du code pénal contre les eunuques c'est qu'ils ont été considérés comme dénonciateurs (mouhbirs) et non comme complices; que d'ailleurs s'ils ont fait une fausse dénonciation ils seront poursuivis. "Ecrivez-vous ensuite leur sentence sur ma tombe" s'écrie Midhat Pacha.

On redoutait sans doute que les questions que poserait Midhat Pacha aux témoins ne fassent ressortir la fausseté de leur déposition, et qu'on en fut amené à appliquer l'Art. 281 du code

hitler, bu ifadelerini sizin huzurunuzda sadece tekrarlayacaklardır. Zira siz ne Mahkemenin bir âzası, ne de tahkikat hâkimisiniz. Belki de mücrimsiniz."

Christoforides Efendinin emri üzerine Pehlivan Mustafa beyanatına başlıyor. Paşa "Hayır, diyor, hepsi dışarı çıksın, ben hepsine teker teker sorular soracağım, onlar da cevap verecekler."

Kendisiyle Başkan arasında bu konuda bir tartışma başlıyor, Midhat Paşa, kanunun kendisine bahşettiği hak üzerinde ısrar ediyor.

Başkan, "müdafaanızı yapınız veya bunu avukatınıza bırakınız" diyor. Paşa, avukatı hakkında evvelce söylediğini tekrarlıyor; avukat, ateşi olduğundan dolayı ancak bir defa müşterisiyle görüşebildiğini, hâlâ da ateşi olduğunu, bir tıbbî muayenenin de bunu müşahede edebileceğini belirtiyor.

Görüyorsunuz ki Bay Maslahatgüzar, komedi son haddine ulaşmış bulunuyor. O sırada Başsavcı söz alarak, haremağaları aleyhinde Ceza Kanununun uygulanmasını istemeyişinin, bunların suç ortakları değil, muhbir sayılmış olmalarından ileri geldiğini, esasen sahte bir ihbarda bulunmuşlarsa kendileri aleyhinde kovuşturmaya geçileceğini söylüyor. Midhat Paşa "giyecekleri hükmü ondan sonra mezarımın üstüne yazın" diye haykırıyor.

Şüphesiz ki, Midhat Paşa'nın şahitlere soracağı soruların, onların ifadelerinin sahteliğini ortaya çıkarmasından ve bunun, Usul-ü Muhakematı Cezaiye Kanununun 281. maddesinin tatbikine sebep

d'instruction criminel. "Si, d'après les débats la déposition d'un témoin parait fausse, le Président pourra sur la réquisition du Procureur Général, soit de la partie civile, soit de l'accusé et même d'office, faire sur le champ mettre le témoin en état d'arrestation."

Le Président — Le Tribunal vous donne la parole pour votre défense, la présentez-vous? vos demandes sont contraires à la loi, le Tribunal les rejette.

Midhat Pacha — Je vais lire la loi

Le Président — Présentez-vous votre défense?

Midhat Pacha — Comment pourai-je me défendre d'une autre façon?

Le Président — Votre demande constitue une offense pour la Cour; de nouveau le Tribunal vous offre de compléter votre défense.

Midhat Pacha persiste à vouloir interroger les prévenus qui ont fait des aveux disant, que puisque de ces aveux on fait découler une responsabilité pour lui, ces individus sont de véritables témoins à charge.

Le Président — Ils ont donné leur déposition consignée au procès-verbal; ils ne sont pas des témoins mais des prévenus.

Midhat Pacha — S'il en est ainsi me donnez-vous une déclaration écrite constatant que leurs dépositions ne renferment rien qui puisse m'atteindre?

Le Président paraissait en proie à une violente exaspération qu'il essayait de concentrer. Il se dresse à moitié sur son fauteuil, et se retournant vers le Ministre de la Justice, il semble lui demander

olmasından korkuluyordu: "Tetkikat iktizasınca bir şahidin şehadeti kâzip olduğu görünür ise Reis-i Mahkeme müdde-i umuminin veya müdde-i şahsinin veyahut müttehimin talep ve istidası üzerine veyahut re'sen derakip şahid-i merkumu tevkif ittirebilecektir."

Başkan — Mahkeme size müdafaanız için söz veriyor, müdafaanızı yapıyor musunuz? İstekleriniz kanuna aykırıdır, Mahkeme onları reddediyor.

Midhat Paşa — Kanunu okuyacağım.

Başkan — Müdafaanızı yapıyor musunuz?

Midhat Paşa — Başka türlü kendimi nasıl müdafaa edebilirim?

Başkan — Talebiniz Mahkemeye bir hakaret teşkil etmektedir. Mahkeme size yeniden müdafaanızı tamamlama hakkını bahşediyor.

Midhat Paşa, itirafta bulunmuş sanıkları sorguya çekme talebinde ısrar ediyor, bu itiraflardan kendi aleyhinde bir sorumluluk çıktığına göre bu şahısların hakikî aleyhte şahit olduklarını söylüyor.

Başkan — Onlar, zapta geçen ifadelerini verdiler; şahit değil, maznundurlar.

Midhat Paşa — Öyleyse bana, onların ifadelerinin beni zarara sokabilecek hiçbir şey ihtiva etmediğini belirten yazılı bir beyanname veriyor musunuz?

Başkan, şiddetli bir öfkeye kapılmış da öfkesini zaptetmeğe çalışıyor görünüyordu. Koltuğundan yarı yarıya doğruldu ve Adliye Nâzırına doğru dönerek, ondan talimat istiyor gibiydi. Cevdet Paşa'nın

des instructions. Sur un signe de tête de Djevdet Pacha, il se lève tout-à-fait et s'adressant à Midhat Pacha il lui dit "Vos débats sont clos, si vous avez des observations à faire vous pouvez vous pourvoir en cassation."

J'ai reproduit les dialogues, Monsieur le Chargé d'Affaires, aussi exacte que possible. Après trois quarts d'heure de délibération et la Cour rentre en séance, avec un verdict de culpabilité pour tous les accusés dont elle fait trois catégories.

Pehlivan Moustapha, Djezairli Mustafa, Fahri Bey, Hadji Mehmed coupables d'homicide avec préméditation, à l'unanimité des voix;

Midhat Pacha, Nouri Pacha et Mahmoud Pacha, à la majorité des voix, Nejib Bey, Ali Bey à l'unanimité coupables de complicité (muchtérék);

Seïd Bey et Izzet Bey coupables d'avoir aidé au meurtre (mouin).

Il était huit heures du soir.

L'heure avancée ne permettait pas à la Cour de continuer l'audience, le Président annonce que le lendemain les débats seront ouverts pour le requisitoir du Procureur Général et la fixation de la peine.

La Cour avait rendu un verdict de jury, cette institution n'existant pas en Turquie.

Cette procédure est déterminée par les dispositions du Code Ottoman d'instruction criminel qui spécifient à l'Art. 290, "après la clôture des débats le président recueillira les voix sur la question de savoir si l'accusé est ou non coupable du crime qu'on lui impute. Dans le cas où la décision

bir baş işaretiyle büsbütün doğruldu ve Midhat Paşa'ya hitaben "duruşmanız sona ermiştir, itirazınız varsa Temyize başvurabilirsiniz" dedi.

Bay Maslahatgüzar, dialogları mümkün olduğu kadar doğru naklettim. Mahkeme, üç çeyrek saatlik görüşmeden sonra, üç kategoriye ayırdığı sanıkların hepsinin suçluluğuna hükmeden bir jüri kararıyla salona döndü.

Pehlivan Mustafa'nın, Cezayirli Mustafa'nın, Fahri Bey'in, Hacı Mehmet'in taammüden adam öldürmekten suçlu olduklarına, oy birliğiyle;

Müşterek sıfatıyla, Midhat Paşa'nın, Nuri Paşa'nın ve Mahmut Paşa'nın suçlu olduklarına, oy çoğunluğu ile; Necib Bey ve Ali Bey'in suçlu olduklarına oybirliğiyle;

Muin sıfatıyla da Seyid Bey'in ve İzzet Bey'in suçlu olduklarına (hükmediyor).

Saat, akşamın sekiziydi.

Saatin ilerlemiş olması, Mahkemenin görüşmelere devam etmesine imkân vermediğinden Başkan, Başsavcının ceza iddianamesini dinlemek ve cezayı tespit etmek için duruşmanın ertesi gün açılacağını ilân etti.

Mahkeme bir jüri kararı vermişti ki bu müessese Türkiye'de yoktu.

Bu usul, Osmanlı Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye Kanununun hükümleriyle kararlaştırılmış bulunmaktadır ki 290. maddede şöyle belirtilmektedir: "Hitam-ı muhakeme Reis tarafından beyan olunduktan sonra... Reis müttehimin iddia olunan fiili mürtekip olup olmadığına âzanın reylerini toplıyacaktır

est affirmative le Tribunal ou la Cour ne délibérera pas en même temps sur le degré de culpabilité à appliquer. La déclaration de culpabilité se forme à la majorité des voix."; Art. 296. "Lorsque l'accusé aura été déclaré coupable le Procureur Général fera son requisitoir au Tribunal pour l'application de la loi"; Art. 297 "Le Président demandera à l'accusé après le requisitoir du Ministère public s'il n'a rien à dire pour sa défense. L'accusé ou son conseil ne pourra plus plaider que le fait est faux, mais seulement qu'il n'est pas interdit ni qualifié délit par la loi et qu'il n'entraine pas la peine dont le Ministère public a requis l'application." Art. 299 "Si le fait est délictueux le Tribunal ou la Cour prononcera la pénalité établie par la loi dans le cas même où d'après les débats, il se trouverai n'être pas de la compétence de ce Tribunal."

Le lendemain mercredi, après un court réquisitoire du Procureur Général, les avocats de la défense se bornèrent à peu près à plaider les circonstances atténuantes.

Mahmoud Pacha dit en dernier lieu que' sa conduite ne tombait que sous l'application de l'Art. 184 du Code pénal. C'était un aveu implicite, car cet article est ainsi conçu:

"Si un homicide est commis par ordre d'un supérieur disposant de moyens de contrainte pour faire exécuter sa volonté (amiri-mudjbir) c'est le supérieur qui sera puni comme meurtrier.

ve müttehimin iddia olunan fiili mürtekip olduğuna hükmolunduğu takdirde derece-i mücazatı müzâkeresine girişilmeyecektir. Mücrim aleyhinde ekseriyet sülüsan-ı âranın içtimaiyle hâsıl olur." 296. madde: "Müttehimin iddia olunan fiili mürtekip olduğuna hükmolunmuş ise mahkemeye müddeî-i umumî tâyin-i mücazat iddianamesini... takdim idecektir." Madde 297: "Reis müttehime müddeî-i umuminin derece-i cezaiye müteallik iddianamesine müdafaa için söyliyeceği bir şey olup olmadığını sual idecektir. Ne müttehim ne de vekili fiilin aslı olmadığına dair def'a tasaddî idemeyüp ancak ef'al-i memnuadan olmadığı ve kanunen cerâimden madut bulunmadığı veya müddeî-i umumînin tâyinini talep ettiği mücazatı istilzam itmiyeceği... hususlarına dair müdafaa idebileceklerdir." 299. madde: "Müttehimin mürtekip olduğu fiil ef'al-i memnuadan ise Mahkeme neticе-i muhakemede vezaifi dahilinde olmadığı anlaşılmış olsa bile mücazat-ı kanuniyesini tâyin ve tahdit ider."

Ertesi Çarşamba günü, Başsavcının kısa bir ceza talepnamesini müteakip, müdafaanın avukatları, hemen hemen yalnız cezayı hafifletici sebepleri savunmakla yetindiler.

Mahmut Paşa son olarak, kendi hareketinin Ceza Kanunnamesinin 184. maddesinin uygulanmasına girdiğini söyledi. Bu, zımnî bir itiraftı, zira bu madde şöyle demektedir:

"Bir kimse âmir-i mücbirin emriyle bir şahsı katletse, katil cezası âmir hakkında icra olunur. Âmir-i mücbir, memuru emrine muhalefet ettiği takdirde itlâfa muktedir olan kimse demektir. Bun-

Par les mots disposer de moyens de contrainte on entend posséder le pouvoir de mettre à mort celui qui se refuserait à exécuter un pareil ordre ne pouvant être excusable est puni comme meurtrier et le supérieur ordonne l'homicide sans disposer de moyens de contraindre est condamné aux travaux forcés à temps."*

Mahmoud Pacha semblait donc dire, ou qu'il n'avait fait que transmettre un ordre souverain et dans ce cas il serait excusable, ou que si cet ordre était émané de lui et qu'il ne pouvait dès lors être condamné qu'aux travaux forcés.

On est en droit, Monsieur le Chargé d'Affaires, de se demander si cet Art. 184 a sa raison d'être dans le code pénal promulgué après le Hatti Chérif loi du Tanzimat du 3 Novembre 1839 (26 Chaban 1255).

Il y est dit en effet que "désormais tant qu'un jugement régulier ne sera pas intervenu, personne ne pourra secrètement ou publiquement faire périr une autre personne par le poison ou par tout autre supplice." Il ajoute d'une énumération de divers principes "celui d'entre les ulémas ou les grands de l'Empire ou tout autre personne que ce soit qui violerait ces institutions subira, sans qu'on ait

---

(*) J'apprends par un des membres de la Chambre des mises en accusation que le Ministère public avait demandé un arrêt de renvoi basé seulement sur le 1er paragraphe de l'Art. 184, mais que la Chambre malgré l'insistance du Procureur Général s'est appuyé sur les deux paragraphes. On verra dans la sentence de condamnation prononcée par la Cour que cet article 184 ne figure même pas; on paraît l'avoir oublé.

dan maada suretlerde memur olan kimse mâzur olmayıp katil cezası anın hakkında icra kılınır ve bu misillü âmir-i gayri mücbir hakkında dahi kürek cezası hükmolunur."*

Şu halde Mahmut Paşa, ya sadece yüksek bir emri naklettiğini, bu takdirde mâzur olacağını; ya da bu emrin kendisinden çıktığını, böylece ancak kürek cezasına mahkûm olabileceğini istiyor gibiydi.

Bay Maslahatgüzar, 3 Kasım 1839 (26 Şaban 1255) tarihli Hattı Şerif Kanunundan sonra yayınlanan Ceza Kanunnamesinde bu 184. maddenin hikmet-i vücudunun ne olduğu haklı olarak sorulabilir.

Filhakika bu Hattı Şerifte, "fima ba'da eshabı cünhanın dâvaları kavanin-i şeriye iktizasınca alenen berveçhi tedkik görülüp hüküm olunmadıkça hiç kimse hakkında hafi ve celi idam ve tesmim muamelesi icrası caiz olmamak..." denilmektedir ve çeşitli prensiplerin sayılmasından sonra şunlar eklenmektedir: "Ulema ve vüzeradan velhasıl her kim olursa olsun kavanin-i şeriyeye muhalif hareket edenle-

---

(*) İddia makamı üyelerinden birinden öğrendim ki, Savcılık, yalnız 184. maddenin birinci paragrafına dayanarak muhakeme istemiş, fakat iddia makamı, Başsavcının ısrarına rağmen her iki paragrafa da dayanmıştır. Mahkeme tarafından verilen mahkûmiyet kararında bu 184. maddenin hiç yer almadığı görülecektir; madde unutulmuş görünüyor.

égard au rang, à la considération et au crédit de personne, la peine correspondante à sa faute bien constatée. Un code pénal sera rédigé à cet effet." Le Sultan Abdul-Megid s'engagea par serment à ne jamais se prononcer contre qui que ce soit dont la cause ne serait pas jugée à l'avance publiquement, et détermina les conditions judiciaires dans lesquelles un individu pourrait être mis à mort, conditions en dehors desquelles nul ne sera mis à mort fusse la mort la plus méritée.

Le Hatti-humayun du 18 Février 1856 (10 Djemazul akhir 1272) confirme dans son art. I les garanties octroyées par le Hatti Chérif de Gul-Hané. Le 15 Mai 1857, Fouad Pacha, Ministre des Affaires Etrangères, transmettait aux Représentants de la Sublime Porte en Europe un mémoire développant les considérations que lui suggérait l'exécution du Firman Impérial de 1856. J'y trouve ce paragraphe:

"Avant la promulgation des principes du Tanzimat par le Hatti-Chérif de Gul-Hané d'où découle le Firman de 1856, la liberté, l'honneur et la propriété des sujets ottomans étaient exposés aux dangers et aux abus d'une organisation sociale traditionelle dans laquelle l'exécution même des lois était subordonnée à la volonté souveraine des dépositaires civiles et ecclésiastiques de l'autorité.

"Depuis lors, soit par l'effet des nouvelles lois, soit par l'effet des modifications profondes introduites dans les mœurs publiques la personne des sujets ottomans est placée sous la sauvegarde des principes qui régissent les sociétés modernes."

Il est inutile je pense de continuer cette disgression que ne comporte pas les limites de mon rapport.

rin kabahat-ı sabitelerine göre tedibat-ı lâyıkalarının hiç rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmıyarak icrası zımnında mahsusen Ceza Kanunnamesi dahi tanzim ittirilsün..." Sultan Abdülmecid, alenen muhakeme edilmeden hiç kimse aleyhinde hüküm vermemeyi yeminle taahhüt ve bir şahsın idam edilebileceği şartları tâyin etti. Bu şartlar dışında, müstahak olsa dahi, hiç kimse idam edilemez.

18 Şubat 1856 (10 Cemaziyülahır 1272) tarihli Hattı Hümayun, birinci maddesiyle, Gülhane Hattı Şerifinin bahşettiği teminatı teyid etti. 15 Mayıs 1857'de, Hariciye Nâzırı Fuad Paşa, Babıâli'nin Avrupa'daki temsilcilerine gönderdiği bir muhtırada, 1856 Hattı Hümayununun tatbikatının kendisine ilham ettiği mülâhazaları izah etmişti. Orada şu paragrafı buluyorum:

"1856 fermanının neş'et ettiği Gülhane Hattı Şerifince Tanzimat prensiplerinin yayınlanmasından önce, Osmanlı vatandaşlarının hürriyeti, namusu ve malı tehlikelere ve kanunların tatbiki dahi iktidarın mülkî ve dinî otorite sahiplerinin hâkim iradesine tâbi olan geleneksel bir sosyal teşkilâtın suiistimallerine mâruz bulunuyor idi."

"O zamandan bu yana, gerek yeni kanunlarla, gerek umumî âdetlerde yapılan köklü değişikliklerle Osmanlı vatandaşlarının şahsı, modern cemiyetleri idare eden prensiplerin himayesi altına kondu."

Raporumun çerçevesini aşan bu izahata devam etmek faydasızdır, diye düşünüyorum.

La Cour s'appuyant sur l'art. 170 du code pénal: "Tout individu coupable d'homicide avec préméditation légalement constatée sera condamné à mort", condamna à l'unanimité Pehlivan Moustapha, Djézairli Moustafa, Fakhri Bey et Hadji Mehmed à la peine capitale,

Se basant sur ce même article et sur l'art. 45, "les complices d'un crime que les auteurs de ce crime ou de ce délit seront punis de la même peine que les auteurs de ce crime ou de ce délit, sauf les cas où la loi en aurait disposé autrement", condamna à mort Mahmoud Pacha et Nouri Pacha, à la majorité des voix; Necip bey, Ali bey à l'unanimité,

Enfin en conformité de l'art. 175 "celui qui a aidé un meurtrier dans l'exécution de son crime sera puni de travaux forcés à temps", elle condamna Séïd Bey et Izzet Bey à dix ans de travaux forcés.

Les condamnés ayant été emmenés Christophorides Effendi prend le fauteuil de la Présidence et l'on introduit Midhat Pacha. Le Procureur Général requiert contre lui l'application des mêmes art. 45 et 170. Midhat Pacha demande la parole qu'on lui accorde. "Puisque j'ai le droit de parler, je ferai quelques observations. Vous m'avez déclaré complice du crime, mais qui a commis le crime? Le Pehlivan Moustapha et Hadji Mehmed; étais-je avec eux? Les a-t-on vus une seule fois avec Ruchdi Pacha et moi? Laissez moi parler, on a le droit de demander s'il n'y a pas disproportion entre le fait et la peine infligée pour l'avoir commis. On dit que Nouri Pacha et Mahmoud Pacha ont donné ordre d'assassiner Abdul Aziz, que nous y avons consenti, que nous y avons participé. En admettant qu'il ait

Mahkeme, Ceza Kanunnamesinin "bir kimsenin taammüden katil olduğu kanunen tahakkuk eder ise kanunen idamına hükmolunur" diyen 170, maddesine dayanarak, Pehlivan Mustafa'yı, Cezayirli Mustafa'yı, Fahri Bey'i ve Hacı Mehmet'i oybirliğiyle idama mahkûm etti,

Aynı maddeye ve "bir cürmün müşterek failleri kanunun sarahatı olmayan mevaddede ol cürmün fail-i müstakili gibi mücazat olunur" diyen 45. maddeye dayanarak Mahmut Paşa ile Nuri Paşa'yı oy çoğunluğu ile; Necib Bey ile Ali Bey'i oybirliği ile ölüme mahkûm etti,

Nihayet, "muini katil olan kimse muvakkaten küreğe konulur" diyen 175. madde uyarınca Seyid Bey ile İzzet Bey'i on yıl küreğe mahkûm etti.

Mahkûmlar götürüldükten sonra Christophorides Efendi Başkanlık koltuğuna geçiyor ve Midhat Paşa salona getiriliyor. Başsavcı, onun aleyhinde de 45. ve 170. maddelerin tatbikini istiyor. Midhat Paşa söz istiyor ve söz veriliyor. "Madem ki konuşmaya hakkım vardır, birkaç mütalâa serdedeceğim. Beni bir cinayetin fail-i müştereki mi ilân ettiniz? Fakat cinayeti kim işledi? Pehlivan Mustafa ile Hacı Mehmet; ben onlarla beraber miydim? Onlar bir kerecik Rüşdi Paşa ve benimle beraber görülmüşler midir? Bırakınız konuşayım; fiil ile onu işlemiş olmak yüzünden verilen ceza arasında nispetsizlik yok mudur diye sormaya insanın hakkı vardır. Nuri Paşa ile Mahmut Paşa Abdülaziz'i öldürme emri verdiler ve biz de ona muvafakat ve iştirak ettik deniyor. Hakikaten bir cinayet olduğu kabul edilse

réellement crime, il faut considérer que ces pachas ne disposaient pas de moyens de contrainte pour faire exécuter leur volonté (Amiri Ghayri Mudjbir) et par conséquent nous n'en disposons pas nous mêmes.

Voilà de quelle façon il fallait établir judiciairement les faits et cependant hier les débats ont été clos. Vous supposez donc que nous disposions de moyens de contrainte à l'égard de ceux qui en auraient disposé eux-mêmes vis-à-vis des assassins."

Le Président — La loi entend par complice celui qui a poussé au crime soit en donnant de l'argent, soit en faisant des promesses, soit en proposant et en fournissant les moyens de l'exécuter.

Midhat Pacha — Très bien, mais qu'avons nous fait? Avons-nous donné les armes à ces individus?

Le Président — Non seulement les preuves juridiques du crime existent mais il est aussi prouvé que vous êtes un des instigateurs, un des auteurs de ce martyr tragique.

Chéhri Effendi, avocat de Midhat Pacha — (le même qui n'avait été voir le Pacha qu'une seule fois, alléguant qu'il était malade):

"Je reconnais avec regret que le Tribunal ne peut plus entendre les explications amplifiées que veut donner Midhat Pacha. Le but de ce dernier est de faire proportionner la peine à la part qu'il aurait prise, s'il est prouvé qu'il est complice — Il présentera ses observations en Cour de Cassation pour le moment il demande un allégrement de la peine et implore la clémence impériale."

Ce fut là toute la plaidoirie de Chéhri Effendi.

bile, bu Paşaların âmir-i gayri mücbir oldukları ve binaenaleyh bizim de âmir-i gayri mücbir olduğumuz nazarı itibara alınmak lâzım gelir.

"Vakıaları adiî şekilde bu tarzda ortaya koymak gerekirdi, halbuki müzâkereler dün kapandı. Şu halde siz bizi, katillerin âmir-i mücbiri olan kimselerin âmir-i mücbiri farzediyorsunuz."

Başkan — Kanun, müşterek fail ile, gerek para vermek, gerek vaadde bulunmak ve gerekse cinayeti işlemek için vasıta teklif etmek veya vermek suretiyle cinayet işlemeğe sevkeden kimseyi kasdetmektedir.

Midhat Paşa — Pekiy, fakat biz ne yaptık? Bu şahıslara silâh mı verdik?

Başkan — Cinayetin hukukî delilleri mevcut olduktan gayri sizin de bu trajik şehadetin tahrikçilerinden, faillerinden biri olduğunuz ispat edildi.

Midhat Paşa'nın avukatı Şehri Efendi — (Hasta olduğunu iddia ederek, Midhat Paşa'yı ancak bir defa görmüş olan aynı şahıs): "Esefle kabul ederim ki Mahkeme, Midhat Paşa'nın vermek istediği genişletilmiş izahatı artık dinleyemez. Midhat Paşa'nın gayesi, suç ortağı olduğu ispat edilmişse cezayı, kendi iştirak hissesiyle mütenâsip hale getirmektir. İtirazlarını Temyiz Mahkemesine sunacaktır, şimdilik cezanın hafifletilmesini istemektedir ve Sultan'dan affını dilemektedir."

Şehri Efendinin bütün müdafaası bu oldu.

Je ferai remarquer ici que depuis le commencement des débats jusqu'à la fin, tant le Président que le Ministère public et les avocats ont qualifié la mort du Sultan Abdul Aziz du nom martyr.

L'on me dit que le jour où les débats ont commencé et une heure avant l'ouverture de la séance, le Président Sourouri Effendi aurait fait appeler les avocats de la défense en Chambre du Conseil, leur aurait recommandé d'être modérés dans leurs expressions, d'éviter tout ce qui donnerait lieu à un scandale, les assurant ainsi ils pourraient compter sur la haute protection de Sa Majesté Impériale le Sultan, les avocats s'y sont amplement conformés, la récompense suivra.

Après les délibérations, Christophorides Effendi prononça l'arrêt suivant:

"Ainsi que nous verrons de l'explique votre complicité tombe sous l'application des Art. 45 et 170 (il en donne lecture) vous êtes en conséquence condamnés à la peine de mort. Vous pouvez dans le délai de huit jours vous pourvoir en cassation."

Midhat Pacha — Je vous en remercie (Téchekkur idérim); et après un moment de réflexion, je préfère mourir plutôt que de vivre dans ce monde maudit. (beuylé bir lânet dünyada yachamadan issé eulméyi terdjih idérim).

La Cour se retirant, Midhat Pacha intérpelle le Président et le prie de donner ordre à son avocat Chéhri Effendi de venir le trouver.

Il n'y a pas à douter que la Cour de Cassation confirmera la sentence; les Conseillers de la Cour

Burada belirteyim ki, duruşmanın başından sonuna kadar, gerek Başkan, gerek Başsavcı ve avukatlar, Sultan Abdülaziz'in ölümünü "şehit" kelimesiyle vasıflandırdılar.

Bana söylendiğine göre, duruşmaların başladığı gün ve celsenin açılmasına bir saat kala, Başkan Sururi Efendi, müdafaanın avukatlarını toplantı salonuna çağırmış, onlara, ifadelerinde mutedil olmalarını, herhangi bir rezalete meydan verecek her şeyden kaçınmalarını tavsiye ve bu takdirde Sultan'ın yüksek himayesine güvenebileceklerini temin etmiş, avukatlar, bu tavsiyeye fazlasiyle riayet ettiler, mükâfat arkadan gelecektir.

Hâkimler arasındaki görüşmelerden sonra Christophorides Efendi aşağıdaki hükmü tefhim etti:

"İzahatından da göreceğimiz gibi sizin cinayete iştirakiniz, 45. ve 170. maddelerin tatbikatına giriyor. (Maddeleri okuyor). Binaenaleyh idam cezasına mahkûm oldunuz. Sekiz günlük mühlet içinde Temyize müracaat edebilirsiniz."

Midhat Paşa — "Teşekkür ederim"; ve bir an düşündükten sonra "böyle bir lânet dünyada yaşamaktan ise ölmeyi tercih ederim."

Mahkeme çekilirken Midhat Paşa, Başkana bir şey soruyor ve avukatı Şehri Efendinin kendisini gelip bulması için emir vermesini rica ediyor.

Temyiz Mahkemesinin hükmü teyidedeceğine şüphe yoktur. Mahkeme üyeleri Yıldız Sarayına ça-

ont été appelés au Palais Impérial de Yildiz où ils resteront enfermés jusqu'à ce qu'ils aient rendu leur arrêt.

Emmené par un commandant de gendarmerie accompagné de trois officiers, l'ex-Grand Vizir dirigea ses regards vers le premier rang des fauteuils où se trouvaient les drogomans des missions étrangères; il partit en secouant la tête et avec un sourire dans lequel se lisait et la résignation et le sentiment d'inquiétude dont il venait d'être victime.

Je vous ferai remarquer, Monsieur le Chargé d'Affaires, que pour faire parade d'impartialité le Ministère public avait également porté une accusation contre l'ex-Sultan Mourad et contre sa mère dans son réquisitoire. Il n'en a plus été question du tout pendant les débats, la Cour a passé outre et le Procureur Général a gardé le silence.

Je place ici un renseignement qui m'est fourni par un haut fonctionnaire du Ministère de la Justice. Le Sultan Abdul Hamid avait exigé que l'ex-Sultan Mourad et sa mère fussent tous deux traduits devant la cour d'assises, il a fallu toute l'insistance de ses conseillers pour le dissuader d'exercer des poursuites criminelles contre son propre frère et l'on dut même prendre l'avis d'un Allemand Mr. Vattendorf qui, envoyé à Constantinople par le soin de l'Ambassade d'Allemagne remplit au Ministère des Finances les soi-disant fonctions de controleur. Jurisconsult distingué, dit-on, il a été appelé au Palais et se serait prononcé pour l'inopportunité de l'action à exercer contre l'ex-Sultan Mourad. On fait observer à Sa Majesté

ğırılmış bulunmaktadırlar ve hükümlerini verinceye kadar orada kapalı kalacaklardır.

Üç subayın refakatinde bir jandarma kumandanı tarafından götürülürken eski Sadrazam, bakışlarını yabancı devletler temsilcileri tercümanlarının bulundukları ön sıraya doğru çevirdi; başını sallıyarak endişeli bir teslimiyet hissi okunan tebessümüyle yürüdü.

Bay Maslahatgüzar, şunu da belirteyim ki, tarafsızlık gösterişinde bulunmak için Savcılık, ithamnamesinde eski Sultan Murad ve annesini de itham etmişti. Bütün duruşmalar boyunca bu husus söz konusu olmadı; Mahkeme bunu atladı ve Başsavcı da sesini çıkarmadı.

Adliye Nezaretinin yüksek bir memuru tarafından bana verilen bir bilgiyi buraya koyuyorum: Sultan Abdülhamid, sabık Sultan Murad ile annesinin de Ağır Ceza Mahkemesi önüne getirilmesini istemiş; onu, kendi kardeşi aleyhinde cinayet takibatı icrasından vazgeçirmek için müşavirlerinin bütün ısrarı lâzım gelmiş ve Almanya Büyükelçiliği aracılığıyla Maliye Nezaretinde sözümona kontrolörlük vazifesi yapmak üzere İstanbul'a gönderilmiş Mr. Vattendorf adındaki bir Alman'ın mütalâasını almak mecburiyeti hâsıl olmuş. Seçkin bir hukukçu olduğu söylenen adıgeçen Saraya çağırılmış ve sabık Sultan Murad'a karşı takibata geçilmesinin uygun olmıyacağı mütalâasında bulunmuş. Padişaha, eğer kardeşi akıl hastasıysa yaptıklarından artık mes'ul olmadığı,

que si son frère était atteint d'aliénation mentale, il n'était plus responsable de ses actes, lui laissant entendre que s'il était en pleine possession de ses facultés, sa place était ailleurs qu'au fond du palais où on l'a relégué.

Ce résumé ne reproduit qu'incomplètement, Monsieur le Chargé d'Affaires, la physionomie des débats; la promptitude avec laquelle j'ai du le rédiger pour vous renseigner le plus tôt possible m'a empêché de donner à ce rapport les développements qu'il comporterait.

Mon impression générale est la suivante:

Malgré les aveux et les dépositions des témoins, auxquels je n'ajoute foi que dans une certaine mesure, le fait de l'assassinat ne ressort qu'imparfaitement des débats, et la partialité avec laquelle l'instruction semble avoir été faite, laisse encore subsister des doutes sérieux dans l'esprit.

Si tout est qu'il ait eu crime, j'affirme que rien n'a été prouvé juridiquement en ce qui concerne Midhat Pacha que l'on a eu outre privé de ses moyens de défense. Il s'est commis là un flagrant délit deni de justice qui échappera certainement à la clairvoyance de la Cour de Cassation.

Il est possible que dirigés différemment, des débats sérieux eussent démontré le crime, peut-être même la culpabilité de Midhat Pacha mais en l'état et rien que d'après les débats, un magistrat consciencieux n'aurait pu prononcer de condamnation contre ce dernier.

Le public européen de l'auditoire invité par billet individuel, paraissait sous le coup d'une profonde

melekelerine tam sahip bulunduğu takdirde ise onun yerinin, atılmış bulunduğu Sarayın mahzeni değil, başka yer olacağı imâ edilmiş.

Bay Maslahatgüzar, bu özet, duruşmaların çehresini ancak yarım olarak nakletmektedir; sizi mümkün olduğu kadar çabuk malûmattar kılmak için bunu alelacele hazırlamak zorunda kalışım, bu raporda gereken genişletmeleri yapmama engel oldu.

Benim genel intibaım şudur:

Şahitlerin itiraflarına ve ifadelerine rağmen —ki bunlara ancak bir derece itimad etmekteyim— cinayet fiili duruşmalardan ancak yarım olarak ortaya çıkmaktadır ve tahkikatın tarafgirane yapılmış gibi görünmesi zihinlerde daha ciddî şüpheler bırakmaktadır.

Eğer bir cinayet varsa bile, şunu söylerim ki, savunma imkânlarından adamakıllı mahrum bırakılan Midhat Paşa hakkında hukuken hiçbir şey ispat edilmiş değildir. (Paşa savunmasından mahrum bırakılmakla) bir ihkak-ı haktan imtina cürm-ü meşhutu işlenmiştir ki bu, Temyiz Mahkemesinin dikkatinden şüphesiz kaçacaktır.

Başka türlü yürütüldükleri takdirde ciddî duruşmaların cinayeti, belki Midhat Paşa'nın suçluluğunu bile ortaya çıkarması mümkündü, fakat şimdiki halde ve sadece duruşmalara göre, vicdan sahibi bir hâkim Midhat Paşa'yı mahkûm edemezdi.

Şahsî biletle çağırılan Avrupalı dinleyiciler, iki celsede bitirilen bu dâvanın yürütüldüğü şartlar al-

indignation comme s'il ne devait plus s'attendre à un pareil résultat dans les conditions où a été conduit ce procès terminé en deux séances.

Ne comprenait-il pas que la Cour d'assises, bien que composé de ses conseillers ordinaires ne siégeait pas d'une façon normale. Le fait de l'avoir envoyé siéger à proximité du Palais Imperial avec l'apparat d'une cour martiale, sous les yeux de la direction du Ministre de la Justice et en présence d'un auditoire composé en grande partie d'aides-de-camp du Sultan, en faisait non plus une cour d'assises ordinaire mais un Tribunal exceptionnel, une commission **ad hoc** dont la décision était déjà peut-être prise avant les débats. Pouvait-on espérer plus d'équité, plus de respect des formes juridiques des magistrats ottomans? Ne voyait-on pas la pression exercée sur la conscience des juges ottomans si peu libres dans la manifestation de la justice et dont les seuls mobiles sont la peur ou l'intérêt.

La presse européenne jettera à l'occasion de cette sinistre comédie un long cri de blâme, elle paraîtra peut-être surprise de cette justice sommaire, alors qu'il lui suffirait d'enregistrer une fois de plus les procédés arbitraires de l'administration et les agissements malsains d'un Gouvernement gangrené qui incapable d'amélioration, ne cédera, à son corps défendant, que sous l'action d'une pression énergique et d'un contrôle effectif.

Veuillez agréer, Monsieur le Chargé d'Affaires, les assurances de ma respectueuse considération et de mon profond dévouement.

(Signé) G. Outrey

Archives des Affaires Etrangères de France,
AAE. — CPC. Turquie, Juin-Juillet 1881, Tome 447, folios 208

tında sanki böyle bir netice beklenmiyormuş gibi, derin bir infialin darbesi altında görünüyorlardı.

Anlamıyorlar mıydı ki, her zamanki üyelerinden müteşekkil olmakla beraber Ağır Ceza Mahkemesi normal bir şekilde toplaşmış değildi. Mahkemenin, Yıldız Sarayı yakınında, bir divan-ı harp görünüşüyle, Adliye Nâzırının gözleri önünde, büyük çoğunluğu Sultan'ın yâverlerinden mürekkep dinleyiciler huzurunda toplanmış olması durumu, mahkemeyi normal bir Ağır Ceza Mahkemesi olmaktan çıkarıp, belki hükmünü duruşmalardan önce vermiş bir İstisnaî Mahkeme, bir **ad hoc** komisyon haline sokmuştu. Osmanlı hâkimlerinden daha fazla adalet, hukuk şekillerine daha fazla saygı umulabilir miydi? Adaletin tezahüründe pek az hür olan ve tek saikleri korkuyla menfaatten ibaret bulunan Osmanlı hâkimlerinin vicdanı üzerine yapılan baskı görülmüyor muydu?

Avrupa basını, bu meş'um komedi vesilesiyle uzun bir ayıplama feryadı basacak, belki bu kestirme adaletten şaşırmış görünecektir, oysa ki, Osmanlı idaresinin keyfî hareketlerini ve ıslâh olmaktan âciz gangrenleşmiş bir Hükûmetin, enerjik bir baskıyla müessir bir kontrolün etkisi olmaksızın maalesef vazgeçmiyeceği ahlâksız davranışlarını bir kerre daha kaydetmek kâfidir.

Saygı hislerimin ve derin sadakatimin kabulünü rica ederim, Bay Maslahatgüzar.

(İmza) G. Outrey

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CP. Turquie, Juin-Juillet 1881, Tome 447, folios 208 vd.

DOCUMENT NO. 15

Barthélemy Saint-Hilaire, Ministre des Affaires Etrangères de France, *à* M. le Comte de Monthalon, Chargé d'Affaires de France *à* Constantinople

No. 148 Paris, le 21 Juillet 1881

Monsieur,

J'ai l'honneur de vous accuser réception de la dépêche par laquelle vous m'avez transmis, sous la date du 11 de ce mois et le No. 108, le rapport de M. Outrey sur les débats du procès d'Etat relatif à la mort du Sultan Abdul-Aziz.

J'ai pris avec intérêt connaissance des renseignements contenus dans cette dépêche au sujet de l'impression que le dénouement du procès a produite dans le public de Constantinople et surtout parmi les représentants des Puissances en Turquie. En vous abstenant de toute manifestation à ce sujet qui aurait pu être considérée comme une ingérence dans une question d'ordre intérieur et froisser le Sultan, vous avez pris l'attitude que je n'aurais pas manqué de vous recommander si vous m'aviez demandé des instructions au moment où plusieurs de vos collègues paraissaient disposés à laisser voir à la Sublime Porte leur sentiment sur la façon dont les débats avaient été conduits. Je ne puis donc qu'approuver votre réserve dans les circonstances dont vous me rendez compte.

Le Ministre d'Angleterre à Paris m'ayant dit que le rapport de M. Outrey avait été signalé par

BELGE NO. 15

Fransa Dışişleri Bakanı Barthélemy Saint-Hilaire'den Fransa'nın İstanbul Maslahatgüzarı Kont de Monthalon'a

No. 148 Paris, 21 Temmuz 1881

Mösyö,

Beraberinde Bay Outrey'in Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili Devlet dâvası duruşmaları hakkındaki raporunu bana göndermiş olduğunuz bu ayın 11 tarihini taşıyan 108 sayılı yazınızı aldığımı bildirmekle onur kazanırım.

Bu yazıda, dâva sonucunun İstanbul halkı üzerinde ve bilhassa devletlerin Türkiye'deki temsilcilikleri arasında yarattığı intiba hakkındaki malûmatı ilgiyle öğrendim. Bu konuda, bir iç meseleye karışmak gibi telâkki edilebilecek ve Sultan'ı kızdıracak her tezahürden kaçınmakla, meslekdaşlarınızdan bir çoğunun duruşmaların yürütülüş tarzı hakkındaki duygularını Babıâli'ye belli etmeğe hazır göründükleri bir sırada, benden talimat istemiş bulunsaydınız benim size tavsiye etmekten geri kalmıyacağım bir tutum takınmış oldunuz. Şu halde, bildirdiğiniz şartlar altındaki ihtiyatınızı ancak tasvib ederim.

Paris'teki İngiliz Maslahatgüzarı bana, Outrey'in raporunun Devlet dâvası hakkında tam bir fikir ve-

Lord Dufferin* au Comte Granville**, comme de nature à donner une idée exacte de procès d'Etat, je l'ai, sur la demande de Mr. Adams***, transmis au Chargé d'affaires de la République à Londres en l'autorisant à en donner communication au Principal Secrétaire d'Etat de la Reine.

Je crois bon de vous en informer. Je vous prie d'ailleurs d'exprimer à Mr. Outrey ma satisfaction pour la manière dont il s'est acquitté du travail qui lui avait été confié.

(Signé) B. St-Hilaire

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CP. Turquie, Juin-Juillet 1881, Tome 447, folio 283

(*) Ambassadeur de Grande-Bretagne à Constantinople.
(**) Secrétaire d'Etat aux Affaires Etrangères de Grande-Bretagne.
(***) Secrétaire à l'Ambassade de Grande-Bretagne à Paris.

recek mahiyette diye Lord Dufferin* tarafından Kont Granville'e** bildirilmiş bulunduğunu söylediğinden, Adams'ın*** isteği üzerine, raporu Londra'daki Cumhuriyet Maslahatgüzarına gönderdim ve Kraliçenin Hariciye Nâzırına bildirmesine izin verdim.

Sizi haberdar etmeyi uygun buldum. Ayrıca, kendisine havale edilen işi ifa ediş tarzı hakkındaki memnuniyetimi Bay Outrey'e bildirmenizi rica ederim.

(İmza) B. St.-Hilaire

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CP. Turquie, Juin-Juillet 1881, Tome 447, folio 283

(*) İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi.
(**) İngiltere Hariciye Nâzırı.
(***) İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği Kâtibi.

DOCUMENT NO. 16

M. F. J. de Lostalot, Vice-Consul de France à Djeddah, à M. Duclerc, Président du Conseil et Ministre des Affaires Etrangères de France

D. Chiffrée
No. 15

Djeddah, le 4 Janvier 1883
(Reçue: Cabinet 25 Janvier;
Dir. Pol. 26 Janvier)

Des ouvertures viennent de m'être faites dans le but de favoriser l'évasion de Midhat Pacha et de deux de ses complices. J'ai refusé, mais de façon à pouvoir renouer, si nous y avions quelque intérêt: demande instruction.

(Signé) Lostalot

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CPC. Turquie, Djeddah 1880-1885, Tome 4, folio 167.

BELGE NO. 16

Fransa'nın Cidde Viskonsolosu F. J. de Lostalot'dan Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Duclerc'e

Şifre Yazı.
No. 15

Cidde, 4 Ocak 1883
(Alınışı: Bakan Kalemi
25 Ocak,
Siyasi Daire 26 Ocak)

Midhat Paşa ve iki suçortağının firarlarına yardım etmem için bana teklifler yapıldı. Reddettim, fakat bu işte bir menfaatimiz olduğu takdirde yeniden temasa geçebilecek şekilde. Talimat istiyorum.

(İmza) Lostalot

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CPC. Turquie,, Djeddah, 1880-1885, Tome 4, folio 167

DOCUMENT NO. 17

M. E. Duclerc, Président du Conseil et Ministre des Affaires Etrangères de France, *à* M. de Lostalot, Vice-Consul de France *à* Djeddah

Paris, le 28 Janvier 1883

Monsieur,

Vous me rendez compte par votre lettre du 4 de ce mois d'ouvertures que vous avez reçues en vue de favoriser l'évasion de Midhat Pacha et de deux de ses complices.

Je ne puis que vous approuver d'avoir refusé de vous associer à ce projet et je vous prie d'observer les mêmes réserves si de nouvelles tentatives étaient faites dans le même sens auprès de vous.

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CPC. Turquie, Djeddah, 1880-1885, Tome 4, folio 173

BELGE NO. 17

Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı E. Duclerc'den Fransa'nın Cidde Viskonsolosu de Lostalot'ya

Paris, 28 Ocak 1883

Mösyö,

Bu ayın 4'ü tarihini taşıyan yazınızla bana, Midhat Paşa'nın ve iki suçortağının firarlarına yardım etmeniz için aldığınız teklifleri bildiriyorsunuz.

Bu projeye katılmayı reddetmiş olmanızı ancak tasvip ederim ve aynı mahiyette size yeni teklifler yapılmışsa aynı ihtiyatı muhafaza etmenizi rica ederim.

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CPC. Turquie, Djeddah, 1880-1885, Tome 4, folio 173

DOCUMENT NO. 18

Marquis de Noailles, Ambassadeur de France à Constantinople, à M. Fallières, Ministre des Affaires Etrangères par Interim de France

Reçu le 8 Février
1h. 30 soir
Déchiffrement.

Péra, le 8 Février 1883
11h. 30 Matin

Je reçois de notre vice-consul à Djeddah, sous la date du 4 janvier, la duplicata d'une lettre chiffrée adressée par lui au Département relative à Midhat Paşa et dans laquelle il demande des instructions. Etant fondé à croire que cette lettre vous est déjà parvenue, je m'abstiens de répondre à M. de Lostalot et ne doute pas que Vous ne lui ayez déjà enjoint de ne favoriser en aucune façon la tentative dont il parle et qui ne pourrait que nous être nuisible.

Noailles

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CP. Turquie, Janvier-Mars 1883, Tome 455, folio 203

BELGE NO. 18

Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Marquis de Noailles'den Fransa Dışişleri Bakan Vekili Fallières'e

Alınışı 8 Şubat
Saat öğleden sonra 1.30
Şifre açılışı.

Beyoğlu, 8 Şubat 1883
Saat 11.30

Cidde muavin Konsolosumuzdan, Midhat Paşa hakkında Bakanlığa gönderdiği ve talimat istediği 4 Ocak tarihli bir şifre yazının örneğini aldım. Bu yazının size ulaşmış olduğunu sandığımdan Lostalot'-ya cevap vermekten içtinap ediyorum ve bize ancak zararlı olabilecek olan bahsettiği teşebbüse hiçbir şekilde yardım etmemesini esasen kendisine bildirmiş olacağınızdan şüphe etmiyorum.

Noailles

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CP. Turquie, Janvier-Mars, Tome 455, folio 203

DOCUMENT NO. 19

M. Fallières, Ministre des Affaires Etrangères par Interim de France, au Marquis de Noailles, Ambassadeur de France *à* Constantinople

No. 27 **10 Février 1883**

Monsieur le Marquis,

Par un télégramme en date du 8 de ce mois vous avez bien voulu m'entretenir des démarches qui ont été faites auprès du Vice-Consul de France à Djeddah en vue de favoriser l'évasion de Midhat Pacha, et me faire connaître votre sentiment à l'égard d'une pareille tentative.

Ainsi que vous l'avez prévu les instructions que j'ai données à M. de Lostalot par une lettre dont vous trouverez ci-joint copie lui prescrivent de ne s'associer en aucune façon à ce projet.

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CP. Turquie, Janvier-Mars 1883, Tome 455, folio 213

BELGE NO. 19

Fransa Dışişleri Bakan Vekili Fallières'den Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Marquis de Noailles'ye

No. 27 10 Şubat 1883

Bay Marquis,

Bu ayın 8'i tarihli bir telgrafla bana, Midhat Paşa'nın firarına yardım etmesi hususunda Fransa'nın Cidde Viskonsolosu nezdinde yapılan teşebbüsü haber veriyor ve böyle bir teşebbüs hakkındaki hissinizi bildiriyorsunuz.

Tahmin ettiğiniz gibi, örneği ilişikte sunulan yazıyla Lostalot'ya verdiğim talimat, onun hiçbir şekilde bu projeye katılmamasını âmirdir.

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CP. Turquie, Janvier-Mars 1883, Tome 455, folio 213

DOCUMENT NO. 20

M. de Lostalot, Vice-Consul de France *à* Djeddah, *à* M. Jules Ferry, Président du Conseil et Ministre des Affaires Etrangères de France

D. No. 7 Djeddah, le 12 Mai 1884
(reçue, Cabinet 24 Mai.)

Pour faire suite à ma dépêche du 10 avril dernier, j'ai l'honneur d'informer Son Excellence que Midhat Pacha est décédé au Taïf le 7 de ce mois; le bruit avait couru qu'il était atteint d'un Anthrax et qu'il avait peu de chances d'échapper à la gravité de sa maladie, néanmoins l'opinion publique persiste à ne pas attribuer sa mort à une cause naturelle. Voici pourquoi:

Le nouveau caïmacam Fehmi Bey dont j'ai entretenu Votre Excellence dans ma dernière dépêche était arrivé à Djeddah avec des ordres personnels du Sultan, concernant feu Midhat Pacha. Nous ne connaissons pas la teneur de ses ordres, mais nous pouvons avoir une idée, en remarquant qu'un redoublement de sévérité, l'éloignement des serviteurs particuliers, une surveillance plus étroite et plus tracassière avaient coïncidé avec l'arrivée du nouveau Caïmacam.

Plus tard, une mésintelligence très accentuée étant survenue entre le Caïmacam de Djeddah et son supérieur le Vali de la Mecque, nous avons su, il y a une quinzaine de jours environ, que le premier était très mécontent du second, parce qu'il s'opposait à l'exécution des mesures projetées contre Midhat

BELGE NO. 20

Fransa'nın Cidde Viskonsolosu de Lostalot'dan, Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı M. Jules Ferry'ye

Rapor No. 7 Cidde, 12 Mayıs 1884.
(Alınışı, Bakan Kalemi 24 Mayıs)

10 Nisan tarihli raporuma ek olarak, Midhat Paşa'nın bu ayın 7'sinde Taif'te öldüğünü Ekselânslarına bildirmekle onur kazanırım. Kendisinin şirpençe hastalığına yakalandığı ve hastalığın ağırlığından dolayı pek az kurtulma şansı olduğu söylentileri çıkmıştı, bununla beraber kamuoyu onun ölümünü tabiî bir sebebe atfetmemekte ısrar ediyor. Şunun için ki:

Son raporumda Ekselânslarına bahsettiğim yeni kaymakam, merhum Midhat Paşa ile ilgili olarak Padişahın şahsî emirleriyle Cidde'ye gelmişti. Bu emirlerin muhtevasını bilmiyoruz, fakat, (Midhat Paşa'ya karşı) şiddet tedbirlerinin arttırılması, onun şahsî uşaklarının uzaklaştırılması, daha sıkı ve rahatsız edici bir gözetlemenin yeni kaymakamın gelişine rastlamasına bakarak (bu emirler hakkında) bir fikir sahibi oluyoruz.

Daha sonra Cidde Kaymakamı ile onun âmiri olan Mekke Valisi arasında pek bâriz bir anlaşmazlık çıktığından, on beş gün kadar önce Kaymakamın Validen hiç memnun olmadığını, zira Midhat Paşa'ya karşı alınması tasarlanan tedbirlere Valinin kar-

et nous sommes certains qu'il a fait connaître au Sultan les empêchements qu'il rencontrait.

Des symptômes de mécontentement n'ont pas tardé à être manifestés de Constantinople. L'ordre est arrivé au Vali, entre autres, de mettre en liberté l'ancien Procureur du Grand Chérif Omar Nassef, son ennemi mortel, qu'il avait fait condamner, il y a environ huit mois, à une détention perpétuelle, pour avoir trempé l'année dernière dans l'insurrection des Bédouins alors qu'ils mirent le siège devant Djeddah.

Osman Pacha, hésitant à obéir, à sursis de sa propre autorité à l'exécution de cet ordre jusqu'à l'arrivée de nouvelles instructions, mais plusieurs télégrammes chiffrés lui étant parvenus depuis, on croit qu'ils contenaient sans doute, des ordres impératifs puisqu'il a consenti à abandonner Midhat Pacha pour calmer la colère de Sultan; c'est du moins l'opinion générale. Il n'a pu cependant se décider encore, à mettre son ennemi en liberté.

On s'attend à bref délai à la destitution du Gouverneur Général du Hedjaz.

Agréez...

(Signé) De Lostalot

Archives des Affaires Etrangères de France
AAE. — CPC. Turquie, Djeddah, 1880-1885, Tome 4, folios 246-247

şı koyduğunu öğrendik. Ve eminiz ki kaymakam, karşılaştığı engelleri Sultan'a bildirmiştir.

İstanbul'dan memnuniyetsizlik emarelerinin belirtilmesi gecikmedi. Diğer hususlar yanında, Valinin can düşmanı olan ve Bedevilerin Cidde'yi kuşattıkları bir sırada Bedevi ayaklanmasına karıştığı için sekiz ay önce müebbed hapse mahkûm ettirdiği Büyük Şerif Omar Nasef'in eski vekilinin serbest bırakılması emri geldi.

İtaat etmekte tereddüt eden Osman Paşa, kendi yetkisine dayanarak, yeni talimat gelinceye kadar bu emrin ifasını geciktirdi, fakat o zamandan beri kendisine yüksek emirleri kapsadığı sanılan birçok şifre telgraf geldiğinden, Sultan'ın öfkesini yatıştırmak için Midhat Paşa'yı terke razı oldu; hiç değilse genel kanaat budur. Bununla beraber, düşmanını serbest bırakmaya henüz karar veremedi.

Yakında Hicaz Genel Valisinin azli beklenmektedir.

(İmza) De Lostalot

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri
AAE. — CPD. Turquie, Djeddah, 1884-1885, Tome 4, folios 246-247

Adliye Nâzırı
Cevdet Paşa

Midhat Paşa'yı
yargılayan
Christoforides Efendi

Yıldız Mahkemesi
Savcısı
Abdüllatif Bey

Yıldız Mahkemesi
Başkanı
Sürurî Efendi

FOTOKOPİLER

Belge No. 2'nin Fotokopisi

Büyükelçi Tissot'dan Dışişleri Bakanı B. St-Hilaire'e

155

Ministère
des
AFFAIRES ÉTRANGÈRES

DÉPÊCHE TÉLÉGRAPHIQUE.

Péra, 17 Mai 81
10 h 40 m

Reçu 17
1 h 30 s

Déchiffrement

Le Sultan vient de me faire savoir que Midhat Pacha impliqué dans l'affaire du meurtre d'Abdul Aziz est mandé à Constantinople. Il est réfugié au Consulat de France à Smyrne. Sa Majesté m'a fait exprimer en même temps l'espoir que nous n'accorderions pas la protection de notre pavillon à un individu coupable d'un crime de droit commun.

J'ai fait répondre au Sultan que je prendrais vos ordres immédiatement.

J'espère que V. E. pensera comme moi qu'il n'y a pas à hésiter sur la résolution à prendre. Nous n'avons pas

le droit de donner acte à un assassinat et Midhat Pacha est compromis au premier chef dans l'assassinat d'Abdul Aziz

Midhat a d'ailleurs toujours été notre ennemi mortel s'il s'est réfugié chez notre agent plutôt que chez le Consul de la Puissance qui a toujours servi contre nous, c'est qu'il a compté sur la tension de nos rapports actuels avec la Turquie Si quelquechose peut améliorer ces rapports, ce sera certainement un acte de justice de notre part dans une question qui, plus que toute autre tient à cœur au Sultan /

Cissey

AAE. — CP. Turquie, Mai 1881, Tome 446, f. 155

Belge No. 3'ün Fotokopisi.
Dışişleri Bakanı B. St.-Hilaire'den Büyükelçi Tissot'ya.

à m^r Tissot, amb^r de France
à Constantinople

(En chiffres et par télégraphe)

expédié à 6 h. 1^r

Paris 17 mai 1881

Je pense comme vous qu'il est ~~[illegible]~~ impossible que nous convrions Midhat Pacha de notre protection dans les circonstances actuelles. Je vous prie donc de donner à m^r Pelissier de Reynaud l'ordre de prévenir ce personnage que le Consul-Général de France ne peut pas lui servir d'asile ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ Vous aurez soin de faire connaître sans retard à Sultan nos résolutions

B St Hilaire

AAE. — CP. Turquie, Mai 1881, Tome 446, f. 156.

Belge No. 6'nın Fotokopisi

Dışişleri Bakanı B. St.-Hilaire'den Büyükelçi Tissot'ya.

171

S^r m^r Tissot, amb^r de France
à Constantinople

(En chiffres et par télégraphe)

Expédié à 11^h 30^m soir

Paris, 18 mars 1881.

L'affaire de Midhat Pacha étant devenue commune à toutes les Puissances, je vous prie de vous entendre avec vos collègues au sujet de la conduite à tenir. Je ne puis pas d'ans, quant à moi, que les immunités de notre Consulat doivent servir à entraver l'action régulière de l'autorité territoriale à l'égard d'un de les justiciables. S'il résultait des instructions envoyées à vos collègues que quelque Gouvernement étranger fût d'une opinion différente et voulût retenir Midhat Pacha sous la protection, vous vous concerterez avec

le représentant de ce gouvernement pour que Midhat fût transféré de notre Consulat au Consulat de la Puissance ~~[illegible]~~ disposée à lui donner asile

Vous voudrez bien, en tout cas, transmettre à M. Pelletier de Reynaud les directions nécessaires

B. St Hilaire

Archives des Affaires Etrangères de France,
AAE. — CP. Turquie, Mai 1881, Tome 446, f. 171

Belge No. 7'nin Fotokopisi

Dışişleri Bakanı B. St.-Hilaire'den Büyükelçi Tissot'ya.

172

DÉPÊCHE TÉLÉGRAPHIQUE.

Le Ministre
Affaires Étrangères

Paris le 18 mai 1881
expédié 30

à l'ambassadeur de France
Constantinople.

je télégraphie au consul de Smyrne qu'il ait à informer Midhat pacha qu'il ne peut, en aucun cas, rester au consulat français.

B. St Hilaire

Archives des Affaires Etrangères de France,
AAE. — CP. Turquie, Mai 1881, Tome 446, f. 172.

Belge No. 10'un Fotokopisi

Büyükelçi Tissot'dan Dışişleri Bakanı B. St.-Hilaire'e.

173

Ministère
des
AFFAIRES ÉTRANGÈRES

DÉPÊCHE TÉLÉGRAPHIQUE

Pera, le 18 Mai 1881 à 12h 45

Le Sultan, comme je le présumais, a été extrêmement sensible à notre attitude dans l'affaire de Midhat. Il vient de m'envoyer un de ses aides de camp pour me prier de faire parvenir ses sincères remerciements à Votre Excellence et au Gouvt de la République.

Un des familiers du Palais est également venu me voir ce matin. D'après son langage que j'ai tout lieu de croire autorisé, le Sultan n'aurait protesté très vivement dans l'affaire tunisienne, que pour sauvegarder sa responsabilité vis-à-vis des Musulmans et son prestige de Khalif fort compromis en ce moment à la Mecque et dans la Cirpolitaine. Au fond, il ferait bon marché

de la Tunisie, ce que m'avait été déjà dit par un de ses principaux conseillers au début de la question.

Déjà hier le Sultan m'avait fait savoir indirectement que l'affaire de Tunisie n'était entre nous qu'un nuage qui passerait.

Cottot.

Archives des Affaires Etrangères de France,
A.A.E. — CP. Turquie, Mai 1881, Tome 446, folio 173

Belge No. 18'in Fotokopisi

Büyükelçi Noailles'den Dışişleri Bakan Vekili Faillières'e.

Ministère des Affaires Etrangères

Dépêche Télégraphique 203

Pera, le 9 Février 1883, 11h. 1m

Je reçois de notre vice consul à Djeddah sous la date du 4 Janvier, le duplicata d'une lettre chiffrée adressée par lui au département relative à Midhat Pacha et dans laquelle il demande des instructions. Etant fondé à croire que cette lettre vous est déjà parvenue, je m'abstiens de répondre à M. de Costalot et ne doute pas que vous ne lui ayez déjà enjoint de ne favoriser en aucune façon la tentative dont il parle et qui ne pourrait que nous être nuisible.

Noailles

Archives des Affaires Etrangères de France,
AAE. — CP. Turquie, Janvier-Mars 1883, Tome 455, folio 203

Belge No. 19'un Fotokopisi

Dışişleri Bakan Vekili Faillières'den Büyükelçi Noailles'e.

Mr le Noailles
ambassadeur de France
Constt

10 Févr. 83

213

n° 27

Mr le Marquis Par son télégramme en date du 5 de ce mois vous avez bien voulu m'informer des démarches que vous avez faites auprès du Cabinet de Rome à l'effet de faire cesser l'arrestation de Midhat Pacha; et vous faites en outre votre recommandation à l'appui d'une pareille tentative.

Je vous remercie de l'appui que vous avez bien voulu prêter à Mr de Rostolan et lui prescrire de ne pas laisser en arrière de ce projet.

Lettre à M. de Rostolan
n° 21 janvier 83

par cette lettre dont vous trouverez ci-jointe copie

Archives des Affaires Etrangères de France,
AAE. — CP. Turquie, Janvier-Mars 1883, Tome 455, folio 213

İ N D E K S

— A —

Abdel-Muttaleb 65
Abdülaziz 10, 11, 39, 40, 45, 53, 54, 55, 58, 65, 71n, 78, 79, 104, 105, 108, 109, 112-119, 136, 137, 140, 141, 148, 149, 167, 168.
Abdülhamit II 5, 11, 12, 29, 37, 39, 40, 48, 50, 51, 69, 104, 105, 108, 109, 142, 143.
Abdülmecit 134, 135.
Adams 150, 151.
Afrika 51n.
Ahmet Ağa 116, 117.
Ahmet Vefik Paşa 66n.
Ali Bey 108, 109, 112-115, 128, 129, 136, 137.
Âli Paşa 10.
Almanya 42, 142, 143.
Anadolu 33, 37.
Ankara 4.
Arabistan 9, 69.
Avrupa 9, 10, 12, 61, 64, 65, 99, 106, 107, 134, 135.
Avusturya 12.
Aydın 39, 74, 75.

— B —

Bağdat 25, 29, 30, 31.
Bahri Süleyman 12.
Barthélemy Saint-Hilaire 5, 6, 7, 41, 42, 46, 48, 49, 62, 65n, 78, 79, 80, 81, 84-91, 94, 95, 96, 97, 102, 103, 104, 105, 148-151, 167, 169, 170, 172, 173.
Beşiktaş (Béchiktache) 52, 108, 109.
Berut 3, 12, 15, 16, 17, 24, 27n, 28, 31n, 32, 35, 37, 38, 71,
Beyoğlu (Péra) 78, 79, 84, 85, 90, 91, 94, 95, 96, 97, 108, 109, 156, 157, 167, 173, 175.
Brousse Bak Bursa.
Bursa (Brousse) 66n.

— C —

Castro De Dr. 120, 121.
Cevdet Paşa 43, 47, 52, 54, 57, 112, 113, 127, 128.
Christophorides Efendi 52, 55, 56, 57, 59, 110, 111, 116, 117, 122, 123, 124, 125, 136, 137, 140, 141.
Cidde (Djeddah) 3, 7, 63, 64, 65n, 66, 68, 69, 152, 153, 154, 155, 156-163, 175, 176.

— D —

Dadian, Arthin 70.
Delaporte 17, 18n, 19n, 21, 23, 24, 25, 28n, 30n, 31, 32n, 33, 34, 35n, 37.
Deyre 34.
Djeddah Bak Cidde.
Duclerc 7, 66, 67, 152-155.
Dufferin (Lord) 150, 151.
Dutel 40, 74, 75, 76, 77.

— E —
Edhem Bey 116, 117, 118, 119.
Edirne 10.
Eldrige 30.
Emin Bey 52, 110, 111.
Emir Abdel Kadir 31.
Eşref Efendi 55, 118, 119.

— F —
Fahri Bey 108, 109, 112-115, 128, 129, 136, 137.
Fallières, Armand 7, 156, 157, 158, 159, 175, 176.
Fehmi Bey 69, 70, 160, 161.
Ferry, Jules 160, 161.
Fournier 21n, 28, 29n.
Fransa 3, 4, 5, 6, 7, 12, 17, 21, 28, 30, 32, 34, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 45, 46, 48, 49, 50, 51n, 53, 63, 66-69, 71-99, 102-105, 108, 109, 120, 121, 148, 149, 152-161, 167, 169, 170, 172, 176.
Freycinet, De 32.
Fuad Paşa 134, 135.

— G —
Glachant, Roger 4.
Granville, Lord 61, 104, 105, 150, 151.
Girit 12, 110, 111.
Gubernatis, Chevalier de 92, 93.
Guys 15n.

— H —
Hacı Emin Bey 52, 110, 111.
Hacı Eşref Efendi 9.
Hacı Mehmet 54, 58, 110-115, 128, 129, 136, 137.
Halep 30, 31.
Hama 18, 26.
Hatzfeld, Comte de 90, 91.
Hayroullah Effendi 114.
Hicaz 162, 163.
Hilmi Paşa 39, 74, 75.
Homs 18, 26.
Horan 26, 118, 119.
Hüseyin Bey 52, 110, 111.
Hüseyin Avni Paşa 114, 115.

— İ —
İngiltere 7, 12, 24, 28n, 32, 33, 34, 36, 40, 53, 61, 62, 90, 91, 98, 99, 104, 105, 148, 149, 150n, 151n.
İspanya 12.
İstanbul (Constantinople) 5, 6, 7, 9, 10, 16-22, 24, 27, 28, 31-33, 36, 38-43, 49, 50, 52, 53, 55, 61, 64n, 65, 69, 70, 71, 78, 79, 80, 81, 84-91, 94-97, 102-105, 108-111, 118, 119, 142, 143, 148, 149, 150n, 151n, 156, 157, 158, 159, 162, 163, 167, 169, 170, 172, 176.
İtalya 12, 92, 93, 98, 99.
İzmir (Smyrne) 5, 6, 39-43, 45, 47, 48, 67, 71, 74, 75, 78, 79, 82, 83, 88, 89, 92, 93, 96, 97, 120, 121, 167, 172.
İzzet Bey 108, 109, 128, 129, 136, 137.

— K —

Kastamonu 9.
Konya 9.

— L —

Lâtif Bey 52, 110, 111.
Layard, Sir Henry 24, 25, 27, 28n, 29, 30, 32.
Lâzkiye 18, 35.
Lobanoff 28.
Londra 53, 150, 151.
Lostalot, M. F. J. De 7, 66, 67, 152-163, 175, 176.

— M —

Magreb 51n.
Mahmut Celâleddin Paşa 54, 58, 65, 66, 71, 108, 109, 112-115, 128-133, 136, 137.
Mahmud Nedim Paşa 10, 27, 28, 29.
Malpertius 64, 65n.
Marcel, Dr. 118, 119.
Marco Paşa, Dr. 118, 119.
Marsilya 12.
Medine 31.
Mehmet Ali Paşa 36.
Mehmet Paşa 9.
Mehmet Rüştü Paşa 114, 115, 136, 137.
Mekke 31, 69, 70, 94, 95, 160, 161, 173.
Mısır 12, 31, 36.
Midhat Paşa 3, 6, 7, 9, 10-13, 15-21, 23-25, 27-60, 62-72, 74-99, 102, 103, 106-109, 114-129, 136-141, 144, 145, 152-163, 167-170, 172, 173, 175, 176.
Monthalon, Kont de T. 6, 7, 53, 61, 63, 102-109, 148, 149.
Muhammed Hayr Faris, Dr. 51n.
Murad V. 11, 142, 143.
Mustafa 110-114, 128, 129.
Musul 31.

— N —

Namık Kemal 11.
Naplus 26.
Nasef, Ömer 162, 163.
Necip Bey 108, 109, 112-115, 128, 129, 136, 137.
Niş 10.
Noailles 7, 68, 156-159, 175, 176.
Novikoff 90, 91.
Nuri Paşa 54, 58, 65, 66, 71, 108, 109, 112-117, 128, 129, 136, 137.

— O —

Osman Paşa 162, 163.
Osmanlı İmparatorluğu 10, 15, 29, 31.
Outrey, E. 6, 7, 53, 60, 102-105, 108, 109, 146-151.

— P —

Paris 43, 66n, 80, 81, 86-89, 148, 149, 150n, 151n, 154, 155, 169, 170, 172.

Pehlivan Mustafa 54, 55, **58**, **109**, 110, 112-115, 118-121, 124, 125, 128, 129, **136**, **137**.
Péra Bak Beyoğlu.
Pérétié 15n, 16n, 17n, 37.

— R —

Reşit Paşa 9.
Reynaud Hadjoirte Pellissier de 40, 74-77, **80**, **81**, **86**, **87**, 90, 91, 98, 99, 169, 171.
Rıfat Bey 118, 119.
Rumeli 15.
Rusçuk 9.
Rusya 27, 33, 42.

— S —

Safvet Paşa 12.
St. Petersbourg 66n.
Seid Bey 108, 109, 128, 129, 136, 137.
Selânik 10.
Suriye 5, 9, 12, 15-18, 20, 21, 23-28, 30, 32, **33**, [illegible], **36-39**, 71, 118, 119.
Sururî Efendi 52, 54, 55, 110-113, 116, 117, **140**, **141**.
Şam 9, 12, 15, 18, 20, 23, 25, 30, 31, 39, 51n, **55**, **118**, **119**.
Şehri Efendi 54, 59, 138, 139, 140, 141.

— T —

Tait [illegible], 63, 66, 71n, 160, 161.
Takvor Efendi 52, 110, 111.
Tarabya (Therapia) 102, 103, 104, 105.
Tevfik Paşa 54, 112, 113.
Therapia Bak. Tarabya.
Tissot 5, 6, 40, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, **68**, **78**, **79**, **80**, 81, 84-91, 94-97, 100, 101, 167-170, 172, **173**, **174**.
Trablus 18, 20, 34, 35.
Trablusgarp 94, 95, 173.
Tuna Vilâyeti 10, 116, 117.
Tunus 6, 40, 48, 49, 50, 51, 94, 95, 174.
Türkiye 3, 9, 29n, 30n, 32n, 40, 43n, 45, 46, 47n, **50**, **51**, **61**, 64n, 68, 69, 70, 72, 78, 79, 108, 109, **128**, **129**, **148**, 149, 168.

— V —

Vahan Efendi 112, 113.
Vasıf Efendi 16, 25, 31.
Vattendorf 142, 143.

— W —

Waddington 15n, 17n, 18n, 19n, 21, 23n, 24, **25n**, **28n**, **29n**, 31n, 35n.

— Y —

Yemen 31.
Yunanistan 110, 111.

— Z —

Ziya Paşa 11.

Bilâl N. Şimşir, Bulgaristan'da doğdu (1933). Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesini bitirdi (1957). Bir süre aynı Fakültede Siyasî Tarih Kürsüsü Asistanı olarak kaldı (1957-1960). Sonra Dışişleri Bakanlığına geçti (1960). 1962-1966 yıllarında Paris Büyükelçiliğimiz, 1966-1967 yıllarında da Şam Büyükelçiliğimiz Başkâtipliğinde bulundu. Halen Dışişleri Bakanlığında Şûbe Müdürüdür. Sekiz yıldan beri yakın tarihimiz üzerinde arşiv araştırmaları yapan Şimşir, Türk, Fransız ve İngiliz arşivlerinden binlerce belge toplamıştır. Belge yayınlarına öncelik ve önem vermektedir. Şimdiye kadar 1.000'den fazla arşiv belgesi yayınlamıştır. Basılmış eserleri: Contribution à l'histoire des populations turques en Bulgarie **(1966)** Rumeli'den Türk Göçleri — I **(1968)**, Rumeli'den Türk Göçleri — II **(1970). Yurt içinde geniş yankı yapan kitapları, yurt dışında da ilgi toplamaktadır.**

"Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu"**nda çeşitli Fransız gizli belgeleri sunulmakta ve şu konular ele alınmaktadır: Midhat Paşa'nın sürgün dönüşü Suriye Valiliği, İzmir'deki Fransız Konsolosluğuna sığınması, teslim alınmasına karşılık Sultan'ın Tunus'u Fransa'ya bırakması, Paşa'nın yargılanması, ölüme mahkûm edilmesi, Taif'e sürülmesi, kaçırılması teşebbüsü ve ölümü. Bu küçük kitabın, yakın tarihimizin bazı noktalarına ışık tutacağı kanısındayız.**

FİATI: 12,— LİRA

Ayyıldız Matbaası A. Ş. Ankara — 1970

TUR.